

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

**Науково-популярний часопис
для вчителів та діаспори
№ 1**

Ніжин – 2012

Науково-популярний часопис
для вчителів
"Наш український дім"
№ 1, 2012 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 9 від 31.05.2012 р.

Засновники:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Бойко О. Д.,
докт. політ. наук, проф.;

Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;

Астаф'єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф.;

Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;

Онищенко Н. П.,
директор Центру, член Нац.
спілки журн. України;

Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;

Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Овдієнко О. І.,
фахівець Центру;

Стребкова І. О.,
фахівець Центру.

Верстка, макетування:

Овдієнко О. І.,

Косяк В. М.

Літературний редактор:

Лісовець О. М.

Коректор:

Зміст

Українські виміри: українознавство

Астаф'єв О. Стела високого жита.....	3
Качуровський І. Вагомий улов великого вченого.....	7
Райбедюк Г. Джерела художньої творчості Степана Сапеляка.....	8
Петренко М. Методологічні аспекти використання творчої спадщини С.Кузнеця.....	13

Наукові розвідки

Кобзар Н. Мій Гоголь.....	15
Бойко В., Давиденко Л. Транспозиційні вияви способових форм дієслова в художньому мовленні.....	18
Кайдаш А. Контекст як вербальний реалізатор магічної ситуації в казковому дискурсі.....	22
Кайдаш А. Концепт "камінь" у казковому дискурсі: семантико-стилістичний аспект.....	25
Дмитрук Я. Галицька перекладацька школа.....	28
Жук Т. Семантична специфіка магічних концептів (на матеріалі українських чарівних казок)	35

Методичні матеріали

Бублик Ю. Наші права та обов'язки.....	37
Бутурлим Т. Модель ґендерної інтеракції в романістиці Л.Костенко, Ю.Покальчука та Люко Дашвар.....	41
Кириченко І., Скороход В. Конспект відкритого уроку з правознавства для 9 класу "Суд історії".....	65
Коткова Л. 11 клас, українська мова. Узагальнення вивченого про складне речення.....	68
Левіна Л. Наш земляк Михайло Булгаков (з досвіду ознайомлення учнів із життям та творчістю письменника).....	74
Федорченко Т. Пісенна творчість українських письменників (план-конспект уроку).....	80

Поезія, проза, переклади

Лозінська С. Ніжинські повісті.....	83
--	----

Сонячні казки

Ніжинські казкарі	93
Роляк О. Коли у сонечка день народження.....	93
Хто рахує янголів?	94

Конієненко А. М.

УКРАЇНСЬКІ ВИМІРИ: УКРАЇНОЗНАВСТВО

Олександр Астаф'єв

СТЕЛА ВИСОКОГО ЖИТА

У Веркіївці, рідному селі Юрія Мушкетика, радянська влада закрила "Просвіту", а всіх її членів розстріляла.

Якби рай не був розташований десь у межиріччі Тібру і Євфрату, то він міг би цілковито розкинутися тут, недалеко від Ніжина, у Веркіївці, на батьківщині письменника Юрія Мушкетика. Я дістаюся до села вузькою доріжкою між двома стінами високого жита. Колосся б'є по колінах, волошки чіпляються за ноги, кругом кричать перепілки. Над головою шелестять дерева, з-під довгого, навислого гілля беріз видніється селищна панорама: куполи Троїцької і Миколаївської церков, споруди садиби колишнього радгоспу, середньої школи, лікарні, навчально-виробничого комбінату, музею радянського військового діяча Миколи Кирпоноса. Довкола намистом розсипалися будинки, хати, клуні, гаражі, криниці. Вони злиті у невеликі темно-сині маси, та в міру наближення до них їх обриси чіткішають.

Стрілою поміж них пролягла дорога, якою шелестять машини. Оце і є знамените селище, яке колись, ще в XVI ст., належало шляхтичу Веркій Остиківському і від нього успадкувало свою назву. Хоча в радянські часи її перекурили на Вертїівку, і так воно тепер називається в усіх енциклопедіях і в довідниках.

Спокійно дихають груди, а душу огортає дивна тривога, не віриться, що за цими зеленими декораціями природи, у п'янкуму, розлитому запаху літа, подібному до вина, можуть критися людські трагедії, спливати в пам'яті історичні події з живими і мертвими обличчями людей, оживати несподівані враження, від яких уява шугає між гіллям беріз, а серце раптом тремтить і б'ється, із запалом поривається вперед, доріжкою між стінами високого жита.

Про одну з таких подій я дізнався колись випадково, працюючи в архіві СБУ і збираючи матеріали до тому "Чернігівська область. Репресовані історії". Відтоді ці події розгорталися в моїй уяві швидко і незабутньо, як сувій, як ця дорога до селища, що блищить під березами. Із блідо-голубого неба прозирає інколи золотаво-жовтий промінь, струмить жовтим потоком поміж жита. В одній із кримінально-архівних справ повідомлялося, що у Веркіївці, серед оцього краєвиду, серед оцих продовгуватими островами розкиданих будівель із фруктовими садами і криницями колись існувала "Просвіта", яка у 20–30-х роках складалася здебільшого із учителів. Згодом її розгромили, а трохи пізніше, у 40-х, її членів розстріляли. Паморочиться в голові, чи то від цих важких спогадів, чи то від надміру пахощів, коли довкола жовтіє жито, а за ним вузькими смужечками червоніє гречка.

Я вже колись повертався цією дорогою із селища до Ніжина. Це було в березні 1999 року, коли до Веркіївки приїхав відзначати свій сімдесятирічний ювілей Юрій Мушкетик, і я потрапив до числа письменників, що були присутні на його зустрічах із земляками. Пам'ятаю виступи в школі, в Будинку культури і збентежені обличчя земляків, які раділи приїзду високого гостя. Повітря було тоді особливо прозоре, наче скляне, блищали будинки, облиті потоками рідкого золота; від дерев, кущів бігли довгі тіні.

– Чи чули Ви про цю народну трагедію та її учасників? – запитав я тоді Юрія Михайловича, посилаючись на відповідні архівні документи.

– Так, люди в селі їх пам'ятають, проте говорять про це дуже обережно, з великим побоюванням. Навіть важко відрізнити, де правда, а де міф.

– У селі якось вшановано їх пам'ять?

– Та ні, не вшановано ніяк. Це ж були, так би мовити, вороги народу, а про них говорити не велено.

Нічого нового не додала до почутого ні розмова з директором школи, ні відповідь голови селищної ради. Вони, похнюпивши голови, зітхали, нас із усіх боків обступала запашна і соковита тиша. Повертався я до Ніжина схилом неглибокого яру, де біля самого плоту виднілася пасіка і вузьенька стежка вела до неї. Зубчастий обрис лісу виднівся попереду і наступав на поле суцільною чорно-зеленою плямою. "Це ж треба, – подумав я про себе, – одним ставлять меморіальні музеї, а про інших навіть не згадують". На пам'ять сплили поетичні рядки:

Та покажіть хоч знак про безіменних,
яких свідомо обернули в прах,

згноїли в тюрмах або таборах,
звели в тортурях у багатоденних.

Мене переслідувало якесь пригноблене почуття, і я вирішив будь-якою ціною ще раз повернутися до цієї архівно-кримінальної справи. Складалося враження, що я до пуття чогось не зрозумів, за що їх знищили, адже у навіть безглузких учинках має бути якась логіка.

"Може, це налякав мене власний голос?", – подумав я, гортаючи пожовклі сторінки архівно-кримінальної справи №1865, заведеної на веркіївських учителів у квітні 1938 року. Крізь відчинене вікно на гіллі яблуні затріпотіла птаха. Може, це я розбудив когось із свідків цієї справи? Зрештою, і свідчення в таких справах не добровільні, а силоміць вийняті, вибиті з людини під час тортур, тому вони й віддають холодом, від них стає важчою голова, кров гучно шугає в горло й вуха. Ось дізнання на допиті 11 квітня 1938 року Дудченка Петра Кузьмовича:

"Приїхавши в село Веркіївку, я застав уже організацію "Просвіти", нею керувала голова Віра Олексіївна Грищенко. Я вступив до "Просвіти", в ній працювали веркіївські вчителі. Праця наша виявлялася в тому, що ми влаштовували репетиції, на яких вивчали пісні, ставили п'єси в театрі, як "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник" та інші. На виручені гроші "Просвіта" закупила 30 букварів і купувала українську літературу. "Просвіта" проіснувала до 1918 року" (архів СБУ, справа П-4476, с. 519).

А в чому ж тут злочин, запитується? В тому, що веркіївські вчителі займалися просвітництвом, проводили культурну роботу на селі? Тоді на таких підставах треба було б арештувати більшість героїв української літератури, героїв романів і повістей "Хмари" і "Над чорним морем" Івана Нечуя-Левицького, "Сонячний промінь" і "На розпутті" Бориса Грінченка, "Лель і Полель", "Великий шум" Івана Франка та ін. Читаю далі: "В 1917 році голова земської управи Гаврилей Юхим Никифорович організував партію есерів (керівництво есерівської партії: Гаврилей Юхим Никифорович – голова; Лагойко Андрій Данилович – секретар; Суярко Василь Савич – член комітету). До партії записалося 17 осіб, в основному члени "Просвіти" і активісти церкви (П-4476, с. 519).

Важко пояснити похмуре озлоблення, а може, навіть і страх у радянської влади, викликані постаттю українського есера Юхима Гаврилея. Детальніше про нього розповідає історик Віктор Ємельянов у статті "Трагедія українського есера: Юхим Гаврилей" ("Ніжинська старовина", 2009, вип. 8, с. 150–155). Бунтівник походив із простих селян і навчався в Києві, де здобув фах учителя. На початку ХХ ст. опинився у вирі національно-визвольного руху. У виборі свого життєвого шляху він не помилився, навмисне не обдурював себе самого, не напускав на себе туману. В нього свідомо народилося рішення підпільної боротьби проти царату. Його духовними учителями були композитор Микола Лисенко, історики Володимир Антонович і Михайло Грушевський, він підтримує з ними зв'язки. Стає членом Української Революційної Партії (РУП), бере участь у революційній пропаганді на селі.

Юхим Гаврилей був справжнім патріотом, його єством і вчинками рухало переконання, що український народ має бути вільним і повинен скинути з себе імперське ярмо. Він бере активну участь у революційних подіях 1905–1907 рр., перетворює свій будинок у Веркіївці на революційний штаб, тут засідає комітет РУП, працює друкарня. Його ув'язнюють у ніжинській тюрмі, згодом випускають на волю, під час єврейських погромів він ледь не гине від рук чорносотенців; грабують його будинок, після чого він готує селянське повстання на Ніжинщині. Так, виступаючи на волосних зборах у Веркіївці 25 травня 1906 року, він закликає селян боротися за рідну землю, за українську церкву, навчати дітей рідної мови, а військову повинність відбувати лише в Україні. Жандарми влаштовують на нього справжнє полювання, він потрапляє в їхні руки, тікає від них, емігрує. Повертається у Веркіївку через 10 років, навесні 1918-го. Йому вже 50 років, він утомлений від життя, цілковито не приймає більшовицької теорії і практики, якої дотримується його земляк, видатний військовий діяч Микола Кропив'янський, залишаючи після себе трупи невинних людей, пограбовані і понижені храми, розгромлені осередки "Просвіти" і хати-читальні. Одна з колишніх черниць Свято-Введенського монастиря в Ніжині в жакливіх барвах змалювала моторошну картину того, що робив Микола Кропив'янський та його бійці з черницями (див. нарис "Васса" у ніжинській газеті "Просвіта", 1994, № 2–3). Юхим Гаврилей каже своєму землякові: "Сам у темряві блукаєш й інших ведеш". Якийсь час Юхим Гаврилей очолював Ніжинський повстанський комітет, який підтримував програму Директорії і мав встановити українську владу на місцях, борючись і проти денікінців, і проти більшовиків. Після встановлення радянської влади став головою Ніжинської кооперативної спілки. Публічно викрив махінації начальника Веркіївського продовольчого комітету, який перепродував продовольчі пайки. На Гаврилея настроили донос в ніжинське чека, про те що він запеклий самостійник, вів пропаганду за Директорію і Петлюру, виступав проти радянської влади. Його заарештували і відправили етапом до Чернігова, а згодом до Харкова. На його захист піднялася вся Веркіївка, односельці на загальному сході прийняли резолюцію: "Прохаємо владу визволити з-під варти Гаврилея, який усім своїм життям належить до захисників соціалістичної революції". Та вирішальною в його житті стала телеграма авторитетного на

той час лідера ніжинських червоних партизанів Миколи Кропив'янського: "За громадянином Гаврилеєм якихось революційних дій не визнано". Вона перекреслила його участь у революційних подіях 1905–1907 рр., діяльність у РУП, і те, що він очолював комітет цієї партії, був членом Центрального комітету Партії українських соціалістів-революціонерів і замовчувала те, що його не раз ув'язнювали царські жандарми, що він усе життя боровся за справедливість. Радянський воєначальник злукавив, не забажав ділити з ним революційну славу і висунув на культ поклоніння лише свою постать. Чекісти, вдавшись до хитрощів, зарештували сина Гаврилея – Миколу, розкрали домашнє майно, вигнали з хати трьох його дітей – Оксану, Василя і Сергія (дружина померла раніше), їх врятували односельці.

Юхим Гаврилей згодом повернувся додому, але 2 вересня 1930 року його знову арештували – на цей раз за участь у діяльності "Українського Національного Центру", яким нібито керував Михайло Грушевський, – і засудили на 6 років таборів. Згодом йому інкримінували ще й створення у Веркіївці військової організації "Народна самооборона", яку нібито він очолював. Старого українського революціонера розстріляли в Києві 30 грудня 1931 року. Новий рік він уже зустрів на тому світі, місце його поховання невідоме.

Тепер стає зрозуміло, чому на допиті Петра Кузьмовича Дудченка, 10 квітня 1938 року, чекістів цікавила постать Гаврилея. Та повернімося знову до свідчень підсудного: "Незабаром після цього (тобто після 1917 року. – Авт.) до Веркіївки приїхав єпископ Орлик" (П-4476, с. 520).

Степан Орлик, останній представник славного роду українського гетьмана Пилипа Орлика, народився 9 січня 1891 року у селищі Любар на Житомирщині, закінчив Духовну академію в Парижі. У 1916 р. висвячений на священника, працював на Волині, у Грузії (м.Тбілісі). У 1917 році організував кілька українських парафій на Кавказі, а в травні 1921 року повернувся на Україну, віддаючи всю свою силу й енергію відродженню Української церкви. 30 жовтня 1921 року, на I Всеукраїнському Православному Церковному Соборі його висвячено на єпископа Ніжинського, згодом він – єпископ Волинський і Житомирський. У Житомирі, в колишній Архієрейській церкві, він заснував українську парафію, на священника для неї висвятив Миколу Хомичевського, згодом відомого перекладача і письменника (псевдонім Борис Тен). На Волині Степан Орлик організував близько 50 парафій Української Автокефальної Православної Церкви. У 1925–1927 рр. він – архієпископ Волинський і Житомирський, брав участь у дискусіях із московським духівництвом та представниками радянської влади, у 1926 році в Житомирському Жовтневому палаці полемізував із наркомом освіти РРФСР Анатолієм Луначарським. Більшовики, стурбовані постійним зростанням числа громад УПЦ, послали утиски цієї церкви й розпочали пряме цькування її ієрархів. 18 липня 1927 р. архієпископа Степана Орлика заарештували, висунувши проти нього цілу низку звинувачень: контрреволюційна агітація, привласнення церковних цінностей. У січні 1929 року його справу ще раз переглянуто й засуджено на 10 років. Покарання він відбував на Соловках, де працював у концентраційній лікарні. Після закінчення ув'язнення він закінчив Московський медичний інститут і одержав диплом лікаря. Проживав в Астрахані, де завідував одним із районних медичних пунктів. Навесні 1938 року його знову заарештували і перевезли до Житомира. Після важких допитів, побоїв та нервових потрясінь Степан Орлик втратив зір. Його, сліпого, виводили на допит, вибиваючи з нього свідчення, що він нібито працював на користь іноземної розвідки, входив до керівного складу військово-офіцерської організації на Волині і під прикриттям релігійних громад намагався повалити радянську владу в Україні й встановити націоналістичну республіку. 10 травня 1938 року рішенням трійки, за підписом секретаря Зуба, його було засуджено до розстрілу. Вирок виконано 2 червня 1938 року. Так увірвалося бентежне життя архієпископа Степана Орлика, яке увібрало в себе і сповнену надій молодість, і служіння Українській церкві, і весь трагізм часу.

У своєму зізнанні на допиті Петро Дудченко сказав про Степана Орлика, зокрема, таке: "Він зібрав усіх учителів у першій Веркіївській школі. На цьому зібранні були присутні:

1. Полторацький Іван Давидович;
2. Деменко Микола Андрійович;
3. Данилевський Василь Федорович;
4. Кунтиш Микола Фомич;
5. Носач Микита Михайлович;
6. Сидорець Микола Павлович;
7. Суярко Іван Васильович;
8. Гриценко Федір Олексійович;
9. Хохлова Єфросинія Прокопівна;
10. Смаль Ілля Євдокимович;
11. Турчина Євгенія;
12. Сидорець Євдокія Павлівна;
13. Зоценко Іван Павлович;
14. Дудченко Петро Кузьмич;
15. Дудченко Ганна Григорівна;

16. Дудченко Парасковія Іванівна;
17. Крутько Петро Феодосійович;
18. Зоценко Іван Андрійович;
19. Серновець Іван Степанович;
20. Зоценко Степан Антонович.

На цьому зібранні з агітаційною промовою виступили Орлик, Турчин Микола Гнатович і Полторацький Іван Давидович, які наказували вступати до націоналістичної організації і вести агітацію за українізацію церкви. За українізацію церкви також виступали Деменко, Кунтиш, Серновець, Крутько, Суярко і Полторацький.

Націоналістами були Деменко Микола Андрійович, Полторацький Іван Давидович, Судьбин Григорій Генуарович, Лукьянченко Гурій Сергійович. Націоналізм у школі протягували Деменко і Лукьянченко, викладаючи мову, а також і Судьбин" (П-4476, с. 520).

На допиті 11 квітня 1938 року Петро Дудченко підтвердив свої свідчення, які виклав у своїй заяві від 10 квітня 1938 року, і додатково назвав як учасників "Просвіти" таких осіб:

1. Костенецького Василя Омеляновича;
2. Мохнатка Андрія Івановича;
3. Мохнатко-Бобро Олександр Андрійович;
4. Мохнатко-Носач Юлію Андрійович;
5. Іваненка Андрія Афанасійовича;
6. Іваненко Варвару Іванівну;
7. Іваненка Івана Михайловича" (П-4476, с. 521).

Ще одним свідком у "Веркіївській справі" проходив Федір Степанович Ключко. На допиті 14 квітня 1938 року він сказав (і це було оформлено відповідним протоколом): "В 1921 році в с.Веркіївку приїхав Орлик, який зупинився на квартирі Косинського Феодосія Никифоровича. Якийсь час Орлик був у мене на квартирі і збирав актив, на якому були присутні: Турчин Микола, Деменко Микола, Серновець Степан Іванович, Зоценко Степан, де вирішувалося питання церкви" (П-4476, с. 521).

Як свідок виступив і Павло Іванович Дереза. На допиті 13 квітня 1938 року він зізнався: "Дійсно, в 1919 році я вступив до партії есерів, якою керував член ЦК УАСО – Гаврилей. Тоді ж я – Дереза, Гаврилей та інші були обрані на Чернігівський губернський з'їзд есерів. На з'їзді я не був, спізнився на поїзд. На позиціях есерів я залишався до дня арешту. В 1929 році я за антирадянську діяльність був арештований органами ДПУ і засланий на Північ терміном на 3 роки" (П-4476, с. 521).

Очевидно, що були ще й інші справи й інші свідчення, які не потрапили мені до рук. Річ у тім, що підозрюваний міг проходити по кількох справах одразу, як, наприклад, Іван Давидович Полторацький, чие ім'я фігурує в архівно-кримінальних справах №1295 і №1865. Головний вердикт щодо веркіївських просвітян був таким: їх усіх звинуватили у контрреволюційній діяльності і пропаганді, спробі повалити радянську владу. Пошлюся на підсумковий документ:

"Архівно-кримінальна справа №1865.

1. Зоценко Степан Антонович, 1892, Веркіївка, учитель Веркіївської середньої школи;
2. Шлома Василь Андрійович, 1887, Веркіївка, учитель неповної середньої школи с.Бобрин;
3. Горбаченко Кузьма Павлович;
4. Гриценко Федір Олексійович, 1889, Веркіївка, учитель початкової школи;
5. Носач Микита Михайлович, 1882, Веркіївка, учитель неповної середньої школи;
6. Вербило Андрій Іванович;
7. Олексенко Микита Герасимович;
8. Судьбин Григорій Генуарович, 1882, Веркіївка, учитель Кунашівської середньої школи;
9. Полторацький Іван Давидович, Полторацький Іван Давидович, 1893, Веркіївка, вчитель Веркіївської середньої школи".

Рішенням трійки від 29 квітня 1938 року вони всі засуджені до розстрілу" (П-4476, с. 521).

Дудченко Петро Кузьмич був засуджений до ВМП рішенням трійки від 15 квітня 1938 року. Про долю інших просвітян мені не відомо нічого.

Млинок більшовицького терору перемолов їхні життя, причому настільки цинічно, що ніхто з їхніх батьків, дітей і онуків так і не дізнався, що з ними трапилося насправді, як вони загинули, де їхні могили.

Повертаюся до Ніжина полем, де ніщо не заважає моїм очам виміряти його вздовж, вшир і впоперек, і тільки маки і сині волошки де-не-де з-поміж стиглого колосся нагадують про трагедію веркіївської "Просвіти". Тільки стела зрілого жита вславлює сьогодні життя просвітян, що, може, нічого такого героїчного і не робили – просто жили, просто любили рідну землю, рідну мову, ходили до церкви, навчали дітей співати українських пісень, грали в "Наталці Полтавці" та в "Москалеві-чарівнику", купували букварі для дітей, ширили українські книги. Сильні, мужні натуре, невтомні у своєму презирстві до фальші. Я б

навіть сказав, що всі вони – вихованці української літератури, продовжувачі національної справи Радюка, бо ж виховані на романі Івана Нечуя-Левицького "Хмари", на його повістях "Над Чорним морем", "Гастролі", "Дивовижний похорон". Сформувалися під впливом подібних творів Бориса Грінченка, Івана Франка, Олени Пчілки, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського...

Тепер над ними синє небо братається із житньою землею, розгортає бездонно-глибоке шатро серпневий полудень, погляд так і тоне у безкрайому просторі жита, як потонула душа просвітан у безмірній безодні. Над полем чується перше зітхання комбайна, після якого лягають положисті вали жита. Вітерець дихнув, засюрчав коник, десь далеко ударив перепел, а над стежкою понеслася-полилася, наче срібний дзвіночок, пісня комбайна. Біля неї розкочується друга. Сонце! Сонце! Це тебе, вічний світе, вітає стела зрілого жита з цяточками маків і волошок – іменем убієнних, частинками їх живих душ. Їх муки, їх радість, їх утіха – все в цьому житті. Скажи ж мені, царю земний, чоловіче, чого ж ти інколи буваєш таким жорстоким?

Ігор Качуровський

ВАГОМИЙ УЛОВ ВЕЛИКОГО ВЧЕНОГО

Федір Данилович Великохатко (1894-1987), визначний природознавець, фахівець в ділянці іхтіології та орнітології, педагог, з 1930 року професор Ніжинського ІНО, завідував кафедрою зоології та загальної біології природничого факультету, автор монографій "Риби Дніпра та Бугу" (1936), "Лящ Дніпра та Бугу" (1937) та інших, емігрував до Бразилії, де й помер.

Олександр Астаф'єв у статті "Засуджений до розстрілу" мовить про добре знаного нам усім Івана Максимовича Ярешка-Кошелівця. Серед тих професорів Ніжинського ІНО, котрі зазнали переслідувань і репресій, я, не без здивування, побачив ім'я мого доброго знайомого до певної міри, попри різницю у віці, біолога Федора Даниловича Великохатка.

З повною відповідальністю можу стверджувати: Федір Данилович уник репресій. 1937 року, коли на кожну місцевість приходила рознарядка заарештувати стільки осіб, з них має бути розстріляно стільки (знову відповідна цифра), він прожив кілька місяців у потягах, пересідаючи з одного в інший. Йому могли пригадати авторство антирадянської листівки десь у 1920-му році. Після приєднання Буковини його спрямували до Чернівців, де він, до речі, захистив докторську дисертацію.

... Я не знаю, який вигляд має кабриолет, але я подумки назвав кабриолетом елегантний візок, який побачив влітку 1945 року в поетичній місцевості Лізерекк неподалік від Зеебодену та Мільштатського озера в Каринтії. Він під'їхав до бараку, де жило кілька родин неповоротців, і в ньому був могутньої будови немолодий чоловік з дружиною та трохи молодшим від мене сином. Після знайомства з'ясувалося, що ми земляки: Великохатко був із ніжинської професури. Його ім'я було мені знане, можливо, тому, що в "українській трудовій семирічці" був підручник з біології його авторства з латинськими назвами тварин. Це був подиву гідний виняток, адже історію радянська школа скасувала, а педагогічні експерименти були розраховані на те, щоб не давати учням ніяких знань.

Кабриолет уподобали Женька й Сєвка, які очолювали групу грабіжників, однак у своїх не крали і своїх не грабували. Тож вони купили той візок за добрі гроші, та невдовзі пересварилися, тож Сєвка схопив сокиру й порубав колеса. Зрештою, про Сєвку як про людину в мене залишилися світлі спогади...

Федір Данилович виявився цікавим співрозмовником. Дружина його любила поезію і належала до тих пань, котрі "також пишуть". Син, натомість, нічим не відзначався.

Я почув про дружбу Федора Даниловича з Дмитром Загулом і не без здивування довідався, що Загула був глибоко релігійною людиною: саме він намовив Великохатків охрестити їхнього сина.

У Каринтії вони пробули місяць чи півтора, а тоді переїхали в Зальцбург, де тоді був центр українського культурного життя: виходили газети та журнали "Керма" і "Дзвін", діяв таборовий театр, а головне – з ініціативи Докії Гуменної та Авеніра Коломійця створено було "Спілку українських науковців, літераторів і мистців" (знущального слова "митець" еміграція не прийняла. – І.К.). Наступного року Великохатко став головою згаданої спілки.

... Усім відома Баришівка, де селяни організували технікум, що в ньому викладали Зеров та Бургарт. Подібний заклад селяни створили і на Правобережжі в містечку Ставище, неподалік од великого млина у Саварці. На чолі установи стояв забутий поет Віталій Самійленко (це ім'я ми знайдемо у двотомнику "Розіп'яна муза". – І.К.), а серед викладачів були Дмитро Загул та Федір Великохатко. Після того, як млин спалено, технікум залишився без фінансових засобів і, якщо не помиляюсь, припинив існування.

Про Великохатька мені відомо ще, що він якийсь час працював у Херсоні, здається, у медичному інституті. Херсонщина була його "вузькою" батьківщиною: народився він у м.П'ятихатки. Коли саме Федір Данилович увійшов до складу професури Ніжинського ІНО, про це, напевно, збереглися дані в архіві університету.

... Десь під осінь 1946 року мені пощастило за пачку цигарок перепусткою прорватися з англійської зони на американську, а конкретно – дістатися із Шпітталя на Дравою до Зальцбургу. Там уся українська громада вже знала Великохатька: він виходив з вудкою на Зальцах і витягав пструга за пстругом (українського слова "пструг" ми тоді не знали, тож казали "форель". – І.К.). Майже впритул до нього ставали із вудками американські солдати і даремно чекали годинами: ану ж бо клюне...

У Зальцбурзі Федір Данилович мав нагоду зустрітися з двома своїми студентами зі Ставищанського технікуму – з Докією Гуменною та з ніжинцем Іваном Яремком, який, щоправда, лише заїздив до Зальцбургу із французької зони.

1947 року Чилі, Венесуела та Бразилія виявили бажання чи згоду приймати "діпітістів" з Австрії. Великохатьки обрали Бразилію. Перший час їм не повелося добре: померла пані Великохатько, під час переїзду загублено архів Дмитра Загула... Врешті Федір Данилович таки влаштувався за фахом. Наше листування тривало, тож для "Порогів" (журнал виходив в Аргентині, якийсь час я був його редактором. – І.К.) він написав спогади про Загула, ще десь – не знаю коли і де – я бачив його статтю "Птахи західної Лемківщини".

Десь наприкінці 70-х чи на початку 80-х років минулого століття до Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені (інститут мав свій, скажімо так, закуток у "Домі Науки", де містилися також УВУ та "німецький" осередок НТШ. – І.К.) надійшов з Бразилії машинопис великого твору про озимих та ярових риб. Інститут мав фінансові засоби і міг видати цю працю, але машинопис було друковано на клітчастому папері, який ми вживали свого часу для арифметичних завдань, при тому – без інтервалів, рядок під рядком, клітина під клітиною, а до того ж – без маргінесів та з дописуванням поверх тексту від руки додатками. Інститут звернувся до автора, щоб надіслав читабельний текст. Професор Великохатько зреагував на те двома листами – до Кошелівця й до мене, щоб ми переписали той чималий твір і зробили його читабельним. Я відписав: чому він не зробить цього сам. Хотів був написати, зверніться, мовляв, до сина, але про сина він не згадував уже багато років, тож я не міг заторкнути цього, очевидно, болючого питання. Відповідь була, що він уже старий, має 83 роки. Так і не побачила світу, очевидно, головна праця визначного іхтіолога. Однак ще не можна стверджувати, що вона загинула. Я звернувся до останнього керівника УТГІ інженера Г.Комаринського і довідався, що їхні архіви, в тому числі й деякі недруковані праці, передано до Києво-Могилянської академії.

Хто хоче бути добрим рибарем, хай перечитає машинопис, і тоді буде, як Федір Данилович, витягати рибу за рибою...

Галина Райбедюк

ДЖЕРЕЛА ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА САПЕЛЯКА

Ім'я Степана Сапеляка (1951–2012) – поета-дисидента, публіциста, правозахисника, лауреата Національної премії імені Т.Г.Шевченка та багатьох інших літературно-мистецьких відзнак – тільки останніми роками почало входити в духовний простір нашого народу, у структуру Космо-Психо-Логосу (за Г.Гачевим) українства, незважаючи на те, що його життя і творчість у зарубіжжі давно стали символом незламності духу, уособленням найкращих людських чеснот, лицарства, безкомпромісності, стійкості. Д.Мейс у передньому слові до третьої книги тритомного видання спадщини поета "І каміння те стало хлібами..." (Харків, 2011) писав, що він у дуже молодому віці "потрапив у цупкі сплети ГУЛАГового пекла, пережив катування, неодноразові голодовки, моральний і психологічний терор і все-таки все витримав, виніс на волю свою, хоч обпечену і зранену, але чисту і благородну душу" [12, с. 15].

С.Сапеляка було заарештовано 26 лютого 1973 року й засуджено Тернопільським обласним судом ст. 62, ч. 1 КК УРСР ("Антирадянська агітація і пропаганда") та ст. 64 ("Організаційна діяльність та участь в антирадянській агітації") до п'яти років позбавлення волі й трьох років заслання. Як поет він "народився за колючими дротами" [4, с. 31], зберігши за відсутності свободи й блокади моральності особисту й національну гідність у нелюдських умовах "задротів'я". Він належав до тієї когорти письменників-нонконформістів, що зуміли в ситуації новітньої інквізиції та духовного мародерства застійних 1970-х років "не відступитися. І не / Покласти лжу на струни" [6, с. 199], а жити й творити за кодексом Честі, Правди й

Совісті, свідомо офіруючи свою "прибиту морозом" (М.Жулинський) юність, аби "БУЛО СЛОВО / І БУЛО ПИСАНЕ / І БУЛО СВОЄ..." [13, с. 184]. І в цьому йому допомагала глибока віра в Бога і в Україну.

У відкритому листі 1989 року до комісії за громадянську реабілітацію літературної спадщини та діячів культури секретарям СПУ (І.Драчу, Д.Павличкові, Р.Лубківському, Ю.Мушкету), перебуваючи вже на волі, С.Сапеляк писав: "З цієї причини (вищеназваної) [...] я був відконвойований в столицьких зеквагонах до УРАЛЛАГу (номер 36), а пізніше засланий до Колимського краю та побережжя Охотського моря. Таким чином, з мого життя брежнєвсько-сусловський режим відморозив в зашкарублім снігів'ї десятиок літ. Донині ще не зігрілися моє серце й сухожилля" [10, с. 68]. Та, попри все, йому вдалося уберегти культ Святого Слова. Життєпис цього в'язня сумління (так в еміграції нарекли українських дисидентів) є світлою пам'яттю, що "відбилася пронизливою чистотою і духовною висотою" (Д.Мейс) покоління інакодумців у задушливій атмосфері фальші "істин"-фікцій, інтелектуально-творчого терору й національної ентропії. Вручаючи поетові Національну (тоді – Державну) премію ім. Т.Г.Шевченка (1993 р.) за збірку "Тривалий рваний зойк" (К., 1991), О.Гончар говорив, що його творчість "у найтяжчу годину уособлювала незламність духу і громадянську совість сучасної української літератури" [3]. С.Сапелякові випала трагічна, однак щаслива, за його ж словами, місія – "скласти офіру на скрижалі Шевченка, що в праведності культури благословив найвищі етичні та моральні якості національної естетики" [10, с. 4]. "Життєглас" поета звучить як імператив "причаститися Словом і Псалмою Шевченка, – стати до герцу "за святую волю" [...] Уяснити собі непримиренність Його до "врага супостата" з Його звітом – "кайдани порвіте" [11, с. 6]. Він, як і Т.Шевченко, актуалізував "плащаничний лик України. Невловно-вловний, різнополюсовий, з багатьма pro і contra як морального, так і соціального ґатунку, а головне – живий у сенсі передовсім духовному" [16, с. 15]. М.Ткачук зазначає, що "образ України – центральний образ лірики С.Сапеляка [...] Автор свою Вітчизну любить пристрасно й палко, такою любов'ю, як любив її Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, О.Довженко, Євген Маланюк, Олег Ольжич, які мріяли бачити Україну вільною, суверенною державою. Такого по-філософськи вагомого, об'ємного образу України, який постає з поезії Сапеляка, сучасна лірика не знає" [11, с. 27].

Про С.Сапеляка вперше почули не в Україні, а за кордоном. У 1975 році академік А. Сахаров у своїй Нобелівській промові "Світ. Прогрес. Права людини" серед 129 прізвищ в'язнів сумління 74-м назвав прізвище поета. У в'язничні роки йому вряди-годи вдавалося передавати свої вірші на Захід, їх друкували в Мюнхені, за нього боролися члени Міжнародної Амністії, українська діаспора та європейські демократичні кола. Німецький поет Манфред Гаусман, довідавшись про засланого в Богородське над Амуром молодого українського в'язня-митця, писав йому листи підбадьорення [4, с. 31]. Листувалися з ним у неволі німецькі родини: Урсуля Дорман, Хріста Бремер, Ільфе Меркенс [12, с. 243]. Активно (морально й матеріально) підтримувало його подружжя Горбачів. Власне, зі статті А.-Г.Горбач, друкованої на сторінках часопису "Сучасність" (1979, ч. 4), дізналася про нього як поета українська громада в еміграції. Особливо тепле ставлення до мистецького хисту в'язня політичних таборів прочитується в її листах до нього: "Дорогий Степане [...] Щодо Ваших віршів, то вони мені подобаються – особливо "Солодкий дощ", "Мої дні" (вірші в прозі мені подобаються, їх плекали Стефаник, Черемшина, Яцків). "Монолог з минулим" перегукується в деяких метафорах з віршами, що написані молодими поетами, що виростили на чужині. Але то є спільне відчуття плину життя, болів і радощів. Бажаю дальшого польету, і не забувайте й мене обдарувати Вашими рядками лірики" [12, с. 240]. А ось рядки з іншого листа, датованого 08.11.1978 року: "Ваші останні вірші мені особливо припали до серця. "Я не маю сам себе" – це добра сюрреалістична візія..." [12, с. 236]. А.-Г.Горбач доклала багато зусиль для популяризації за кордоном віршів С.Сапеляка насамперед як перекладач і видавець. Роботу в цій сфері також можна простежити за її листами. Наведемо фрагменти деяких із них: "Оце вийшов Альманах "ЗЕТ" – там по-німецьки Ваша "Pieta", три елеґії у "Метаморфозах", у Швейцарії видала я Ваш "малий зошит", там, між іншими Вашими речами, "Перед руїнами собору" [12, с. 237]; "... в моменті працюю над збіркою вибраного з "Палімпсестів Василя Стуса [...] Як впораюсь і видам [...] то візьмусь за збірку німецькою мовою вибраного Степана Сапеляка" [12, с. 242]. Візитівкою поета на рідній землі стала збірка "Тривалий рваний зойк", видана аж 1991 року. Задовго до цього, завдячуючи саме А.-Г.Горбач та багатьом симпатикам української літератури за кордоном, у 80-х роках побачили світ такі його книжки: "День молодого листа" (Брюссель, 1980), "Pieta" (Гейдельберг, 1987), "Без шаблі і Вітчизни" (Торонто, 1989), "З гіркотою в камені" (Нью-Йорк, 1989), "Відлуння вцілілих строф" (Торонто, 1990).

У статті "Поет з заслання" А.-Г.Горбач висловлювала сподівання на те, що майбутні історики української літератури неодмінно приділять С.Сапелякові в оглядах лірики 60–70-х років поважне місце, як і всім тим митцям, котрі о тій порі творили "далеко поза межами України в особливих умовах духового і фізичного тиску – у тюрмах, таборах та на засланні в найглухіших закутинах Сибіру. Зовнішні обставини їхнього життя незавидні, зате вони не потребують пристосовувати ні зміст, ні форму, ні мову своїх творів до прокрустових норм панівної в Україні цензури" [4, с. 31]. Поезія С.Сапеляка, отже, не вписувалася в

соцреалістичний канон радянської літератури, а відтак була чужорідним елементом на її "тілі". Але навіть після здобуття незалежності, як підкреслює Д.Мейс, про С.Сапеляка в Україні писали як про "так звану творчу одиницю", що намагається спотворювати "чисту духовність трудящих Харкова отруйним чадом" [12, с. 17]. Після ув'язнення поета "під гласним наглядом" КДБ поселили в селі Безлюдівка (Дорошеве) на Харківщині, що стала його другою Батьківщиною (народився він на Тернопільщині). У Харкові він заснував Гельсінську групу, а у серпні 1988 року вперше в цьому місті підняв жовто-блакитний прапор біля пам'ятника Т.Г.Шевченкові. (До слова, підняття жовто-блакитних знамен у місті Чорткові та рідному селі Росохач на честь 50-ї річниці Акту злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1973 року стало першопричиною арешту С.Сапеляка.)

Після високого поцінування (Шевченківська премія) збірки "Тривалий рваний зойк" до поета прийшло заслужене визнання. Його приймають до Національної спілки письменників України. Він – відомий громадський діяч, член міжнародного відділення ПЕН-клубу, Української Гельсінської Групи, співголова Асамблеї Шевченківських лауреатів, один із фундаторів Асоціації незалежної творчої інтелігенції, член редколегії громадсько-політичного часопису "Український вісник", відповідальний редактор (у співпраці з поетом М.Даньком) харківського позацензурного видання "Кафедра", лауреат літературно-мистецьких премій ім. І.Франка (США), В.Свідзінського, братів Лепких, Т.Мельничука, першої літературної премії та диплома фонду Волянців-Швабінських Українського вільного університету. 2001 року С.Сапеляк нагороджений медаллю "В'язень сумління" Міжнародного фонду "Смолоскип", 2005 року – орденом "За заслуги III ступеня". 2009 року за особистий внесок у державотворчий процес, подвижницьку діяльність в ім'я України поета нагороджено Хрестом Івана Мазепи. Його удостоюють звання "Харків'янин 2009 року" в номінації "Діячі науки, культури, мистецтва" та почесного громадянина Тернополя (2011). Однак, незважаючи на таке визнання, літературна творчість С.Сапеляка надто повільно входить у духовну орбіту народу, а відтак і в науковий обіг, що й зумовлює актуальність її багатопланових інтерпретацій.

Прикметною рисою усієї творчості С.Сапеляка є "гостре відчуття самотності, самотності зрячої душі в атмосфері хаосу, духовного і національного зубожіння" [12, с. 18]. М.Жулинський підкреслює, що йому властива "стихийна егоцентричність образного самовираження, яка ігнорує дисципліну форми і не прагне дошукуватися образно-логічного відповідника почуттям і настроям поета" [12, с. 10]. Чи не першою аналітичною розвідкою про специфіку його поезики стала стаття О.Білика "... В тюрмі був єдино за слово своє" ("Житіє" Степана Сапеляка: жанр, композиційна структура), друкуючись на сторінках журналу "Слово і час" (1991, №5). До оцінок цієї неординарної поезії критика відтоді й подосі підходить з великими застереженнями. В листі до С.Сапеляка від 13.10.1977 року М.Коцюбинська писала, що його поезія "специфічного плану, сучасна і дуже суб'єктивна, цінність якої – в домінуючому цілісному враженні, настрої, без скрупульозного дошукування доцільності, обов'язкового образно-логічного відповідника того чи того її складника. Вона сама собі встановлює закони і чинить опір критиці іззовні" [12, с. 255]. Можливо, саме з цієї причини С.Сапеляк дуже рідко попадає в "силове поле" критики. Йому постійно доводилось "переконувати письменницьке товариство у своїй органічній причетності до її Величності Літератури" [12, с. 9].

Вірші С.Сапеляка, за словами А.-Г.Горбач, "дивують різноманітністю форми і змісту" [4, с. 31]. Усе ж очевидними є три основні джерела його поезії, що визначають її мотивну структуру. Це – український фольклор, Біблія і Т.Г.Шевченко. У своїй статті маємо на меті окреслити бодай пунктирно питання синтезу кодів різних горизонтів сприйняття та естетичного осмислення життя в ліриці митця: націоментального, біблійного, культурологічного, індивідуально-особистісного. Основну увагу зосереджуємо на присутності в ній шевченківського тексту, зокрема його історіософської концепції.

Фольклорне інтертекстуальне поле поезії С.Сапеляка формується насамперед шляхом вербального кодування концептуальних засад духовно-буттєвого локусу нації. Фольклоризм як атрибутивна ознака його індивідуального стилю виявляється завперш у внутрішній, семантичній організації мови, в характері світовідчуття і світовідтворення. Специфіка різних типів фольклорного інтертексту, активно експлуатованих поетом, полягає у свідомому запереченні його "консервації" та в оригінальному перекодуванні й пересемантизації. Поліелементний феномен фольклору в розмаїтих проявах (сюжети, мотиви, образно-символічна система, мовностилістичні засоби, фольклорний лад асоціацій) значною мірою конститує структурно-функціональні рівні авторської свідомості С.Сапеляка, в багатьох випадках засвідчуючи текстуральні збіжності з фольклорним дискурсом. Так, поет доволі оригінально "вплітає" у структуру власного тексту іманентну уснопоетичним творам художню мову ("ой немає кониченька / ой погибає козаченько / ой Іваночку / ой свічечко"; "кручі мої дністровії / слезу мою третьонькую успокойте"). Фольклорні ремінісценції в його авторській версії функціонують в одному смислового полі з історіософськими алюзіями ("червона калинонько / козацькая вродо / ой молюсь за вас..."). Доволі частотним явищем у творчій практиці митця є психологічний паралелізм природи ("Вечоріло / матіолами / гілкою вишні / темніло"). Асоціативною трансформацією уснопоетичного джерела є образна орнаментация його авторського тексту фольклорною символікою ("Ой не кує зозуленька – не кує, / ой не кує з дуба – не кує, / ой не кує у калині – не кує"). В

увиразненні "потенційного діалогу" (М.Бахтін) художньої творчості С.Сапеляка з фольклорними джерелами важливу роль відіграють міжтекстові тяжіння, що предметно оприявнюються в епіграфах. Так, з метою драматизації зображуваного, він бере за епіграф до циклу "Вірші з еміграції" слова відомої народної пісні: "Чуєш, брате мій... / Чуєш – кру-кру-кру, / В чужині умру..." [13, с. 124]. Отже, в кожному випадку поет знаходить індивідуальні шляхи трансформації фольклорних ресурсів у власний текст, у процесі його мистецького засвоєння по-своєму "веде на фольклорному терені активну розвідку можливостей ідейного і художнього збагачення" [14, с. 10].

Інтенційний світ С.Сапеляка творчо актуалізувався крізь призму християнського гуманізму. Більшість проблемних кіл його лірики (національне самовизначення, морально-етичний комплекс, духовно філософське пізнання людини та світу) розв'язуються в руслі загальногуманістичних цінностей християнства. Поетична творчість митця органічно вписується в художньо-філософську парадигму з чітко вираженою біблійною інтертекстуальністю. Інтертекстуальні перегуки, починаючи з назв, епіграфів та прецедентних образів, аж до підтекстових алюзій і типологічних аналогій, відсилають реципієнта до широкої гами соціокультурних кодів канонічного біблійного тексту, що в "новій" естетичній ситуації ретранслює множинні сенси: філософські, психологічні, морально-етичні тощо. Функціонування біблійного матеріалу в поезії С.Сапеляка багате й різноманітне і за формами, й за способами індивідуальної творчої адаптації. Визначальним моментом переосмислення ним біблійно-християнських мотивів та образів є відтворення трагізму долі людини (народу) в антигуманному тоталітарному суспільстві. За допомогою різних видів біблійного інтертексту він мистецьки реалізує іманентну для його художнього мислення ідею єднання Всевишнього та України як "екзистенційного тривання почуттів". Бог і Вітчизна у філософсько-естетичній системі поета формують, як і у В.Стуса, "двоєдине ціле" авторського "Я", його "головний Sacrum" [8]: "Бо єсмь з Вітчизною в колісці. / Бо йду із соняхом в руці... / Йду охреститися з криниці / З конем і віршем во Христі" [12, с. 85]. Таку смислову єдність він не лише декларував, але й послідовно реалізував у своєму житті. Його творчість, як, власне, й саме життя, потверджує загальногуманістичні цінності християнства, окреслені в Євангелії від Матвія (гл. 6, 7: 33) такими словами: "Шукайте ж найперше Царства Божого й Правди його" [2, с. 1074]. (Проблему біблійної генези поезії митця ми розглядаємо в спеціальному дослідженні.)

У передмові до еміграційного видання збірки "Без шаблі і Вітчизни" (Торонто, 1989) Аріядна Шум писала: "Поет має свою філософію життя і філософію поезії. Ці дві його філософії ідуть в парі. Поет визнає лиш тих поетів, життя яких віддзеркалює їхню поезію і навпаки. Бути поетом – це велика відповідальність, каже Сапеляк. З моментом, як в житті поет відрікається своїх ідеалів, він перестає бути поетом. Великі ті, що витримують до кінця: Шевченко, Стус" [9, с. 9]. Подібно до Т.Шевченка й В.Стуса, С.Сапеляк свідомо прирік себе на "безмір'я терпінь" заради того, щоби "... цвів мак / УКРАЇНОЮ / І йшли віки / і були українці / і сотворилося / СЛОВО / українське" [13, с. 183]. Він, як і Т.Шевченко, активно інтерпретує тему національної історії ("Мазепа", "Монолог з минулим"). У нього фактично відсутня Шевченкова ідеалізація національної історії раннього періоду творчості. Його історіософські твори більшою мірою структуровані пізнішими поетовими крайніми резигнаціями типу "Раби, подножки, грязь Москви..." Він також маніфестує художню формулу критичного націоналізму ("Немає нас. Ні тут. Ні там. Ніде. / Нема. Нема. Ми знову безіменні"). Маркером історіософського тексту С.Сапеляка виступає асоціативна історична ретроспектива як реальність і водночас як перспектива. У такий спосіб він репрезентує власне сприйняття циклічності історичного часу, повторення найбільш проблем національного буття, що рухаються по колу або ж по спіралі. Характер зіткнення минулого із сучасним виявляється у виборі точки відліку національної трагедії, що в Т.Шевченка ведеться від Переяславської ради, якої, як відомо, поет так і не простив гетьманові Богданові Хмельницькому: "... Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Вкраїну..." [15, с. 193].

Образ гетьмана як "реалістична емблематика" (М.Бахтін), вклинаючись у текст Т.Шевченка (вірш "Розрита могила") зі своїм історичним хронотопом, сконцентровує настільки згущені суттєві моменти українства, що "значення його далеко переростає всі просторові, часові, соціально-історичні обмеження, переростає, однак, не відриваючись від цього конкретно-історичного ґрунту" [1, с. 372]. Прикметні для віршів С.Сапеляка історичні алюзії, функціонуючи на рівні тексту, підтексту й надтексту, створюють основу для широких історіософських узагальнень. Одним із багатьох можливих прикладів тут може слугувати цикл С.Сапеляка "Цим твором автор продовжує житіє...", ліричний сюжет четвертої частини якого розгортається на тлі містерії "Великий льох". Поет, як і Т.Шевченко, докоряє Богданові Хмельницькому новітнім пеклом України. З метою увиразнення зображуваного він уводить у власний текст фрагмент поеми "Великий льох", засвідчуючи в такий спосіб обмін емоційно-смисловою енергією зі своїм великим попередником: "... тінь ГУЛАГУ і пустелі / в Холоднім Яру і у Великім льоху / "Отак-то Богдане / занাপастив еси вбогу / сироту Вкраїну" [13, с. 27]. Відсутність розділових знаків у вірші С.Сапеляка (це іманентна риса індивідуального письма поета) надає йому особливої експресії, органічно поєднуючи в наративній стратегії тексту такі

складові, як національний імператив, з одного боку, й глибоко ліризовану художню сповідальність – з іншого. С.Сапеляк вдало експлікує історіософські візії біблійними ремінісценціями ("Розпинають мене карою з Холодного Яру").

Одним із сутнісних аспектів творчої реалізації державницької доктрини в ліриці С.Сапеляка є художнє осмислення історичного минулого в метафізичному плані. Звідси – наскрізна "богоприсутність" у його творчості, освячення "духу історизму" (Є.Маланюк) іменем Творця. Тут, поза сумнівом, відлунує Шевченків міленаризм, підґрунтям якого виступає "постійна присутність Бога, експліцитна й імпліцитна, очікування його втручання, що "виправить" історію, приведе її у відповідність зі святою правдою, без якої поетові не мислилося людське існування" [17, с. 20]. За всеприсутності Всевишнього розгортаються ліричні сюжети багатьох віршів поета. Заглиблення в прадавню історію рідної землі нерідко супроводжується релігійно-містичними почуттями й емоціями, частотними апеляціями до Господа ("Допоки ж. Боже мій. Допоки... / Вкраїно. Українсько... / Ти єсьм!..") та Святого Письма ("Але ж і в Біблії нема / Твого, Вкраїно, ТРЕТЬОГО ПРИШЕСТЯ"). Художня історіософія С.Сапеляка іманентна національній літературі. Як підкреслює І.Руснак, "так уже склалося історично, що головною рисою української історіософської традиції впродовж тривалого часу було тяжіння до художньої, ірраціонально-інтуїтивної виразності" [7, с. 7]. Це й зумовило синтез націєтворчого та релігієсофського начал у художній системі поета, міцне світоглядне підґрунтя якої визначив християнський провіденціалізм Кобзаря, його "ієреміївське пророкування" (П.Куліш) щасливого майбуття України. З профетичними візіями Т.Шевченка ("Встане Україна. / І розвіє тьму неволі...") кореспондується в поезії С.Сапеляка "історіософський футурологічний прогноз" (Ю.Барабаш) України-держави, що звучить радше як інтимна, глибоко лірична сповідь, а не пафосно-декларативний імператив ("ВКРАЇНО, встань! – лицем до знамена. / Встань, Україно! – я ще не прощаюсь"). Подібно до свого великого попередника, перед яким завжди низько схиляв голову, поет у непростих життєвих випробуваннях, "йдучи наосліп безмір'ям терпінь", залишився вірним своєму моральному вибору – "за слово відповідати перед Богом, перед совістю, перед своїм людським призначенням на Землі" [13, с. 2].

Сьогодні, в пору гострого дефіциту духовності, слово поета, сповнене високої віри й любові, нам, українцям, украй потрібне – для збереження себе як нації, що сповідує християнські цінності. Він був оптимістом, і цей оптимізм базувався на вірі в Бога, в Україну і в пророче слово Т.Шевченка. С.Сапеляк належав до тих українських письменників, котрі, за словами М.Ільницького, глибоко усвідомлювали, що "на тернистих шляхах історії нашого народу залишається потреба віри твердої, як Бескид, патріотизму й моралі, що ґрунтуються на християнському світогляді" [5, с. 4]. Тож вслухаймося у голос поета, в якому – шевченківська віра і заклик до самозбереження людини й усієї нації: "Обнімітесь, брати мої. / Безлунням пам'яті обнімітесь. Знаки дзеркал мигтять / До утрени Свободи. На рушники станьмо..." [12, с. 9]. Тож має цілковиту рацію М.Жулинський, який у передмові до однієї із книг згаданого вище тритомного видання "І каміння те стало хлібами..." (Харків, 2011) писав, що "невольнича одісея" поета "для нас, сучасників, і для тих, хто прийде в цей світ після нас, це вкрай важливе свідчення про час, який визирає "із-за дроту мовчання тривалістю в півсьлози" на очах наймолодшого з країни "ГУЛАГів" Степана Сапеляка" [11, с. 14]. Сьогодні його "сльоза з полону йде" – з полону забуття й фальсифікацій. Отже, назріла проблема наявності одного книжкового "даху" для його багатогранної спадщини (поезія, літературно-критичні праці, публіцистика, епістолярій, щоденникові нотатки), а також контексту довкола нього. На часі – популяризація та ґрунтовне наукове вивчення поетичного доробку митця, котрий "в тюрмі був єдино за слово своє" ("Се є житіє самого автора...").

Література

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 436 с.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську дослівно наново перекладена. – К. : Українське біблійне товариство, 2002. – 1375 с.
3. Гончар О. Т. З високим іменем Кобзаря: інтерв'ю по державних преміях України ім. Т.Шевченка академіка О.Гончара / О. Т. Гончар // Літературна Україна. – 1993. – 11 березня.
4. Горбач А.-Г. Поет з заслання (кілька слів до творчості Степана Сапеляка) / А.-Г. Горбач // Сучасність. – 1979. – Ч. 4. – С. 31–33.
5. Ільницький М. М. Гармонія серця і чола (Маркіян Шашкевич і Богдан-Ігор Антонич: релігійні мотиви) / М. М. Ільницький // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 2–4.
6. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.

7. Руснак І. Є. "Я був повний Україною...": художня історіософія Уласа Самчука [Текст] : монографія / І. Є. Руснак. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
8. Салига Т. Ю. Молитвослов від Василя Стуса: роздуми в ювілейний рік поета [Текст] / Т. Ю. Салига // Літературна Україна. – 2008. – 29 травня.
9. Сапеляк С. Є. Без шаблі і Вітчизни / С. Є. Сапеляк. – Торонто : Вид. дослідного ін-ту "Україніка", 1989. – 128 с.
10. Сапеляк С. Є. Журбопис: вірші, публіцистика / С. Є. Сапеляк. – Харків : Майдан, 1995. – 96 с.
11. Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3 т. / С. Є. Сапеляк. – Харків : Майдан, 2011. Т. 1 : Поезії. – 2011. – 336 с.
12. Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3 т. / С. Є. Сапеляк. – Харків : Майдан, 2001. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. 2001. – 384 с.
13. Сапеляк С. Є. Тривалий рваний зойк : поезії / С. Є. Сапеляк. – К. : Радянський письменник, 1991. – 189 с.
14. Сивокінь Г. М. Динаміка новаторських шукань: про художній розвиток сучасної радянської літератури / Г. М. Сивокінь. – К. : Дніпро, 1980. – 182 с.
15. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1984. Т. 1 : Поетичні твори (1837–1847). – 1984. – 351 с.
16. Штонь Г. М. Т.Г.Шевченко та І.Я.Франко. Поетичні візії України. Онтологічна спільність та відмінність / Г. М. Штонь // Слово і Час. – 2008. – № 3. – С. 12–17.
17. Яременко В. В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи / В. В. Яременко // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 19–27.

Микола Петренко

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ С.КУЗНЕЦЯ

Серед видатних особистостей, які народилися в Україні, але з тих чи інших причин жили і творили за її межами, виділяється постать економіста зі світовим ім'ям Саймона Сміта Кузнеця.

Народився він на Слобожанщині, в Харкові 30 квітня 1901 р. На початку 20-х років він був змушений емігрувати до США, відчуваючи неможливість подальшого життя в умовах більшовицького режиму. Одержавши американське громадянство, в 1924 р. С.Кузнець завершив навчання в Колумбійському університеті. В 1926 р. отримав вчений ступінь доктора економіки, а в 1934 р. – звання професора. У Колумбійському університеті відбулася доленосна зустріч Кузнеця з професором економіки Уеслі Мітчелом, яка значною мірою вплинула на формування його наукових інтересів. У Мітчел залишався його наставником протягом довгих років, був ініціатором і першим директором створеного Національного бюро економічних досліджень (NBER). С.Кузнець був штатним співробітником з 1927 до 1961 року. З 30-х років і до смерті у 1985 р. – у різних американських університетах викладав економіку і суміжні дисципліни. Під час Другої світової війни С.Кузнець деякий час працював у державній установі під назвою "Управління військового виробництва".

У 1949 р. С.Кузнеця обрано президентом Американської статистичної асоціації, а в 1954 р. – президентом Американської економічної асоціації. В 1971 р. С.Кузнецю була присуджена Нобелівська премія з економіки за його концепцію економічного зростання, яка спиралася на багатющий статистичний матеріал з історії США. Нині у державній статистиці розвинутих країн використовується розроблена ним методика обліку показників валового національного продукту, національного доходу та інших елементів національних рахунків. Для українського читача певний інтерес можуть становити праці С.Кузнеця у сфері еко-

номічної науки, присвячені економіці країн, що розвиваються, оскільки зараз вже не секрет, що українська економіка за основними своїми параметрами більш близька до господарств саме таких країн.

У своїх статтях "Кількісні аспекти економічного зростання нації" (1963 р.), "Стратегія економічного зростання" (1964 р.) та інших С.Кузнець стверджував, що підхід до зростання у відсталих країнах не може бути таким, як у розвинутих країнах Заходу. Одночасний розвиток усіх галузей у відсталих країнах неможливий. Тут необхідний нерівномірний розвиток, але такий, який би продовжував потяг до інвестицій за рахунок внутрішніх ресурсів. Суть справи в тому, що кожна країна має власну історію економічного зростання, яку треба обов'язково врахувати. Тому навіть за відсутності загальної збалансованості в матеріальній та кредитно-фінансовій сферах окремі програми розвитку можуть стати добрим початком. Більше того, саме відсутність такої збалансованості здатна виявитися стимулом для розвитку. Деякі галузі народного господарства слід вибрати, на думку С.Кузнеця, для "динамічного поштовху" інших галузей. Якщо, наприклад, провідною галуззю вибирається сільське господарство, то його розвиток треба доповнювати заохоченням капіталовкладень, з одного боку, у виробництво сільськогосподарської техніки, з іншого – у харчову і легку промисловість.

Одночасно, як свідчить аналіз С.Кузнеця, виробництва з іноземним капіталом мають здебільшого господарські зв'язки, що виходять за межі даної країни і тому здійснюють незначний вплив на її економічний розвиток. Імпорт товарів, навпаки, може позитивно впливати на економіку відсталої країни в тому плані, що виникає стимул до оновлення і потреба в інвестиціях у ті галузі промисловості, які конкурують з імпортом. Отже, економіці може бути даний відповідний імпульс, якщо імпорту товарів не буде перешкод. Із усього сказаного, за С.Кузнецем, можна зробити ще один висновок: стратегічний вибір "точок зростання" здатний зменшити необхідність втручання держави в економіку та знизити витрати державного бюджету, що лягають на економіку відсталої країни непомірним тягарем.

Разом з тим, на думку С.Кузнеця, корінна природа суспільства у відсталій країні не може дуже швидко змінитися в результаті зовнішніх інвестицій. Ця природа повинна розвиватися і трансформуватися передусім відповідно до внутрішніх потреб суспільства. Тому економічне зростання в кінцевому рахунку повинно спиратися на власні заощадження країни.

Наведені тези видатного економіста свідчать, наскільки його ідеї можуть бути корисними для сучасного українського суспільства. Теоретична спадщина С.Кузнеця має посісти гідне місце в курсі економічної теорії, що викладається в українській вищій школі.

Література

1. Економічна енциклопедія. – К. : Академія, 2001. Т. 2. – С. 157–158.
2. Modern Economic Growth: Rate, structure and spread, 1966.
3. Economic Growth of Nations: Total output and production structure, 1971.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Надія Кобзар

4 березня 2012 року – 160 років з дня смерті Миколи Гоголя.

МІЙ ГОГОЛЬ

Кожна людина, коли бере до рук книгу, знаходить в ній те, що побачить її розум, її неповторна душа. У кожного з нас свій Гоголь, Тарас Шевченко, Леся Українка, Олександр Пушкін, Михайло Лермонтов...

Коли в далекому 1944 році я приїхала з мамою в місто Ніжин Чернігівської області, перше, що дізналася, – тут вчився Гоголь. І в старовинному розкішному парку побачила будівлю педінституту – біло-сніжний палац з дванадцятьма колонами. Мене, дванадцятирічну, захопила краса й велич архітектурного витвору. Потім довідалася, що цей храм наук зводили протягом п'ятнадцяти років на кошти видатних козаків, братів Олександра та Іллі Безбородьків, які прагнули бачити свій народ освіченим.

Олександр Безбородько в 17 років був випускником Києво-Могилянської академії, дивував усіх своєю міцною пам'яттю, знанням дев'яти мов, цитував сторінки Біблії. Коли його рекомендували цариці Катерині II, вона призначила його своїм статс-секретарем і за величезні заслуги перед імперією щедро нагороджувала. Перед смертю Олександр Андрійович заповів великі кошти на будівництво лікарень для бідних, на відкриття навчальних закладів. А в 1805 році сенат прийняв постанову про спорудження в Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька. Тут гарно завжди: навесні і влітку, взимку й восени, коли йде дощ і коли мете сніг.

Тисячі студентів піднімалися і піднімаються сходами в цей палац, на фронтоні якого вибито девіз з герба роду Безбородьків – "Працею і старанням", і стрічає всіх мармурова дошка з давнім написом: "Здесь учился Гоголь съ мая 1821 по июнь 1828 годов".

Величні колони і східці гранітні
І все, що навколо, таке таємниче.
Було це давно, у якомусь столітті,
А Гоголь ще й досі схвильовано кличе.
Тут Гоголя дух і тут Гоголя слава...
Його тут алеї і актова зала,
І він достеменно тут ходить тихенько...

Так написала Тамара Пінчук, викладач педагогіки Ніжинського університету імені Миколи Гоголя.

Сім років навчання в цьому закладі виявили в хлопчику Миколі Гоголю-Яновському різнобічні обдарування. Він рано почав писати. Перші прояви літературного хисту помітні в його листах до рідних. Там зустрічаються дуже виразні характеристики людей, яскраві пейзажі.

Професори гімназії давали домашні завдання складати вірші, і кращі роботи учні збирали до рукописних альманахів. Гоголь разом із другом Костею Базилі видавали часопис "Северная заря". Товариші вибрали Гоголя бібліотекарем, і хлопчик, палкий любитель книг, прискіпливо слідкував, щоб ніхто не перегортав сторінок брудними руками, для цього він одягав на пальці читачів паперові ковпачки.

Прищеплена батьком любов до театру зробила Миколу кращим актором, режисером, декоратором вистав, які з цікавістю дивилися й викладачі, й учні, й мешканці Ніжина.

Сучасник письменника згадував: "Одного разу Гоголь і його друг Прокопович склали п'єсу із малоросійського побуту, в якій німу роль старезного чоловіка взявся грати Гоголь. Публіка вибухнула нестримним сміхом. Із цього вечора всі зацікавилися Гоголем як чудовим коміком".

А співучень Гоголя Гр. Шапошников залишив такий спогад: "Його веселі й смішні оповідання, жарти, завжди дотепні й гострі, без яких він не міг жити, настільки були комічні, що й тепер не можу згадувати про них без усміху й задоволення".

У 1952 році все людство відзначало 100-ліття від дня смерті Гоголя, і драмгурток Ніжинського педінституту ставив комедію "Ревізор". Кожна репетиція в актовому залі, де колись грав Гоголь, проходила під веселий сміх студентів-виконавців, приносила всім, і мені, першокурсниці, учасниці вистави, велике задоволення і радість.

Після завершення навчання в Ніжині Гоголь приїхав до Петербурга, щоб стати актором у театрі. Але екзаменатори не зрозуміли його манери читання – простої, без пафосу. А він міг би стати реформатором російського театру і як актор, і як режисер. Чому Гоголь обрав Петербург? Пояснення є в листі від 1834 року Євгена Гребінки, письменника, співучня Гоголя: "Петербург – це колонія інтелігентних українців. По всіх інституціях, академіях, в університеті – повно наших земляків".

Микола Васильович писав російською, бо українська була заборонена, та й Україна називалася Малоросією. У 1830 році він написав матері: "Я буду писати на іноземному мові". І він створив свою, гоголівську мову, свій гумор – "сміх крізь сльози", свій, "гоголівський напрям" у російській літературі, ввів Україну в світову культуру.

Українське життя засяло веселими "Вечорами на хуторі поблизу Диканьки". Вважаю, що мав рацію Герцен: "Коли Гоголь переноситься в світ українських козаків або молоді..., тоді він ніжний, молодий, сповнений любові, зворушливий, поетичний, але коли він зустріне московського поліцейського чи суддю, їхню дружину чи доньку, тоді все змінюється: він прирікає їх на тортури людської ганьби".

Російські чиновники не сприйняли комедії "Ревізор", бо в персонажах п'єси впізнали свої недоліки. А цар Микола II був задоволений: "Ну й п'єска! – вигукнув він. – Всім дісталось, а мені найбільше!" І звелів всім переглянути спектакль, щоб повчитися уму-розуму.

У цій комедії автор посміявся і над собою, над своїм бажанням багато говорити, привертати увагу до себе, фантазувати. Цю свою рису він передав Хлестакову. Як би було добре, коли б ми навчилися у Гоголя так сміливо і весело сміятися над собою! Гоголя, чутливу людину, більше непокоїла думка публіки, а не літературних критиків. Ось як описав Павло Анненков, критик і друг Миколи Васильовича, свої враження від першої вистави "Ревізора": "Гоголь протраждав весь вечір, протягом чотирьох годин найвизначнішого спектаклю, що будь-коли там бачили. Уже після першого акту здивування було написано на всіх обличчях... Оплесків майже не було зовсім, зате напружена увага, іноді мертва тиша показувала: те, що відбувається на сцені, пристрасно захоплювало серця глядачів. Після закінчення спектаклю здивування перейшло майже в загальне обурення..."

Гоголь вискочив з театру. Так відкрилося йому тоді обличчя Росії зблизька, яку він відважився показати без прикрас.

І він одразу рятує себе поїздом до Швейцарії, Франції, Італії. Там, в "прекрасній далечині", пише "Мертві душі".

Із Риму надсилає листи знайомим. Ось що я знайшла для себе в одному з його листів: "Не звинувачуйте нікого з домашніх. Щоб не помилитися в людях, потрібно бачити їх так, як велить Христос. Важко стане жити нам, якщо забудемо хоч на хвилину, що наші дії буде ревізувати не сенатор, а Той, Кого нічим не підкупити і в Кого зовсім інший погляд на все... Що не кажи, але страшний той ревізор, котрий жде нас біля дверей могили... Тож краще ревізувати все, що є в нас, на початку життя, а не в кінці його".

Близькі мені думки Гоголя і з листа того ж 1846 року з Неаполя: "Я довго йшов до Бога... Світло Слова, тепло Мудрості супроводжували мене в тяжкі й радісні хвилини. Я прийшов до Христа скоріше протестантською, ніж католицькою дорогою... Я стівся з Христом, зачудований спершу Його мудрістю людською і нечуваним доти знанням душі, а вже потім схилиючись перед божественністю його".

Письменник, дисидент, редактор православної газети "Наша віра" Євген Свєрстюк каже: "Гоголю докоряють, що він працював мало на своєму національному полі, а він орав ниву Господню. Гоголь був останнім із великих українців, які працювали на зміцнення християнства".

Для мене велике задоволення перечитувати листи Гоголя, перекладені рідною мовою і зібрані в книзі полтавського письменника Миколи Босака "Остання загадка Гоголя".

Україна дала Російській імперії генія, який показав світу, що там, де немає свободи, панують "мертві душі". Пушкін, вислухавши читання Гоголем перших розділів поеми, щиро зізнався: "Господи, як грустна наша Россия!"

Персонажі, народжені майстерною рукою Гоголя, не відійшли в небуття. Чічков стрибнув вище Хлестакова: почав купувати мертві душі і в парі з пройдисвітом Ноздрьовим творить історію сьогодні. Гоголь бачив, куди мчить "русская тройка", але прикрив правду сміхом.

Росія завжди застерігала співвітчизників від чужої навали, а Гоголь говорить всім нам: шукайте ворогів у собі. І показував приклад у цьому, бо вважав, що суспільство не зміниться, поки кожна людина не вичавить з себе хлестаковщину, маніловщину, не перестане потопати в своїй скнарості і губити все краще в собі, як Плюшкін.

Зараз в бібліотеці Гоголевого вишу висить одне з його гасел: "Делай своё дело, молясь в тишине".

Не може не приваблювати стиль гоголівської прози. Із насолодою перечитую "Мертві душі". Завжди з радістю готувала уроки за цією поемою, викладаючи в школі російську літературу. А потім зі своїми

онуками, Сашком і Павлусем, вивчала творчість Гоголя, розповідала їм про життя Гоголя-Яновського в Ніжині, про те, як він любив спілкуватися з людьми на ярмарках, блукати околицями міста. Ми разом сміялися над тим, як Микола пояснював своїй матері, чому не одержав від неї листа: "В предотвращение подобных беспорядков впредь прошу вас адресовать мне просто Гоголю, потому что кончик моей фамилии я не знаю, где делся. Может быть, кто-нибудь поднял его на большой дороге и носит, как свою собственность. Как бы то ни было, только я нигде не известен здесь под именем Яновского, и почтальоны всегда почти затрудняются отыскивать меня под этой вывескою".

Талановитий майстер, він кожне слово добував, вишукував і знаходив потрібне йому місце кропіткою працею: написано за день сховає в шухляду і так повторює разів 10–15, доки не знайде те, що задовольнить, що дійде до сердець читачів.

Пам'ятаю, як сміялися учні на уроках, коли їм відкривалися іронія й підтекст, розсипані Гоголем на кожній сторінці "Мертвих душ", починаючи з першої, де написано: "... въезд... брочки в ворота гостиницы губернского города NN... не произвел никакого шума..., только два русские мужика, стоявшие у дверей кабака..., сделали кое-какие замечания..." Яка багата характеристика! Місце, де стояли мужики, та їхні зауваження показують їх уподобання й рід занять. А вислів "два русские мужика" однозначно дають національну прописку роману. Цілі покоління читачів, починаючи від Федора Тютчева і до Івана Буніна та Анни Ахматової, зупинялися на цій сторінці й були одностайні в тому, що російський письменник ніколи б так не написав – "два русские мужика".

Сміялися ми з учнями, коли розглядали в поемі таку картину: "...в окне лавки помещался сбитенщик (тобто продавець медовухи) с самоваром из красной меди и лицом так же красным, как самовар, так что издали можно бы подумать, что на окне стояли два самовара, если б один самовар не был с черною, как смоль, бороною".

Гоголь був палким шанувальником музики. У статті "Скульптура, живопис, музыка" двадцятидворічний автор писав: "У нашу юну і старезну добу Великий (Творець) послав могутню музику, швидко навертаючи нас до Нього. Не полишай нас, божество наше..., прекрасна музико!" А я стиль творів Гоголя і сприймаю, як музику. Мені приємно, що за творами Гоголя відомі композитори Микола Лисенко, Петро Чайковський, Модест Мусоргський, Микола Римський-Корсаков написали прекрасні опери. Лисенко говорив, що Гоголь "викохав свої твори на народних піснях", тому повісті пробуджували дух поетів і композиторів для щастя і добра.

Як справжній музикознавець, Гоголь пояснював різницю між двома мистецтвами: "Російська сумовита музика виявляє... те, що вона забуває життя: вона намагається відійти від нього і заглушити щоденні потреби й турботи, а українські пісні злилися з життям, і звуки їх такі живі, що, здається, не звучать, а говорять". "Моя радість, життя моє, пісні! Як я вас люблю!.. Пісні для Малоросії – все: поезія, історія й батьківська могила!" Такий влучний аналіз зробив Гоголь.

Усе життя він поривався в Україну, боготворив її. Київ називав містом прекрасним, обітованим, увінчаним родючими садами, оперезаним південним чудесним небом, п'янкими ночами, де гору "підпливає мій чистий і швидкий, мій Дніпро!"

Цікаво, що Павло Михед, доктор філологічних наук, керівник Гоголезнавчого центру при Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, кілька років тому запропонував зробити пам'ятник "редкой птице, которая долетит до середины Днепра". Вона мала гойдатися на металевій жердині і летіти до середини Дніпра. Цю ідею підхопили і вже збирають гроші на її реалізацію. Можливо, і в Житомирі знайдуться бажаючі допомогти? Було б добре.

Довідник Миколи і Марії Ашукіних "Крылатые слова" (М., 1960) допоміг мені зробити такий підрахунок: із творів Гоголя в літературну мову увійшло 52 крилатих вирази, Вільяма Шекспіра – 27, Салтиков-Щедріна – 47, Чехова – 20. Тільки кількість крилатих слів із творів Пушкіна перевищує всіх, у нього їх 92.

Тепер, через століття, Гоголь відкривається нам все більше. Критик Віссаріон Белінський писав: "Мы в Гоголе видим более важное значение для русского общества, чем в Пушкине, ибо Гоголь более поэт социальный, следовательно, более поэт в духе времени..."

Не може не захоплювати різнобічна натура Миколи Васильовича. Він і прозаїк, і драматург, і літературний критик, історик, етнограф, мистецтвознавець, графік, маляр, психолог, актор, режисер і навіть першокласний кулінар. І в кожній царині він умудряє сьогодні нас

Послухайте, що він писав у 1847 році: "Працюючи над своїми лекціями з історії, над "Тарасом Бульбою", я опечалився прикрим відкриттям. З історії людства зникла історія народу, котрий мав вплив на народи світу. Київська Русь через царствені шлюбні посідала в Європі помітне місце. Київ прийняв християнство, поширив його на багато територій варварських держав. А тепер той осередок колишнього поступу історії став окраїною, а колишня Київська Русь – Малоросією".

І яка мудрість йде до нас із його листа від 1951 року, незадовго до смерті, і звучить, як заповіт: "Умійте, попри все, знайти кращі риси людини, за два-три справжні достоїнства простити десять, двадцять недоліків, умійте вказати людині на ці її достоїнства, і Ви станете її другом. Щастя на землі для людини починається тільки тоді, коли вона, забувши про себе, починає жити для інших... Тільки журба змушує нас нарешті взятися за розум, здогадатися, що ми були пошиті в дурні".

У центрі Ніжина, в міському сквері, 4 вересня 1881 року урочисто відкрили пам'ятник Миколі Гоголю роботи скульптора Пармена Забіли. Напис для постаменту вибирали Іван Тургенєв, поет Микола Гербель, письменник Дмитро Григорович. Ми з моїм незабутнім чоловіком Леонідом Івановичем, сином Тарасом любили читати ці слова, взяті з "Мертвих душ": "Определено мне чудной властью... озирать жизнь сквозь видный миру смех и незримые, неведомые ему слезы!"

Вікторія Бойко, Лариса Давиденко

ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ВИЯВИ СПОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Дієслівну категорію способу традиційно кваліфікують як тричленну морфологічну словозмінну категорію, яка характеризує предикативні форми дієслова і виражає у протиставленні форм дійсного, наказового і умовного способів відношення процесуальної ознаки до дійсності [12, с. 418]. Значення граматичної категорії способу виявляється у протиставленні реальної дії (дійсний спосіб) – ірреальній дії (недійсні способи). До недійсних способів зараховують наказовий і умовний. (У новітніх граматиках [2, с. 95; 3, с. 256–257] переглянуто традиційну концепцію дієслівної категорії способу і вилучено дійсний спосіб, внаслідок чого категорія способу стала двочленною).

Спосіб дієслова має предикативний і модальний характер. Предикативність виявляється у зв'язках дії чи стану із суб'єктом дії або носієм стану, а модальність у мові виражається різними засобами фонетичними (інтонація), лексичними (модальні слова і частки) і граматичними [4, с. 191]. Основним граматичним засобом вираження модальності і є граматична категорія способу.

Дійсний спосіб (лат. *indicativus*), або індикатив, стверджує чи заперечує реальність дії у формах теперішнього, минулого і майбутнього часу, тому він не має специфічних засобів вираження – формальні (морфемні) показники дійсного способу суміщаються з показниками форм часу, особи і роду. Напр.: *Весняний місяць **світить** легко, молодо, він тоді схожий на весну, яка все **пробуджує**, усе **народжує**; він тоді й сам наче щойно пробуджений, щойно народжений, а густа блакить неба – його купіль* (Є.Гуцало) – теперішній час; *Знову **потепліло**, сніг **розтанув** під диханням ласкавого вітру, сонце в глибокі затінки пригорщами **сипнуло** променів, **потекли** струмки, **зблищало**, **завирувало**, бо кілька днів **видалося** по-весняному щирих і безпосередніх* (Є.Гуцало) – минулий час; *Сумно стало Олені Левківні – чи не від того, що й ці двоє людей поступово **підуть** з її життя, і не просто **зникнуть**, а наче **заберуть** із собою й частку її власного існування, частку минулого, що **відійде** в небуття, в спомини, що **даленітимуть**, поки не **згаснуть**, обернувшись у зморшку на чолі чи на біль у серці* (Є.Гуцало) – майбутній час. Отже, дійсний спосіб протиставляється іншим способам не спеціальними показниками (морфемними засобами вираження), а насамперед наявністю часових форм, бо існує він саме в цих формах.

Крім інваріантного значення реальної дії (хоча вона може бути й уявною, а також ірреальною – у майбутньому часі), дійсний спосіб виявляє ряд варіантних (переносних) значень. Так, найчастіше в художньому мовленні трапляються випадки вживання форм дійсного способу (майбутнього часу) у значенні наказового, наприклад: – *Ти, Катре, – мовив Гриць посуворілим, хазяйським голосом до дівчини, – **підеш** зараз на пошту і **вдарюш** телеграму своїм родичам, хай **приїжджають*** (Є.Гуцало). Дійсний спосіб, уживаючись в значенні наказового, суттєво увиразнює художнє мовлення, виражаючи різні модальні експресивні відтінки, аж до негативного ставлення мовця до тієї чи іншої ситуації: *Ганка **гнівно вдарила** корову і **крикнула**: – **Повернулася, клята скотину!*** (Є.Гуцало) – значну роль у цьому випадку відіграє мікроконтекст: семантика дієслова *кричати* вже вимагає використання у прямій мові дієслова у формі (чи у значенні) наказового способу.

Послаблене спонування до дії виражається дієсловом дійсного способу минулого часу, наприклад: – *Ну, **пішли** вже. – І несподівано **побігла*** (Є.Гуцало) чи майбутнього: – *Ти **проведеш** мене додому?* (Є.Гуцало), – *Лариско, може й ти на весілля **приїдеш**?* (Є.Гуцало).

З частками *дай, давай (давайте)* у формі 1-ї особи однини та множини дійсний спосіб означає запрошення, заохочення чи пораду [8, с. 190], наприклад: *Ну, **думаю, давай** на старість хоч на рідне село*

погляну, дітей там кинула напризволяще, може, простять (Є.Гуцало); – **Давайте** краще голосно **помріємо** про ваше майбутнє (Олесь Гончар). Із значенням пропозиції (послабленого спонукання) може уживатись також інфінітив: *Може, тебе підвезти?* (Є.Гуцало).

Індикатив використовується також у вторинній функції на позначення умовного способу у складних безсполучникових реченнях зі значенням потенційної умови, яким властиві двобічні відношення між частинами [13, с. 350], що виражають додатковий відтінок зумовленості дії за відповідних супровідних обставин, наприклад: – *Бабю, чом він (півень) не співає? – Пустийш, то й заспіває* (Є.Гуцало); – *Оце, – починає розказувати дітям, – до кого не піду, то ні в кого допроситися не можу* (Є.Гуцало). У складових частинах таких речень їхні головні члени (присудки) завжди взаємопов'язані і виражаються формами майбутнього часу дієслів (*заспіває*) або інфінітивом (*допроситися*).

І, нарешті, із значенням дійсного способу (теперішнього часу) може вживатись інфінітив із часткою б: *"Тебе б спитати, – весело відказує Саня, – для чого ти сам небо коптиш?"* (Олесь Гончар).

Наказовий спосіб (лат. imperativus), або імператив, виражає волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, розпорядження, команди, заклику, побажання, поради, прохання тощо, які відрізняються ступенем інтенсивності. Виконавцем дії чи реалізатором процесу або стану можуть бути співрозмовник (співрозмовники), особа (чи особи), які не беруть участі в розмові, і сам мовець. Парадигма наказового способу об'єднує прості (синтетичні) й складені (аналітичні) форми. Синтетичні форми властиві лише для 2-ї особи однини й множини (*пиши, читай; пишіть, читайте*) та 1-ї особи множини (*пишімо, читаймо*).

Прості форми (для 2-ї особи однини й множини), якими виражається пряме імперативне значення, є центром парадигми наказового способу і орієнтовані на спонукання до дії адресата (адресатів) мовлення, синтагматично пов'язані із звертанням або займенником 2-ї особи **ти, ви**, наприклад: – *Михайле, заспокойся, ми ж не знаємо, куди поїхав Дмитро Іванович* (Є.Гуцало); – *Ось послушайте, мамо...* (Є.Гуцало); *То ти його й шукай там, де штири вітри і п'ятий шум, – кажу* (Є.Гуцало); – *Ні, ви тільки послушайте її!* (Є.Гуцало); а 1-а особа множини охоплює спонуканням і мовця, наприклад:... *а ми, Таню, ходімо по суніці та гриби* (Є.Гуцало).

Особливих значень набувають форми наказового способу з часткою **не**: із дієсловами недоконаного виду – значення заборони, доконаного – застереження: *Не хитайся, мов тополя, стій рівно, як і належить учневі* (Є.Гуцало); *Не забудь гудзики принести* (Є.Гуцало).

Частки **-но, -бо** з формою 2-ї особи однини та 1-ї особи множини вживаються для пом'якшення тону наказу: – *Мартохо, а йди-но до хати, бо маємо гостей* (Є.Гуцало); *Та зачини-бо двері* (Є.Гуцало).

Наказовий спосіб має і ряд варіантних значень [8, с. 191; 4, с. 196–197]. Найширші можливості тут має форма 2-ї особи як найбільш типова, а отже, найменш визначена:

- узагальнено-особове значення для вираження заохочення, побажання, повчання: **Не обтяжуйте собі життя зайвими турботами** (Є.Гуцало);

- значення збірності, яке виражається поєднанням форми 2-ї особи однини наказового способу з кличним відмінком іменника у множині: **Слухай, хлопці, буду розповідати** (Є.Гуцало).

Аналітичні форми наказового способу 3-ї особи однини й множини регулярно утворюються поєднанням частки **хай (нехай)** та дієслів 3-ї особи однини та множини теперішнього (недоконаного виду) або майбутнього часу (доконаного виду) і передають волевиявлення, спрямоване на те, щоб суб'єкт став виконавцем дії, наприклад: *Хай головиха ніколи не вмирає для мого Опанаса, хай завжди зостається жива* (Є.Гуцало); *Та хай пропадає все добро, коли таке щастя!* (Є.Гуцало); *Візьми повшивай ті сніпки хутчіше, нехай лати не світяться, мов кості, нехай люди не зглядаються* (Є.Гуцало). У значеннєвому плані аналітичних форм наказового способу на перший план виступає модальність бажання, а не наказу, безпосереднього спонукання до дії. Наказ, що передається формою дієслова доконаного виду, більш категоричний, ніж аналогічний наказ, переданий формою недоконаного виду.

Крім основних форм вираження, у значенні наказового способу може функціонувати інфінітив, коли треба донести інформацію категоричності наказу, розпорядження тощо, напр.: *Піти до Котовського і сказати про кулемет на церкві* (Є.Гуцало); – *Надю не ображати – раз. А два – ми з Надею тебе не поважаємо, хоч землю їж* (Є.Гуцало).

Уживання інфінітива в ролі виразника наказового способу фіксується уже в найдавніших пам'ятках різних слов'янських мов, дуже поширений він і в українських грамотах XIV–XV століть [9, с. 272].

Інфінітив у поєднанні з частками **давай (давайте, даваймо)** набуває значення наказового способу, але з відтінком заохочення, напр.: *Давайте, діти, докладати зусиль, щоб діло наше щасливо залагодилось* (Є.Гуцало).

Дієслівні форми наказового способу, крім свого первинного інваріантного значення, можуть набувати вторинних значень – дійсного та умовного. Так, активно транспонується проста форма наказового способу у дійсний, виражаючи додатковий значеннєвий відтінок негативного ставлення мовця до ситуації,

розчарування тощо, наприклад: *Говори, говори, а він, Михалко, послухає та й піде, і нічого з ним не станеться* (Є.Гуцало); *Про худобу думай, про поголів'я не забувай, про корми... про жирність – теж пам'ятай...* (Є.Гуцало); *Яцубі просто душа болить дивитись, яка його донька худа, дмухни – полетить за вітром* (Олесь Гончар). Подібні форми можуть уживатися у значенні дійсного способу (минулого чи майбутнього часу) для вираження нездійсненої, безрезультативної дії або ж указувати на необхідність виконання небажаної, нав'язуваної дії, наприклад: *... тут лікуйся чи не лікуйся – однаково не pomoже, здурів, мабуть, сирих опеньків об'ївся* (Є.Гуцало); *– А який тепер толк із тих дітей? – мовила Меланка. – Ти його доглядай, сама не спи, недоїдай, а тут загуркотіло, прийшли оці – та й забрали, та й погнали, нема, наче й не було* (Є.Гуцало).

Наказовий спосіб у поєднанні зі сполукою **візьми та й** уживається зі значенням (минулого часу) для вираження дії, невмотивованої обставинами, несподіваної, раптової, наприклад: *Як маленьким був, сидів у яру, а корова раптом рогами візьми й турни – котився згори донизу, аж у струмку опинився* (Є.Гуцало); *Йй би жити в чоловіковій хаті, йй би доглядати хлопця, а вона візьми й сплутайся* (Є.Гуцало).

Зрідка трапляється в художньому мовленні транспозиція форм наказового способу в умовний. Вони проникають у сферу умовного способу, нейтралізуючи свої значення спонукальності та звертальності й набуваючи значення гіпотетичної, можливої дії, що має відтінок безперечної зумовленості за відповідних супровідних обставин [2, с. 263], наприклад: *Спробуй не постав твоєму Миколі могорич* (Є.Гуцало); *... в ній (школі) ще пахло тоді свіжою фарбою, і до чого не торкнись – все липне...* (Олесь Гончар).

Аналітичні форми наказового способу також можуть використовуватися у вторинній функції на позначення умовного, наприклад: *Хай лишень розпогодиться, підемо* (Є.Гуцало); *Але не можу ж я тобі про це сказати, нехай навіть язик мені вирвуть!* (Є.Гуцало). Як правило, такі форми уживаються в складнопідрядних реченнях із підрядним допустовим.

Форми **умовного** способу (лат. *conjunctivus*), або кон'юнктив, позначають дію вірогідну, можливу або бажану, яка може реалізуватися тільки за певних додаткових умов, напр.: *Ніколи б не впізнала його, зустрівши на вулиці в натовпі людей* (Є.Гуцало); *Якби не війна, хіба ми тепер так жили б?* (Є.Гуцало). З погляду вираження форма умовного способу – це аналітична структура, яка утворюється поєднанням дієслова у формі, співвідносній з минулим часом, із часткою **б (би)**. Форми умовного способу функціонують переважно в складнопідрядному реченні з підрядною умовною частиною, "у якій визначено умови виконання певної нереальної дії, вираженої в головній частині" [2, с. 257], напр.: *Ну, якби в нього було одно чи двоє, навіть троє, від сили четверо, то знайшлася б молодиця, що прийшла б до нього жити й помагала б, хоч не легко їй довелося б, ой не легко!* (Є.Гуцало).

Значення умовного способу можуть набувати конструкції **"інфінітив + б"** у складних реченнях із умовно-наслідковими відношеннями, напр.: *Йй би жити в чоловіковій хаті, йй би доглядати хлопця, а вона візьми й сплутайся* (Є.Гуцало); *Вона стояла ні в сих, ні в тих. І піти б їй – та чого ж тоді вона приходила?* (Є.Гуцало) – у паралельних умовних конструкціях неособова форма умовного способу виступає в одній з її частин. Фіксується і самостійне вживання інфінітива з часткою у значенні умовного способу: *...не бачити б вам цього Мамайчука тут* (Олесь Гончар).

Форми умовного способу мають позачасове значення. Позачасовість виражається паралельними конструкціями, в яких уживаються дієслова у формах умовного способу, що передають дві або кілька дій, пов'язаних між собою причинно-наслідковими відношеннями. Дії, виражені дієсловами, що входять до складу цих конструкцій, взаємно обумовлюючи одна одну, можуть відбуватися до моменту мовлення, у момент мовлення і після нього. Їх часове значення виражається при цьому описово, за допомогою прислівників і часового значення дієслів сусідніх речень (або складових частин цих же речень), що створюють темпоральний фон висловлення [9, с. 275], наприклад: *Якби не війна, хіба ми тепер так жили б?* (Є.Гуцало) – темпоральний фон теперішнього часу дійсного способу створює прислівник **тепер**. У реченні *"... якби в той день визволення все склалось по-іншому, якби німецький офіцер таки розквитався за ляпас, – матері могло б не бути в цьому полі, і ви б не йшли теплою стежкою вдвох, і жайворонки у вишині не калатали б у безліч своїх літніх, лунких дзвоників, і все було б зовсім не так* (Є.Гуцало) – темпоральний фон минулого часу створює контекст **"в той день визволення"**. Подібно до попереднього прикладу в реченні *"Я ще раз із радістю з'їздив би туди"* (Є.Гуцало) темпоральний фон майбутнього часу створює також контекст.

Незважаючи на те, що "умовний спосіб характеризується найвужчим спектром транспозиційних уживань" (однією з причин цього є низька частотність уживання форм умовного способу в усіх стилях мовлення) [10, с. 11], фіксуємо також випадки вживання форм кон'юнктива у значенні реальної дії (минулого часу): *Дивився б не надивився, як вона робить щось чи просто як вулицею йде* (Олесь Гончар).

Деякі українські мовознавці [9, с. 278–281; 1, с. 232] доповнили традиційну тричленну категорію способу додатковими граматичними значеннями спонукального і бажального способу. Так, **спонукальний**

спосіб виражає таку дію, яка може відбутися тільки з доброї волі того, до кого звертається мовець, тобто мовець не вимагає обов'язкового виконання бажаної для нього дії, а висловлює ввічливе побажання, прохання, пораду, напр.: *У гості **навідувалася б частіше й переночувала б** коли...* (Є.Гуцало); – *Антоне! **Зайшов би до мене та подивився електропроводку, бо стала баракхлити*** (Є.Гуцало); – *Ти **б** і нас коли-небудь **записав**, – мовить м'яким голосом Клава* (Олесь Гончар). Від еліптичних речень із формами умовного способу, для яких характерна обірвана інтонація, конструкції спонукального способу відрізняються тим, що мають інтонацію наказових речень. Додатковою ситуаційною ознакою спонукального способу, як і наказового, є поєднуваність цих форм у другій особі однини й множини та в першій особі множини із звертанням: *Може **б, ти, Юрку, і собі** десь зараз **заховався, га?*** (Є.Гуцало); – *Мамо, – сказав, – може **б, ви на стіл накрили?*** (Є.Гуцало);

Таким чином, спонукальний спосіб становить собою контамінацію наказового і умовного способів – має форму умовного, а значення – послабленого наказового, тому деякі дослідники таке вживання форм кваліфікують як трансформацію умовного способу в наказовий [2, с. 98; 4, с. 196].

Крім типових форм вираження спонукального способу, вживаються також неособові форми спонукального способу, до складу яких входить інфінітив і частка *би (б)*: *Арсен став подумувати, чи не **жену-тися б** йому вдруге* (Є.Гуцало). З такими ж формами може поєднуватися звертання, хоча й непослідовно: *Микола молодий хлопець, сам собі життя зав'язує. **Мали б Варко, сказати, щоб не поспішав*** (Є.Гуцало).

Бажальний спосіб, позбавлений значення апелюваності, виражає волевиявлення мовця, спрямованого до самого себе або до третіх осіб, а не до співрозмовника (чи співрозмовників). Систему форм кваліфікують по-різному: або обмежують тільки особовими формами 1-ї особи однини та 3-ї особи однини й множини [11, с. 397], наприклад: *Я ще раз із радістю **з'їздив би туди**, адже Олена відпочиватиме з першого серпня...* (Є.Гуцало); *Телічку я **купив би*** (Є.Гуцало), або розмежують особові й неособові форми, при цьому до особових зараховують форми умовного способу, поєднані з частками *хай (нехай)* [9, с. 232], наприклад: ***Хай би** мати **похрестилась** на якого святого* (Є.Гуцало); ***Хай би** познайомилися з Кузьмою Кузьмовичем, **хай би** погостювали – в чоловіків знайдеться про що* (Є.Гуцало); ***Хай би** жив у нас, **не тинявся**, бо всяке передумаси...* (Є.Гуцало).

Форми бажального способу, виступаючи в ролі присудка, часто перебувають у препозиції стосовно підмета: *... **хай би** ніколи **не кінчалась ця ніч*** (Є.Гуцало) або в інтерпозиції: ***Хай би** злидні обсіли, чи що, а то...* (Є.Гуцало).

Неособові форми бажального способу – це аналітичні конструкції, що становлять собою поєднання інфінітива з часткою *б*, наприклад: *Тобі **поспати б**...* (Є.Гуцало); *Чому **б** Михалкові **не послухатись!*** (Є.Гуцало). Із цих двох компонентів основне функціональне навантаження припадає на морфему *б*, бо без неї той самий інфінітив є виразником директивного значення [2, с. 262]. Крім цього, інфінітив у неособових формах бажального способу, як правило, керує додатком у формі давального відмінка іменника чи займенника (див. вище *Михалкові, тобі*), напр.: *В нашій головиhi така вдача, що **народиться б їй** не жінкою, а чоловіком* (Є.Гуцало). Рідше такий додаток може бути відсутній, напр.: *Коли вже огонь розвів, – **проказав Катеринка, – то чого б тебе не обпатрати?*** (Є.Гуцало); ***Посидіти б**...* (Є.Гуцало).

Отже, транспозиція з більшою чи меншою продуктивністю охоплює усі способові форми дієслова у межах однієї парадигми і реалізується у контексті як результат переносу значення однієї граматичної форми в іншу. Під час цього процесу відбувається накладання граматичної семантики транспонованої форми на способову семантику контексту. Найактивніше транспонуються форми наказового способу – в художньому мовленні він виявив досить розгалужену систему метафоричних уживань. Наказовий спосіб активно транспонується в індикатив та кон'юнктив, а дійсний може функціонувати у значенні наказового та умовного. Значно рідше транспонуються форми умовного способу, насамперед через низьку частотність контекстного уживання загалом, хоча зрідка фіксуємо випадки вживання умовного способу в значенні індикатива.

У результаті переносного вживання способових форм дієслова виникають контекстуальні морфологічні синоніми з яскравим емоційно-стилістичним забарвленням.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови: морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

4. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
5. Гуцало Євген. Вибрані твори : у 2 т. – К. : Рад. письменник, 1987.
Т. 1 : Повісті. – 1987. – 576.
Т. 2 : Оповідання, повість. – 528 с.
6. Гуцало Євген. Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1996.
Т. 1 : Оповідання, новели. – 1996. – 454 с.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Вид. 4-те. – К. : Вища школа, 1972.
Ч. 1. – 1972. – 402 с.
8. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
9. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 316 с.
10. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : автореф. дис. ... канд. філол. наук. / І. В. Піддубська. – Донецьк, 2001. – 19 с.
11. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
12. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Гриценка. – 3-тє вид. – К. : Вища школа, 2002. – 493 с.
13. Гончар Олесь. Твори : в 6 т. / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1979.
Т. 5. – 1979. – 519 с.

Алла Кайдаш

КОНТЕКСТ ЯК ВЕРБАЛЬНИЙ РЕАЛІЗАТОР МАГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В КАЗКОВОМУ ДИСКУРСІ

Як відомо, чарівна казка акумулює систему знань сакрального змісту. Частина інформації подається вербально, а деякі ознаки магічних концептів залишаються імпліцитними. Таким чином, семантичні складники концептів у чарівних казках мають два способи вираження – експліцитний та імпліцитний.

Мовна панорама казки сприяє вияву позитивного або негативного модусу описуваної ситуації. Таку подвійну структуру має образ води. Полярність функціональної спрямованості цього концепту контекстуально визначається атрибутами-антонімами *жива/мертва*. "Жива вода гоїть рани, наділяє міццю, примушує порубане тіло зростатися і повертає саме життя" [1, с. 85]. Протиставляється живій мертва вода: вона "зцілює тіло, залишаючи його мертвим, допоки жива вода не поверне йому життя" [1, с. 85]. Отже, і мертва вода за суттю функціонально позитивна, але її властивості значно менші, аніж магічна сила живої води. Це, ймовірно, пояснюється тим, що в народних віруваннях вода завжди асоціюється з життєдайним началом. У казковому дискурсі магічна дія оживлення героя за допомогою води відбувається як процес пробудження від сну: "Тим часом мудрець не забув про впертого Петра. Прийшов до дуба, приклав голову легеня до тулуба і полляв цілющою водою. Петро ніби прокинувся, глипнув на мудреця і проказав: – От добре-м спав!" [2, с. 160].

Цілюща вода має здатність зцілювати людину від недуг: "... понеси нас туди, де є цілюща вода, щоб у мене були ноги, а в брата руки" [2, с. 109]. Живуща вода навіть відроджує героя з попелу: "Згорів наймит! Ох тоді взяв попільець, по вітру розвіяв, а одна вуглина і випала з того попелу. Ох тоді її сприснув живущою водою, – наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи" [2, с. 215]. Таке обрядодійство чарівник Ох здійснив тричі, і в результаті "з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать" [2, с. 216].

Казковий дискурс реалізує ще й такий атрибут води, як *молодильна*. Ця вода "повертає молодість та надає сили" [1, с. 85]. Найяскравіше такий сюжет передається в чарівній казці "Молодильна вода": "Снилося йому [цареві], що є така вода, коли вмитися нею, то можна стати молодим" [2, с. 174]. Як і більшість магічних концептів, вода теж таїть у собі й небезпеку. Вона наділена надзвичайними властивостями, тому з нею треба бути обережним. Так, пустельник дарує королевіччу три пляшечки та навчає: "Як

приїдеш до тої води, набереш одну – буде миша, – кинь; набереш другу – буде щур, – кинь і другу; набереш третю – буде чиста, – сховай!" [2, с. 175].

Репрезентантом магічного концепту "вода" в контексті чарівної казки є лексема "криниця". Цей локус теж позначений як позитивною, так і негативною семантикою в казковому сюжеті. Часто в криниці є жива вода: "У тім Чуй-лісі єсть криниця, в котрій єсть цілюща і живлюща вода, а коло неї стоїть дванадцять чоловік сторожів" [2, с. 143]. Негативного відтінку аналізований концепт набуває у тому разі, коли він контекстуально пов'язується з лиходіями. Так, якась сила прагне покарати пана за недотримане слово: "Іхатиме ж пан додому, буде йому на дорозі криниця – чиста водиця; захоче він з неї напитися; як нап'ється, так і розлопається" [2, с. 86]. На криниці перетворює змія своїх доньок, аби обманути Сученка: "А стара [змія] каже: – Ідіть, дочки, у таке-то поле, станьте криницею – срібною і золотою. Вони там коло криниці стануть одпочивать, то я їх дожену і поїм" [2, с. 131].

Криниця може виступати тим локусом, біля якого починають розгортатися подальші події – різноманітні пригоди казкового героя. Скажімо, саме біля криниці, п'ючи воду, випадково стрілець розбиває яйце-райце [2, с. 206].

Репрезентують концепт "вода" в багатьох чарівних казках лексеми "річка" та "море". Цими словами позначається місце, де відбуваються певні події, куди тікають чарівники. Контекстуально словоформа пов'язана з назвами риб – мешканців водоймищ: *окунь*, *щука*. Саме щуку рятує Іван-царенко, яка лежала на березі синього моря, від спеки, укинувши її у воду. Згодом вона стала йому в пригоді, побудувавши міст через море до острова, куди потрібно було дістатися героєві [2, с. 202]. Чарівними помічниками стають дві щуки, куплені в рибака та випущені в море Іваном Голиком, коли добувають з моря перстень, виконуючи завдання змія [2, с. 104]. Полярного значення емотивно-оцінної шкали фаунообразу "окунь" і "щука" набувають у контексті, який представляє боротьбу добрих і злих сил. При цьому сюжет супроводжується мотивом метаморфози. Так, рятуючись від змії, дівчина перетворюється на окуня, а лиходійка обертається щукою [2, с. 209]; хлопець обертається окунем, а Ох – щукою [2, с. 219].

Позначений гідронімом об'єкт виступає атрибутом чарівниці в казці "Царівна-жаба". Саме царівна дивувала чоловікових родичів своїми надзвичайними вміннями: "Танцювала, танцювала, далі махнула й лівим рукавцем – у тім саду стала річка, а на річці лебеді плавають" [2, с. 200].

Таким чином, чарівні помічники мешкають і в воді. Цим контекстуально підкреслюється позитивна маркованість концепту "вода".

Імплицитно життєдайна сила води виражається в казці "Про Сученка-богатира". Один із ченців сказав, що цариця зможе мати дітей, з'ївши золотоперу щуку, яку треба було виловити в морі неводом, сплетеним із шовку [2, с. 127].

Образ води в казковому дискурсі посідає важливе місце, а його глибинну семантику допомагає розкрити контекст. Позитивний модус функціональної спрямованості концепту "вода" позначається в контексті атрибутивами *цілюща*, *живлюща*, *молодильна*, *живуща*.

Контекстуально актуалізації значення чарівних концептів сприяють атрибутиви. Часто вживаними є прикметники на позначення кольорів. Колорема "золотий" передає полярну модальність емотивно-оцінної шкали. Переважає в чарівних казках позитивна маркованість. Золотими в казкових сюжетах постають такі магічні концепти, як перо, волос, яблуко, шиття, чобітки, заєць, роги, миша, кінь, одяг, зброя тощо. У народній культурі золото виступає символом "величі, багатства, життєдайності, безсмертя, мудрості" [1, с. 202]. Простежимо ці ознаки в казковому дискурсі. Золоті перо й волос асоціюються з мудрістю, бо написано саме ними цар визнає найкращим [2, с. 192]. Чарівним є золоте яблуко, яке виконує будь-яке бажання: "– Отут в кишені лежить те найдорожче, що в мене є, – золоте яблуко. Коли тобі що треба буде, вдар по ньому гілочкою рожі, воно розкриється і дасть тобі усе, що забажаєш" [2, с. 157]. Цікавим постає в казці "Яйце-райце" образ золотого зайця. Функціональна спрямованість концепту не актуалізується, підкреслюється лише така ознака, як хитрість. Третім, найважчим, завданням, яке дає змія хлопцеві, є принести золотого зайця. Тварина двічі обманює хлопця, обертаючись гадюкою та старою бабою [2, с. 207]. Концепти "шиття" та "чобітки" через колорему "золоті" репрезентують лексему "багатство" в мовній панорамі казкового сюжету. Так, чарівне яблуко робить із бідняка заможного хлопця, рівню царевій доньці, даючи йому золотий одяг: "Не встиг і промовити, як побачив на собі багатий жупан із золотим шиттям, атласні шаровари і золоті чобітки" [2, с. 158]. У казці "Хлопець-суддя" золоті роги виступають приводом для знайомства простого хлопця та царівни, які згодом одружуються. Хлопець віддає хитрій царівні, яку пожалів, золоті роги бугая [2, с. 173]. Чарівним є золотий кінь, який дає хлопцеві золотий одяг і золоту зброю, і воїн перемагає у війні [2, с. 173]. Таким чином, золоте вбрання символізує силу, міць і перемогу.

Негативна маркованість колорем "золотий" і "срібний" актуалізується тоді, коли контекстуально атрибутив поєднується зі словами-концептами, що позначають чарівників-лиходіїв. Так, золота миша, яка має срібних мишенят, перетворює найкрасивішу царівну на білу кичьку [2, с. 185]. Змія навчає доньок, щоб

ті перетворилися срібною та золотою криницею, яблуною зі срібним і золотим яблучками та ожиною із срібною та золотою квітками, а вона тоді з'їсть богатира [2, с. 131].

Корелятивно з прикметниками "золотий" і "срібний" виступає атрибутив "діамантовий". Ця колорема характеризує субстантиви *прутик*, *камінь*, *палац* та ін. Діамантовий прутик має надзвичайні властивості – уміння перетворювати велике на мале та навпаки. Так, за допомогою чарівного прутика Володимир переніс діамантовий палац [2, с. 126]. Діамантовий камінь уміє світити й писати найкраще писання [2, с. 193].

Позитивну маркованість передає в казковому дискурсі колорема "білий". Традиційна народна культура тлумачить цей колір як символ "чистоти, невинності, радості. Він пов'язаний з денним світлом, а значить із життям" [1, с. 472]. Таке трактування семантики кольороназви зберігається й у казкових сюжетах. Так, білий цап підказує Петрові, як урятуватися від змія [2, с. 187]; білою кицькою обернула зла чарівниця-миша прекрасну царівну [2, с. 185]; білий дід навчає батька, як упізнати сина та забрати від чарівника Оха [2, с. 216].

Цікаво розкривається семантика колорема "зелений". Одна з характерних ознак значеннєвої структури прикметника визначає зелений колір як "атрибут "чужого" простору, де живе нечиста сила" [1, с. 473]. Це пояснює казкову конситуацію, яка описує помешкання чарівника Оха: "От як повів його Ох, то повів аж на той світ, під землю, та й привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці усе зелене: і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано – все, все. А за наймишок у Оха мавки – такі зелені, як рута!" [2, с. 215].

Підсилюють семи "чари", "магічні властивості", "надзвичайні можливості" в казковому контексті прикметники, лексичне значення яких експліцитно вказує на відповідні семантичні ознаки. Це *чарівна шабля* [2, с. 150], *цілюща травичка* [2, с. 154] тощо.

У казковому дискурсі контекст може розкривати весь магічний процес. Таке завдання дає змія хлопцеві: "Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, зорав, пшениці насіяв, вижав її, в скирти склав і щоб в ту ніч з тієї самої пшениці мені паляницю спік. Поки я встану, щоб вона на столі лежала" [2, с. 206]. Таким чином, звичайний хліборобський процес набуває магічного відтінку, оскільки має відбуватися в нереальний термін. Така звуженість часу сприймається як природна в сюжеті чарівної казки. Звісно, що магічними концептами в цьому контексті є і луг, і пшениця, і паляниця з огляду на чарівні події, за яких розгортається сюжет.

Часто розгортання чарівної конситуації відбувається в завданнях. Таким чином, семантично магічний контекст охоплює певну кількість лексем, які набувають відтінку "надзвичайності, ірреальності, надможливостей" у значеннєвій структурі. І лише контекст допомагає описати магічну ситуацію в казковому сюжеті. Такі завдання дає хлопець чарівнику Гайгаю: 1) "за одну ніч нечистий має поставити палац з чистого срібла-золота, а щоб до палацу вів кришталевий міст із височезними стовпами і на тих стовпах золоті пташки співали" [2, с. 213]; 2) "– Всі гори у державі за одну ніч мусиш розрівняти, з них золото, срібло і каміння зносити сюди в купу! А на тому місці, де стояли гори, має зеленітися засіяне поле!" [2, с. 213]. За традиційними народними уявленнями, гори створені нечистою силою. Тому хлопець прагне зруйнувати їх, вирівнявши місцевість. Не дивно, що ландшафт змінюється зеленим полем, адже відбувається магічна дія, а колорема "зелений" маркує "чужий, ірреальний, магічний" простір.

Важливими в казковому контексті є заборони-перестороги. Даючи яйце-райце чоловікові, орли застерігають: "– Тільки не розбивай ніде на дорозі; а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його й розіб'єш" [2, с. 206].

Казковий дискурс декодує давні повір'я наших предків, розкриваючи певні сюжети в контексті. Так, давні українці вірили, що, ідучи повз нечистиків, не можна озиратися. Саме так радить іти до чарівника дівчина хлопцеві, аби вберегтися від злих істот: "Іди, іди, поки дійдеш до такого місця, що все покрите гадюками. Ти не бійсь – іди, та не озирайся, – вони тобі дорогу дадуть; озирнешся – з'ядять. Підеш, підеш, дійдеш до такого місця, що покрите все звірюками лютими. Ти йди, йди не озирайся, – вони тобі дорогу даватимуть" [2, с. 232].

У контексті української чарівної казки цікаво розкривається образ молока. Традиційна духовна культура тлумачить цей контекст як "символ примноження" [1, с. 320]. "Кобиляче молоко таїть у собі силу перевтілення, омолодження і безсмертя" [1, с. 320]. Контекстуально образ пов'язаний із концептом "вогонь", адже казкові герої купаються в киплячому молоці. Помічник позитивного персонажа кінь-віщун охолоджує кипляче молоко, бо вдихає в себе жар; а коли видихає жар назовні, то від гарячого молока гине злий персонаж. Казка розповідає: "... кінь-віщун наблизився до молока, вдихнув до себе вогонь. Хлопець пірнув до молока, викупався і вийшов звідти таким красним, що кращого на світі більше не було" [2, с. 281]. Побачивши це, Дурний цар і собі захотів стати молодим і красивим, але, за казковим сюжетом, він покараний за свої погані вчинки: "Дурний цар миготом роздягнувся і приступився до молока. Кінь-віщун відступився, а молоко знову закипіло. Цар скочив до купелі і ... зварився" [2, с. 281].

Цікавим образом є летючий корабель, який "у казках подібно до птахів може носитися повітряним простором з неймовірною швидкістю" [1, с. 276]. Казковий контекст розкриває магічну сутність аналізованого поняття. По-перше, цей предмет сприймається як дивина, бо "хто збудує такий корабель, щоб літав, і приїде на тім кораблі, за того цар дочку віддає" [2, с. 285]. По-друге, володарем корабля стає традиційний позитивний казковий персонаж – дурень, який, за фольклорним сюжетом, завдяки своїй доброті та щирості здобуває щастя. Хлопець поділився хлібом і водою з дідусем, який був чарівником, і у винагороду отримав корабель. Магією оповита поява корабля. Дідусь навчає дурня: "... йди ж тепер ти в ліс, та підійди до дерева, та й удар сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не розбудить; тоді ... тобі корабель збудується, а ти сідай на нього й лети, куди тобі треба, тільки по дорозі бери, кого б там не стрів" [2, с. 286–287]. Хлопець дотримався всіх дідових порад, тому й отримав корабель: "... хтось його будить: – Уставай, уже твоє щастя поспіло, вставай!" [2, с. 287].

Опис корабля в казковому дискурсі витримано в традиційних фольклорних характеристиках: корабель "золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадимались – тільки лети!" [2, с. 287]. Надзвичайними виявилися й ті подорожні, яких хлопець забрав на корабель. Це Слухало, Скороход, Стрілець, Об'їдайло, Обпивайло, Морозко та чоловік із дровами, із яких з'явилось військо. Саме ці чарівні помічники допомогли дурневі виконати всі завдання царя. Таким чином, летючий корабель веде дурного, але ввічливого, доброго й слухняного хлопця до багатства, одруження із царівною та щастя.

Отже, казковий дискурс декодує такі контекстуальні ситуації, які пов'язані з фантастичними подіями, ірреальними персонажами, магічними обрядодіями. У мовній панорамі фольклорного твору контекст сприяє розкриттю широкої смислової структури чарівної казки.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 663 с.
2. Золота книга казок : українські народні казки : для ст. шк. віку / упоряд. передм. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К. : Веселка, 1990. – С. 86–321.
3. Карр-Гомм. Словарь символов в искусстве / Карр-Гомм. – М. : ООО "Издательство "Астрель", ООО "Издательство АСТ", 2003. – 335 с.

Алла Кайдаш

КОНЦЕПТ "КАМІНЬ" У КАЗКОВОМУ ДИСКУРСІ: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Українська чарівна казка сюжетно охоплює концепти, які виступають носіями надзвичайних властивостей та ірреальних можливостей. Такі поняття на мовному рівні формують смисловий центр, що визначає специфіку фантастичних казок. Концепт, будучи ментальним утворенням, розкриває особливості світобачення та світовідчуття казкарів, передає народні вірування, погляди та уявлення, трактує національно-культурні особливості духовного життя. Слово, виступаючи іменем концепту, репрезентує широку семантичну матрицю, виявляє як основні значення, так і безліч смислових відтінків.

До кола уявлень давніх українців про камінь належить інформація, яка має сакральний зміст. Це зумовлює цікаві й багатогранні казкові контексти, тлумаченню яких і присвячена стаття.

Концепт "камінь" у чарівних казках виражає полярну функціональну спрямованість. До комплексу позитивних ознак аналізованого концепту входять такі: 1) "твердість, міць": "От раз і випав йому [чабанцеві] з неба камінь – у вісім пудів. То він було усе грається тим каменем; оце причепить до батога та як кине угору, а сам спати ляже на цілий день; прокинеться – аж ось і камінь летить, та як упаде, то так було у землю і вгрузне. А то візьме покине серед степу сіряк, тим каменем навалить, то хай там три чоловіки, або й більш, а не візьмуть. Мати було його лас: – Що ти, дурний, тягася з такою каменюкою? Ще підірвешся! – А йому й байдуже: катає та й катає той камінь" [2, с. 99]. У мовній тканині казкового тексту слово, що виступає іменем концепту "камінь", уживається з лексемою на позначення позитивного героя, який наділений надзвичайною силою.

2) "засіб для перемоги добра над злом": "Як шмагоне його [змія] тим камінцем, – змії тут і розпластавсь, і дим пішов у трубу" [2, с. 100]. Сема "сильне й дієве знаряддя боротьби" в цьому контексті підкреслюється експліцитно шляхом уживання суфікса -ец', який виконує функцію актуалізації зазначеної

семи через активізацію уваги на протилежному: на структурному рівні афікс позначає малий за розміром предмет, а на смисловому рівні підсилюється семантика словоформи, виділяючи необхідну сему.

3) "порятунок, непорушність": "Помчав понад Чорним морем – вже й землі ніде навколо не видно, скрізь тільки хвилі ходять. Коли ось – камінь серед моря. Спустилися вони на той камінь відпочити" [2, с. 117].

4) "зцілення": "А він [хлопець] би лизав цей камінь, що між нами, і йому б язик відріс, і він би жив як колись" [2, с. 312].

5) "магічне знаряддя для письма": хлопець у царя писав найкраще писання, бо "хлопцеві діамантовий камінь світить, а золоте перо пише!" [2, с. 192]. Коли ж цар забрав у хлопця й золоте перо, і золотий волос, то камінь і світив, і писав. "І хлопець знову написав найкраще" [2, с. 193]. Цікаво, що про магічні властивості цих чарівних предметів хлопець дізнається від свого вірного друга – коня, який уміє розмовляти та завжди виручає з біди казкового героя. Позитивну маркованість лексеми "камінь" у цьому контексті підсилює атрибутів (*діамантовий*), який асоціюється з чимось коштовним, а значить – надзвичайним і дорожочинним.

Негативного забарвлення семантична матриця концепту "камінь" набуває в такому контексті, який описує ситуацію з персонажами-лиходіями. Так, демонструє свою силу й змії, який "пудів по тридцять каміння перевертає, кидає та дворець собі буде" [2, с. 99].

Негативний оцінний модус аналізований концепт виражає й тоді, коли виступає способом покарання за порушення перестороги. Так, якась сила хоче покарати пана за недотримане слово в казці "Лови" та оголошує це вслух, а тому, хто попередить пана, загрожує закам'яніння. Така ситуація повторюється, як традиційно в казці, тричі; причому градація пов'язана з концептом "камінь": щоразу міра покари збільшується. Перша пересторога звучить так: "... приходить щось до вікна та й каже: – ... Казали: якби нам хата тепла, постіль біла, хліб м'який, квас кислий – нічого б і журиться: казали б казку, баяли б байку до самого світа, а тепер і забули! Їхатиме ж пан додому, буде йому на дорозі яблуня з яблуками; захоче він їх покуштувати; як покуштує – там і розлопається! А хто почує та скаже, той *по коліна каменем стане!*" [2, с. 86] [*курсив наш – А.К.*]. Друга пересторога суворіша: "Їхатиме ж пан додому, буде йому на дорозі криниця – чиста водиця; захоче він з неї напиться; як нап'ється, так і розлопається. А хто почує та скаже, той *по груди каменем стане!*" [2, с. 86] [*курсив наш – А.К.*]. Третє покарання найсуворіше: "А хто почує та скаже, той *по шию каменем стане!*" [2, с. 87] [*курсив наш – А.К.*]. Казковий сюжет розгортається таким чином, що й перестороги здійснюються, і мисливець залишається живим, оскільки виявляє кмітливість і мудрість: він сідає на коня та розказує все панові; кінь стає каменем, а чоловік зіскакує з нього.

Подібна ситуація описана й в іншій казці. Зозуля-віщунка пророкує загибель богатиреві Івану Сухобродзенку. Гнат Булат стає свідком цих пророцтв, але знає й про заборону розповідати про почуте. Покаранням у цьому сюжеті виступає також окам'яніння. Гнат змушений розповісти про все богатиреві, а сам "по шию каменем став" [2, с. 149]. Але, згідно з казковим сценарієм, Гнат робить добро богатиреві та мусить бути звільнений від закляття. На допомогу приходять чарівний помічник – дуже старенький дід, який навчає, як урятувати Гната. У цій конситуації камінь теж виступає центром магічних обрядодійств. Чарівник навчає: "– Коли ти хочеш, щоб твій Гнат Булат був такий самий, як і перше, то посади на той камінь, у котрому тепер Гнат Булат, своє дитя, і як кров з того дитяти упаде на камінь, то той камінь розпадеться, – і Гнат Булат вийде" [2, с. 149]. Таким чином, дитина рятує чоловіка, упавши та розбивши носика. "Кров попала на камінь, і камінь розскочився, і Гнат Булат вийшов" [2, с. 149]. Концепт "камінь" описується в багатьох чарівних казках, оскільки цей образ є важливим у традиційній духовній культурі українців. "Магічними властивостями наділялося взагалі каміння як таке, що зумовлювалося його твердістю, міцністю, довговічністю" [1, с. 219]. Крім того, камінь виявляється причетним до потойбічного світу, що підсилює його надзвичайні можливості. Скажімо, братів Котигорошка, у яких не вистачило сил виконати завдання (з'їсти дванадцять волів, дванадцять баранів і дванадцять кабанів), змії "під камінь підвернув" [2, с. 98]. І тільки Котигорошко врятував їх із-під каменя.

У традиційній духовній культурі каміння трактується як "один із першоелементів світу (поряд із землею, водою, вогнем, повітрям); у народній традиції об'єкт поклоніння" [1, с. 218]. Тому аналізований концепт на вербальному рівні може актуалізувати сему "пов'язаний із життям". Це пояснює присутність концепту в казковій ситуації про силу Кошці Безсмертного: "Моя сила в полі, там стоїть рота солдатів, середині лежить камінь великий, під тим каменем скриня, в тій скрині заєць, в тім зайці качка, а в тій качці яйце, і там моя сила" [2, с. 113]. Цікавим є смисловий ланцюжок, який визначає життєву силу казкового персонажа: поле – камінь – скриня – заєць – качка – яйце. Сам Кошці Безсмертний – "мешканець потойбічного світу, котрий ... може впливати на земне життя" [1, с. 250]. Із потойбіччям цей образ пов'язує, насамперед, локус поле. Камінь (міцний, твердий і непорушний) притримує скриню. У культурній традиції скриня пов'язується з майбутньою сім'єю, заможністю, родинним вогнищем [1, с. 483]. У казковому контексті,

імовірно, етнокультурний концепт "скриня" актуалізує сему "продовження роду, життя". Наступним у ланцюжку життєвої долі Коцця є фауністичний образ. Заєць "символізує народження нового Місяця; ... є посередником між людиною і місячними божествами" [1, с. 523]. Таким чином, образ наділений надзвичайними властивостями. Паралель із попереднім концептом можна провести й на рівні шлюбної символіки, оскільки заєць символізує плодючість в обрядових піснях, пов'язаних із шлюбом [1, с. 523]. Отже, анімалістичний образ доречно вписується в загальний контекст, що визначає довготривалість, безперервність життя, безсмертя.

Орнітологічний образ ще більше підсилює семантику безсмертя душі Коцця, адже качка "належить до первовічних птахів" [1, с. 406]. Крім того, аналізовані образи тварини й птаха семантично визначають космічний простір, оскільки "заєць" прив'язаний до концепту "Місяць", а "качка" причетна до солярного світила. "У давньому мистецтві та міфології образ качки співвідноситься з рухом Сонця, а саме з тією фазою, коли світило неначе пливе нічним морем" [1, с. 406]. Таким чином, охопивши солярний та лунарний образи, семантична матриця аналізованого ланцюжка в контексті казкового тексту актуалізує сему "вічність". Завершальним образом є яйце, що символізує початок життя, адже, за багатьма легендами, саме з яйця постало життя та все у світі. Цікавою є двояка функціональна спрямованість концепту: "Яйце як цілість замикає в собі або добро, або зло" [1, с. 613]. В аналізованій казці цей образ пов'язується зі злого силою. "Яйце перебуває в царстві Змія, який уособлює підземне царство та первозданне хаотичне начало. Душа Коцця Безсмертного – в яйці. Це сила зла. Коццій не вмирає, доки герой не розіб'є яйця" [1, с. 613]. Отже, образ Коцця пов'язується з такими концептами, які реалізують семантику вічності. Тому "фантастичний образ безтілесного кістяка... – то символ самого безсмертя, невмирущості душі, котра без упину оновлюється кожен рік із воскресінням весняного сонця" [1, с. 250].

У казковому дискурсі концепт "камінь" може виступати медіатором світу людей і світу ірреальних істот із надзвичайними можливостями. Ця лексема позначає предмет, який межує з потойбіччям. Тому камінь завжди є чарівною річчю в казках. Іванко, який набув величезної сили, зміг розсікти камінь, що охороняв вхід у підземельний простір. "Іде, іде крізь темні ліси. Бачить якийсь блиск. Підійшов, а то блищить у камені. Таке маленьке світло, як від свічки. Іванко вдарив у каменя, а той розсипався на порошок. І помітили, що в землю ведуть сходи. Зійшли униз – там двері. Хлопець їх розбив і здивувався: сімнадцятилітня красна дівчина варила в печі їсти" [2, с. 254].

Таким чином, концепт "камінь" у казковому дискурсі представлений через набір основних ознак: твердість, міць, сила, завзяття, перемога, непорушність, статичність, постійність. Розширює семантичну матрицю аналізованої словоформи функціональний спектр поняття. Це, по-перше, лікувальна функція та, по-друге, функція творіння світу, представлена у фольклорних текстах через взаємозв'язок людського й фантастичного світів.

Дослідник В.Войтович зазначає, що з каменем символічно взаємопов'язані й такі поняття, як скелі, гори, дерева [1, с. 218]. Контекстуально в чарівних казках гори пов'язуються з ірреальними істотами. Так, змії викрадає дружину царевича й забирає її до себе – у Золоті гори. Так починається подорож, сповнена пригод і небезпек, царевича до царства змія – "того світу", "чужого світу", "потойбіччя". "В українській традиційній символіці *гора* передає значення чогось важкого, нездоланного" [3, с. 173]. Насамперед казковий герой шукає означене місце. Про Золоті гори не чули ні Вітер, ні Місяць, ні Сонце. Лише орел знає, де Золоті гори, і відносить туди царевича. Ця птаха виступає носієм сакральних знань, адже володіє інформацією про потойбіччя. У культурній традиції орел – це "цар птахів і господар небес" [1, с. 409]. Показово, що "недалеко від Золотих гір була річка" [2, с. 242], адже "вона осмислюється як дорога в інший світ" [1, с. 423].

Із фантастичним казковим персонажем, який несе негативну функціональну спрямованість, пов'язаний і концепт "скеля", що є реалізатором стрижневого поняття "камінь". Скеля визначається тим локусом, де міститься душа змія. Змії розказує жінці: "– Є скеля, а в скелі – коза, а в козі – моя душа. Та коза виходить раз на день, шовкової трави хапне тричі і назад входить у скелю" [2, с. 243]. Коли ж царевич булавою вбив козу, то з неї вискочив заєць, із нього – качка, а з неї випало яйце. "Царевич кинув яйце на землю, і воно розбилося" [2, с. 243]. Так царевич переміг змія.

Трапляються скелі й на шляху хлопця до Сонця. "Одного разу опинився він між двома такими високими скелями, що сягали самого неба. Скелі непрестанно б'ються одна об одну. Аж іскри летять за самі хмари" [2, с. 273]. Скелі наділені надзвичайними властивостями, адже вміють говорити людськими голосами. Попросивши хлопця запитати в Сонця, скільки їм ще битися, гори пропускають мандрівника далі. Хлопець дізнається таємницю: скелі битимуться, доки не зіб'ють із ніг такого, як він. Ідучи назад, хлопець дотримався слова: розказав горам те, що їх цікавило, але лише тоді, як пробіг повз них. І далі б'ються скелі, аж каміння летить під саме небо, на всі сторони світу [2, с. 276].

Таким чином, мовна панорама чарівної казки репрезентує широкий спектр уявлень українців про концепт "камінь" та його додаткових реалізаторів на вербальному рівні. Часто розкриття глибинної семантики аналізованого концепту здійснюється на перетині із значеннєвими структурами інших понять, що дозволяє декодувати прихований зміст фольклорного тексту, виявити імпліцитні зв'язки з ментальними установками, роз'яснити суть світоглядних орієнтирів нації.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 663 с.
2. Золота книга казок : українські народні казки : для ст. шк. віку / упоряд. передм. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К. : Веселка, 1990. – С. 86–321.
3. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 303 с.

Ярина Дмитрук

ГАЛИЦЬКА ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ШКОЛА

"Будь-яка літературна матерія поділяється на три сфери: те, що автор хотів висловити; те, що йому вдалося висловити; те, що він висловив сам того не усвідомлюючи", – сказав колись Сергій Довлатов. На нашу думку, майстерність перекладача полягає саме у тому, щоб передати у своєму перекладі все, що хотів, зміг і мимоволі висловив автор оригіналу.

Сьогодні перекладацька діяльність українських літераторів набуває особливо важливого значення.

Чому? Адже перекладачі та дипломати (які теж повинні досконало володіти певною кількістю мов) стали на службі євроінтеграції України. Активна співпраця з ЄС, СОТ, НАТО, впровадження нових технологій, освітні реформи, знайомство українських читачів зі світовою класикою та бестселерами, розвиток туристичного бізнесу – усе це потребує неабиякого лінгвістичного досвіду! Кваліфікований перекладач, котрий не боїться взятися за доволі складний проект, може розраховувати на справжнє визнання: нам з вами добре відомі імена Віктора Морозова, що навчив розмовляти українською Гаррі Поттера, та Наталі Іваничук, завдяки якій ми насолоджуємося творами норвезького філософа Юстейна Гордера.

Майстерністю перекладу треба оволодівати, як і будь-якими іншими навичками. Тому в провідних вишах нашої країни активно створюються кафедри перекладознавства, де готують фахівців з синхронного та літературного перекладу. Одним із перших вишів, де була створена така кафедра, був Львівський національний університет імені Івана Франка.

Завданням пропонованої роботи є популяризація діяльності кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ЛНУ ім. І.Франка, ознайомлення всіх зацікавлених із системою роботи кафедри з метою відповідної профорієнтації обдарованої частини молоді.

Свого часу біля витоків української перекладацької літератури стояли такі постаті, як Леся Українка, Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Франко.

Іван Якович Франко був усебічно освіченою людиною, поліглотом, політиком, гуманістом, видавцем, що першочергово свідчило про працьовитість та відповідальність, яка рано чи пізно дає свої результати. Історичним парадоксом є те, що через "ліві" переконання Франка не допустили до викладання у Львівському університеті, який згодом буде названий його іменем. Саме Франко присвятив максимум часу і зусиль тому, щоб вивести українську мову зі статусу "мови домашнього вжитку" інтелігенції "русинського" походження та говірки простолюдів.

У Львівському університеті завжди велика увага приділялася вивченню іноземних мов, зокрема класичній та романській філології. Однією з провідних галузей була полоністика. У 20–30-х рр. ХХ ст. тут функціонували кафедри арабської, старовірвєйсько-арамейської, турецької, монгольської, індійської, іранської філології.

Кафедру французької мови, що була створена у 1897 р., тривалий час очолював літературний критик та перекладознавець О.Домбровський. На цій кафедрі працював також знаменитий перекладач Т.Бой-Желенський, який напередодні Другої світової війни переїхав до Львова.

У 1940 р. університету було присвоєно ім'я Івана Франка. У цьому ж році змінилася структура навчального закладу, зокрема, працювало 5 факультетів, у тому числі й філологічний.

У 1950 р. створено факультет іноземних мов, до складу якого входили кафедри англійської, німецької, іспанської, французької, класичної філології та зарубіжних літератур.

Зі здобуттям Україною незалежності та виходу її на міжнародну арену як самостійної держави посилювалася потреба у кваліфікованих перекладацьких кадрах, які б на високому рівні володіли робочою іноземною мовою, мали належну філологічну підготовку та навички двостороннього перекладу. Фахівців такого напрямку готували у Київському національному університеті, проте потреба у кваліфікованих кадрах постійно зростала. Тому у 1996–1997 навчальних роках у Львові почалася підготовка фахівців з усного та письмового англо-українського перекладу.

У березні 1998 р. на факультеті іноземних мов розпорядженням Міністерства освіти і науки України було створено новий структурний підрозділ – кафедру контрастивної лінгвістики і перекладознавства, яка сьогодні носить ім'я Григорія Порфіровича Кочура – перекладача творів з більш ніж тридцяти літератур, літературознавця, поета, громадського діяча, з творчою особистістю якого ознайомимось далі.

Читачам з "Великої України" цікаво буде дізнатися, що Григорій Порфірович був вихідцем з Чернігівщини. Народився він 17 листопада 1908 р. у селі Феськівка в селянській родині. Навчався у Київському інституті народної освіти, згодом сам викладав у Вінницькому та Тираспольському педінститутах. Той, хто не знайомий безпосередньо з творчістю Г.Кочура, може зрозуміти рівень його професіоналізму на підставі того, що одним із його викладачів в університеті був Микола Зеров, а студентським товаришем – Максим Рильський.

Ще на початку перекладацької діяльності Г.Кочур друкується у періодичному виданні "Зоря мистецтва", де виходять як його вірші, так і переклади російських поетів Ф.Тютчева, А.Фета та німецьких поетів, твори яких були представлені у підручнику ще юного на той момент Григорія Порфіровича. Далі з'явилася можливість перекласти українською мовою кілька віршів поета Франсуа Копе.

У 1929 р. Г.Кочура запрошують до співпраці над виданням збірки шедеврів західноєвропейської літератури. Він зайнявся перекладом латинських текстів. Роботу перервав арешт його наставника – М.Зерова, який потрапив у неласку до НКВС. Згодом томи все-таки вийшли в світ, але ніде не було вказано імен авторів перекладу.

1943 року Григорій Порфірович був засуджений разом з дружиною до каторжних робіт на шахтах у системі ГУЛАГ. Там він продовжував підтримувати зв'язки з інтелігенцією, робити переклади та навіть вивчати за допомогою інтернаціонального складу в'язнів нові мови (естонську, латвійську, вірменську, грузинську).

Після звільнення (1953 р.) та реабілітації (1962 р.) Г.Кочур повертається в Україну і проживає в м.Ірпінь. Під час першої хвилі арештів української інтелігенції він у числі 139 авторів підписує лист-протест на захист своїх друзів та знайомих.

Дж.Г.Байрон, П.Верлен, Ю.Тувім, М.Богдановіч, Ю.Словацький, Ж.-П.Беранже, Р.Безруч... Всі вони "заговорили" українською завдяки цій людині. Переклади Г.Кочура охоплюють 26 століть, починаючи від давньогрецької поезії та закінчуючи сучасними авторами, які представляють Європу, Америку та Азію.

Саме на вшанування заслуг Г.П.Кочура у вересні 1998 р. Вченою радою Львівського національного університету ім. І.Франка кафедрі перекладознавства та контрастивної лінгвістики присвоєно його ім'я.

Кафедру такого профілю у Львові було створено вперше. Вперше розроблялися плани цілої низки дисциплін, що викристалізовувалися як окремі напрямки перекладознавчої науки.

Під час становлення кафедри значну роль відіграли провідні перекладознавці, професори Київського університету В.І.Карабан, О.М.Старикова, О.І.Чередниченко.

Сьогодні кадровий склад кафедри становить: 1 професор, 3 доценти, 35 асистентів (у т.ч. – 4 кандидати наук), 2 лаборанти. При кафедрі діє аспірантура, у якій навчається 8 аспірантів.

На кафедрі викладаються такі дисципліни, як "Історія перекладу", "Вступ до перекладознавства", "Лінгвокраїнознавство", "Теорія перекладу", "Порівняльна лексикологія", "Стилістика", "Соціолінгвістика", "Контрастивна граматики", "Контрастивна лінгвістика", "Зіставна фразеологія", "Основи професійної діяльності перекладача", "Мистецтво перекладу та теорія інтерпретації", "Інтерпретація тексту", "Прагматичні аспекти синхронного перекладу", "Техніка перекладу конференцій", "Проблеми перекладу науково-технічної літератури", "Теорія і практика перекладу", "Жанрова теорія перекладу", "Методика викладання перекладу", "Рецепція англійської літератури в Україні", "Динаміка розвитку перекладацьких принципів" та ін.

Очолює кафедру доктор філологічних наук, заслужений працівник освіти, відмінник освіти України (2002 р.), академік АН вищої школи (1993 р.), член Президії АН ВШ, дійсний член та член Президії НТШ ім. Шевченка (1992 р.), член Національної спілки письменників України (1997 р.), член ряду Спеціалізованих вчених рад Роксолана Петрівна Зорівчак.

Народилася вона 1934 р. у Львові, у 1956 р. з відзнакою закінчила відділ англійської філології факультету іноземних мов Львівського державного університету ім. І.Франка.

1976 р. у Київському державному університеті захистила кандидатську дисертацію "Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі перекладів поетичних творів Т.Г.Шевченка англійською мовою)" за спеціальністю "Германські мови". Подальші наукові дослідження стали матеріалами для док-

торської дисертації на тему "Лінгвостилістичні характеристики художнього тексту і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози)", яку Р.П.Зорівчак захистила 1987 р. за спеціальностями "Германські мови", "Порівняльно-історичне, типологічне і співставне мовознавство; теорія перекладу". В 1988 р. їй було присвоєно науковий ступінь доктора філологічних наук, а у 1989 – вчене звання професора.

З 1956 р. працювала на кафедрі іноземних мов Львівської державної консерваторії ім. М.Лисенка – спочатку як старший викладач, потім доцент і професор. З 1992 до 1998 р. – професор кафедри англійської філології ЛДУ ім. І.Франка. Саме Роксолана Петрівна доклала чимало зусиль для організації кафедри перекладознавства і контрактивної лінгвістики, яку вона очолила у березні 1998 р.

Р.П.Зорівчак – дослідник англійської фразеології, теоретичних проблем перекладу, історії та лінгвостилістичної специфіки входження українського художнього слова до англійського світу (зокрема, творів Т.Шевченка, Марка Вовчка, І.Франка, Лесі Українки, О.Кобилянської, О.Довженка, пісенного та казкового епосу) та англійських авторів до української літератури (творів В.Шекспіра, Джека Лондона, Дж.Г.Байрона, Г.В.Лонгфелло), засновник англійської Шевченкіани як окремої дослідчої галузі.

Автор монографій ("Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою)" (Львів, 1983), "Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози)" (Львів, 1989), розділу "Українсько-англійські літературні взаємини" (у кн.: Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: у 5 т. – К., 1988. – Т. 3), близько 800 розвідок з перекладознавства, контрактивної лінгвістики та англійстики в колективних монографіях, енциклопедичних виданнях, матеріалах конференцій та симпозіумів, в українській та англійській лінгвістичній пресі, науковий керівник з держбюджетних тем. Під її науковим керівництвом було захищено 5 кандидатських дисертацій, як опонент виступала при захисті 28 кандидатських і докторських дисертацій.

Чимало зробила Р.Зорівчак для співпраці українських мовознавців з філологами англійського світу, викладаючи українську мову та переклад в Інституті славистики Лондонського університету як стипендіат Британської ради (1991/92 н. р.) та в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн (штат Іллінойс) як стипендіат наукових обмінів імені В.Фулбрайта (1997), де вона читала лекції з перекладознавства і фразеології.

Р.П.Зорівчак – ініціатор видання, науковий редактор та автор передмови бібліографічного покажчика "Григорій Кочур" (Львів, 1999), науковий редактор та співавтор передмови бібліографічного покажчика "Микола Лукаш" (Львів 2003), науковий редактор і автор передмови бібліографічного покажчика "Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939)" (Львів, 2003).

Під керівництвом Р.П.Зорівчак викладачі кафедри здійснювали послідовний і синхронний переклад на заходах під час проведення святкування 750-річчя міста Львова, на VI Економічному форумі з питань транскордонного співробітництва, ділових зустрічах з делегатами зі Швеції, Канади, Ісландії, представниками УЕФА; беруть активну участь у наукових та науково-практичних конференціях з проблем перекладознавства та лінгвістики, Міжнародному конгресі українців.

Викладачами кафедри опубліковано близько 10 перекладів наукової та художньої літератури, а спільно з працівниками наукової бібліотеки ЛНУ 4 бібліографічні покажчики.

Кафедра перекладознавства та контрактивної лінгвістики є випусковою для спеціальності "Переклад (Англо-український переклад)". Тут готують перекладачів, які працюють з українською мовою як цільовою та мовою-джерелом. Також найталановитіші студенти мають змогу набути додаткові спеціальності, зокрема "Французько-український переклад", "Німецько-український переклад", "Іспансько-український переклад".

Студенти, які здобули ступінь бакалавра, мають право обіймати посади усного і письмового перекладача та консультанта в різних організаціях, виробничих та комерційних підприємствах і фірмах, а також навчати англійської мови в дошкільних закладах та в 1–8 класах загальноосвітньої школи.

Після закінчення 5 років навчання студенти, що одержали диплом спеціаліста з кваліфікацією "Філолог, перекладач (англо-український переклад), викладач англійської мови", можуть виконувати різні види перекладів: письмові (науково-технічні, ділової літератури та художні); усні (послідовні та синхронні), редагувати переклади. Вони мають право викладати англійську мову в загальноосвітній школі та дошкільних закладах.

Магістерська програма передбачає як поглиблену спеціалізацію у галузі перекладознавства та методики викладання перекладу, так і науково-пошукову роботу. Випускникам присвоюють ступінь магістра, що дозволяє їм обіймати викладацькі, науково-дослідні та адміністративні посади у вищих навчальних закладах, наукових установах, редакційно-видавничих та адміністративних установах; працювати усними і письмовими перекладачами.

Навички перекладу студенти здобувають на курсах із практики послідовного та синхронного перекладу, художнього перекладу, перекладу ділового мовлення та науково-технічного перекладу. На

кафедрі обладнано аудиторію для практики синхронного перекладу, що сприяє ефективнішому освоєнню та набуттю різноманітних навичок усного перекладу.

Особисто я у листопаді 2010 р. побувала на одному із занять, які проводила проф. Р.П.Зорівчак для майбутніх перекладачів, і була приємно вражена. Студенти не просто вивчають англійську мову та техніку перекладу – вони вчать доносити матеріал до слухача! Оцінювалося їх уміння підсилювати враження про близькість перекладу до оригіналу за допомогою емоційного забарвлення при декламуванні. Студенти аналізують технічні ходи, використані корифеями української літератури та перекладу. Саме таким чином у моїй присутності опрацьовувався вірш Дж.Г.Байрона "When I dream that you love me you'll..." та його український переспів, створений Лесею Українкою, "Коли сниться мені, що ти любиш мене..."

George Gordon Byron

When I dream that you love me, you'll...

When I dream that you love me, you'll surely forgive;
Extend not your anger to sleep;
For in visions alone your affection can live.
I rise, and it leaves me to weep.
Then, Morpheus! Envelop my faculties fast,
Shed o'er me your languor begin;
Should the dream o to-night but resemble the last,
What rapture celestial is mine!
They tell us that slumber, the sister of death,
Mortality's emblem is given,
To fate how I long to resign my frail breath,
If this be a foretats of Heaven!
Ah! Frown now, sweet Lady, unbend your soft brow,
Nor deem me too happy in this;
If sin in my dream, I atone for it now,
Thus doom'd, but to gase upon bliss.
Though in visions, sweet Lady, perhaps you may smile,
Oh! think not my penance deficient!
When dreams of your presence my slumbers beguiles
To awake, will be torture sufficient.

Леся Українка

Коли сниться мені, що ти любиш мене...

Коли сниться мені, що ти любиш мене,
Ти на сон мій не гнівайся, любя, Ї
Тільки в мріях я маю те щастя ясне,
Кожний ранок – оплакана згуба.
Любий сон! Забери собі силу мою,
А мені дай безсилля розкішне,
Може, знов, як і в ту ніч я буду в раю,
Ох, яке ж то життя буде пишне!
Смерть і сон – кажуть люди, Ї то браття рідні,
Сон єсть образ мовчазної смерти,
Коли смерть може дати кращий рай, ніж у сні,
То я прагну скоріше умерти.
Ох! Не хмур, моя мила, брівок лагідних,
Не гадай, що я надто щасливий!
Коли грішний був сон, Ї я спокотував гріх:
Зник без сліду мій сон чарівливий...
Хоч я бачив, кохана, твій усміх у сні,
Не карай ти мене за примари!
Після мрій чарівних прокидатись мені –
Се страшніше від всякої кари!

Кафедра перекладознавства та контрактивної лінгвістики і особисто Р.П.Зорівчак допомагають у пошуковій та творчій роботі талановитій учнівській молоді, зокрема протягом останніх 5 років співпрацює з ЛСШ №69, яку я представляю.

У 2010 році я переконалася в цьому особисто, беручи участь у конкурсі наукових робіт, присвячених українським перекладачам. Мною було подане дослідження, темою якого став екскурс на кафедру перекладознавства ЛНУ. Також я присвятила увагу діяльності І.Франка, Г.Кочура та Р.Зорівчак. З допомогою самої Роксолани Петрівни та мого наукового керівника, вчителя світової літератури Левіної Любові Олександрівни, я знайшла безліч необхідного для моєї наукової роботи матеріалу, що дало змогу посісти мені друге місце у конкурсі.

Спілкування з творчими людьми надихнуло мене.... Ризикну запропонувати власні переклади віршів Анни Ахматової, які використовує у своїй роботі під час вивчення творчості поета в 11 класі мій вчитель та можуть бути використані й іншими.

Похорони

Я места ищу для могилы.
Не знаешь ли, где светлей?
Так холодно в поле. Унылы
У моря груды камней.
А она привыкла к покою
И любит солнечный свет.
Я келью над ней построю,
Как дом наш на много лет.
Между окнами будет дверца,
Лампадку внутри зажжем,
Как будто темное сердце
Алым горит огнем.
Она бредила, знаешь, больная,
Про иной, про небесный край,
Но сказал монах, укоряя:
"Не для вас, не для грешных рай".
И тогда, побелев от боли,
Прошептала: "Уйду с тобой!"
Вот одни мы теперь, на воле,
И у ног голубой прибой.

Похорон

Шукаю землі для успіння.
Не знаєш, світліше де?
Так холодно в полі. Каміння
Похмурі, де море гуде.
А вона так до спокою звикла
І сонячне любить тепло.
Я з каменю келію виклам
Щоб там, наче вдома було.
Між вікнами будуть дверцята,
В лампадці вогонь горить,
Як в чорному серці багаття
Густим пурпуром пломенить.
Вона марила, знаєш, хвора,
Про інший, небесний край,
Та сказав їй монах суворо:
"Не для вас, не для грішних рай".
Шепотіла, бліда від болю:
"Я з тобою у смерть пірну!"
І тепер ми відчули волю
І солону морську піну.

****

Любовь покоряет обманом,
Напевом простым, неискусным.
Еще так недавно – странно
Ты не был седым и грустным.
И когда она улыбалась
В садах твоих, в доме, в поле
Повсюду тебе казалось
Что вольный ты и на воле.
Был светел ты, взятый ею
И пивший ее отравы.
Ведь звезды были крупнее,
Ведь пахли иначе травы,
Осенние травы.

****

Любовь полонить брехнею,
Невишуканым мотивом.
Недавно, не зранений нею
Не був ти сумним та сивим.
І коли вона посміхалась
В садах твоїх, вдома, в полі,
Всюди тобі здавалось,
Що вільний ти і на волі.
Ти сяяв, від неї залежний,
П'ючи всю її отруту,
Бо зорі були безмежні,
Міг інший ти запах відчути,
Трав осінніх відчути.

****

О тебе вспоминаю я редко
И твоей не пленяюсь судьбой,
Но с души не стирается метка
Незначительной встречи с тобой.
Красный дом твой нарочно миную,
Красный дом твой над мутной рекой,
Но я знаю, что горько волную
Твой пронизанный солнцем покой.
Пусть не ты над моими устами
Наклонялся, моля о любви,
Пусть не ты золотыми стихами
Обессмертил томленья мои –
Я над будущим тайно колдую,
Если вечер совсем голубой,
И предчувствую встречу вторую,
Неизбежную встречу с тобой.

****

Я про тебе згадую рідко,
Не цікавить мене твій шлях.
Але зустрічі нашої мітка
Назавжди у моїх думках.
Твій червоний дім оминаю,
Твій червоний дім над рікою.
Знаю, гірко я зачіпаю

Тихе сонце твого спокою.
Хай не ти над моїми вустами
Нахилившись, благав про кохання,
Хай не ти золотими віршами
Дав безсмертя моїм пориванням –
Я майбутнє для нас чаклюю,
Якщо вечір блакиттю заграє,
То одразу, одразу відчую,
Що знову тебе привітаю.

Кафедра перекладознавства, незважаючи на своє порівняно коротке існування, вражає високим рівнем викладання, потужним науковим та творчим потенціалом, підготовкою справжніх професіоналів своєї справи. Водночас проблемами перекладу займається також ряд інших кафедр факультету іноземних мов ЛНУ ім. І.Франка.

Традиції кафедри класичної філології сягають XVI століття. Саме тут виникла школа художнього перекладу, видатними представниками якої є М.Білик, Ю.Мушак, Й.Кобів, В.Маслюк, Ю.Цибко. За плідну наукову і творчу працю Й.Кобів та А.Содомора були удостоєні звання лауреатів Перекладацької премії імені Максима Рильського Спілки письменників України.

Одним з напрямків наукових досліджень кафедри романської філології, яку сьогодні очолює професор, доктор філологічних наук, академік Академії Вищої школи України, заслужений професор ЛНУ ім. Івана Франка Р.С.Помірко, є перекладознавство та проблеми перекладу з французької та іспанської на українську мову та з української на іспанську і французьку.

Переклади у галузі художньої літератури, краєзнавства і туризму, релігієзнавства, теоретичної фізики є сферою досліджень кафедри англійської філології (зав. кафедри М.Е.Білинський, кандидат філологічних наук, доцент).

У 2008 р. шляхом поділу кафедри німецької філології було створено кафедру міжкультурної комунікації та перекладу. Наукові інтереси кафедри охоплюють широке коло проблем теорії і практики німецько-українського перекладу, контрастивної граматики, лексикології та стилістики німецької мови.

Кафедра світової літератури (початкова назва – кафедра західноєвропейської літератури) почала діяти при філологічному факультеті наприкінці 1939 р. Першим керівником кафедри (1939–1947) став відомий літературознавець, письменник і перекладач М.Рудницький, спеціаліст з української літератури та порівняльного літературознавства. Дослідженням перекладацької діяльності І.Франка займалася М.Шаповалова, результатом наукових пошуків якої стала кандидатська дисертація "Іван Франко – дослідник і перекладач Шекспіра" (в майбутньому – професор, автор підручників та навчальних посібників, створених особисто або у співавторстві з іншими науковцями, зокрема "Історії зарубіжної літератури – середні віки та відродження" авторського колективу в складі М.С.Шаповалової, Г.Л.Рубанової, В.А.Моторного (Львів : Вища школа, 1982), що успішно використовується і нині).

Висновки

1. У столиці Галичини створена потужна перекладацька школа, історія якої налічує не одне століття.
2. Традиції і надбання науковців того часу активно розвивають сучасні вчені-мовознавці.
3. Львівський національний університет ім. І.Франка зібрав у своїх стінах професіоналів високого рівня, які творчо і плідно працюють на ниві виховання молоді, що має змогу долучитися до мовного багатства різних народів.
4. Діяльність кафедри перекладознавства сприяє творчому розвитку обдарованої молоді і таким чином створює умови для поповнення лав творчої інтелігенції нашої країни.

Література

1. Вовк В. Четверть століття творчої дружби / В. Вовк // Сучасність. – 1998. № 11. – С. 135–137.
2. Гриневич В. Григорій Кочур переклав 130 авторів із 28 мов / В. Гриневич // Газета по-українськи. – 2008. – № 730, 21 листопада.
3. Зорівчак Р. Григорій Кочур і літературний процес в Україні другої половини ХХ сторіччя / Р. Зорівчак // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 124–134.
4. Коваленко С. Жити віч-на-віч зі словом / С. Коваленко // Дивослово. – 2009. – Ч. II.
5. Кость Г. Ювілей видатного перекладознавця [Р.П.Зорівчак] / Г. Кость, Т. Шмігер // Каменярь. – 2009. – (№ 8). – грудень.

6. Новикова М. Перекладацький світ Г.Кочура / М. Новикова // Кочур Григорій. Друге відлуння / М. Новикова. – К. : Дніпро, 1991. – С. 5–21.
7. Роксолана Зорівчак : бібліографічний покажчик / уклад.: У. Головач і О. Лучук. – Львів, 1994.
8. Роксолана Зорівчак : бібліографічний покажчик / уклад.: Г. Домбровська, З. Домбровська, У. Романюк ; автори передм.: О. Чередниченко, А. Содомора. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 368 с.
9. Факультет іноземних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.franko.lviv.ua/faculty/inomov.new/1ukr.html>. – Назва з екрану.

Тетяна Жук

СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА МАГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЧАРІВНИХ КАЗОК)

У фольклорному масиві художньої творчості особливе місце посідають чарівні, або фантастичні, казки.

Ці тексти, як стверджує словникова стаття, за походженням сягають тих часів, "коли людина вірила в чудеса, магічність довкілля" [6, с. 47]. Ознаками фантастичних казок визначаються: 1) наявність магічних сил; 2) поділ світу на "свій" і "чужий"; 3) диференціація персонажів на добрих і злих; 4) система випробувань, які виконуються при допомозі помічників, наділених чарівними властивостями; 5) метаморфози та інші магічні обрядодії.

Центробіжною ознакою семантико-сюжетної основи чарівної казки ми вбачаємо магічний концепт, який визначає розгортання подій у тексті та відрізняє цей різновид казок від інших – казок про тварин і соціально-побутових.

Робочим визначенням терміна "концепт" уважаємо дефініцію Ганни Вежбицької, яка трактує це поняття як об'єкт, що має ім'я та відбиває певні культурно-обумовлені уявлення людини про світ. Під магічними концептами ми розуміємо фіксаторів як предметної реальності, так і абстрактних понять, які визначають ірреальну ситуацію у фантастичних казках. Вужче тлумачення цього терміна подає Валерій Войтович, визначаючи чарівні речі, за допомогою яких казковий герой долає складні перешкоди. Так, чарівними концептами виступають: *цілюща вода, срібне й золоте яблучка, кінь, зернятко, криниця, сопілка* тощо.

Семантико-сюжетна канва чарівних казок репрезентує такі магічні концепти:

1. Деміурги. Це персонажі, "народжені жінкою від звіра або від стихійних сил і наділені величезною міццю" [1, с. 129]. Такими героями є *Котигорошко, Івасик-Телесик, Іван-Вітер, Пливунчик, Вечірник, Полуночник, Світанок, Івашко-ведмеже вушко, Дід-всевід*. Їхнє народження оповите магічними діями, а подальше життя супроводжується чарами. Так, жінка народжує сина, з'ївши горошинку; замурована дівчина, спілкуючись із Вітром, народжує хлопчика; із дерева подружжя виколісує дитину в казці "Івасик-Телесик". Незвичайна поява на світ цих героїв позначається й на їхньому житті, учинках, діях. Чудодійність народження визначає позитивну спрямованість життєвої лінії героїв.

2. Богатирі. Фізично сильні, мужні й витривалі герої чарівних казок усе своє життя здійснюють великі подвиги. В.Гнатюк зазначає, що основне призначення таких людей – стерегти землю від зміїв [2, с. 240]. Дослідник стверджує, що богатирі "виходять" із простих людей, а сила їхня виявиться тоді, коли настане відповідний вік [2, с. 240]. "Сила богатиря сягає і земного, і підземного царств, їй підкоряються всі земні та потойбічні володарі" [1, с. 34]. Дії богатирів завжди спрямовані на перемогу добра над злом. Ці велетні, сильні як здоров'ям, так і розумом, часто виступають добрими помічниками простих і звичайних персонажів. До богатирів ми зараховуємо *Котигорошка, Вернидуба, Вернигору, Скорохода, Слухала, Об'їдайла, Обливайла, Мороза, Стрільця* та інших героїв.

3. Чарівні помічники. Такими виступають представники як рослинного (*яблуня, гарбуз, пшениця, зернятко*), так і тваринного світу (*кінь, лис, мишка, собака, кіт*). Часто вживаним у фантастичних казкових текстах виступає образ *дідуса*. Наприклад, добрий *дідуган* радить хлопцеві, як здобути летючий корабель [3, с. 286–287]. Даючи хлопцеві чарівні речі, *дідусь* допомагає в казці "Дванадцять хлопців-красноголовців" [3, с. 244–345]. Доброю порадою допомагає *дідусь* жінці в казці "Рак-неборак і його вірна жінка" [3, с. 293]. Дякуючи *дідусеві-чарівникові, Іван-царевич* перемагає *залізного вовка* [3, с. 304–305]. Добрий *дідусь* прихистив у своїй домівці бідну дівчину в казці "Про кобилячу голову" [3, с. 299].

4. Чарівники-лиходії. Ними є як тварини (*змій, змія*), так і антропоморфні істоти (*баба, дід, кума*). Часто в образі людей постають представники нечистої сили. Наприклад, у казці "Про морського царя і його дочок" купець зустрічається з лиходієм: "Стоїть там у морі *старий дід* і однією рукою держить корабель і

переказує вам, що, як віддасте йому те, чого ви дома в себе не знаєте, – пустить, а ні – то потопить усіх, казав" [3, с. 230]. Купець дає згоду *дідові*, не знаючи, що пообіцяв йому віддати свого сина.

5. Фаунообрази. У цій групі аналізованих лексем можна виділити дві підгрупи. До першої належать назви на позначення тварин, комах, птахів, які в казковому тексті виконують добру функцію. Це *кінь, собака, кіт, заєць, мишка, жаба, бджола, голуб, сокіл, щука*. Часто звірі, птахи або риби допомагають казковому герою, дякуючи йому за добре ставлення до них чи їхніх дітей. Приклад у казці: "Тут надлетів *орел* і каже: – За те, що ти врятував моїх дітей, я стану тобі в допомозі" [4, с. 68]. Другу підгрупу становлять найменування негативних анімалістичних персонажів. Сюди належать *миша, вовк* та ін.

6. Фітообрази. Деревя, рослини, ягоди в казковому сюжеті виявляються причетними до магічних дій. Чарівними є *зернятка, груша, гарбузи, срібні й золоті яблучка, горошина, дуб, ягоди, ожина, цілюща травичка, просо*.

7. Явища природи. Таких персонажів В.Гнатюк називає персоніфікаціями [2, с. 139]. Розгортає це твердження В.Кононенко. Зокрема, учений пише: "Пізніше опоетизоване витлумачення сутності психологічних предметів і явищ мало в своїй основі персоніфікацію – наділення їх властивостями живих істот" [5, с. 167]. У казкових текстах вони набувають антропоморфних рис. Наприклад, женихами виступають *Вітер, Місяць, Сонце* в казці "Біла Челядина". Магічними властивостями наділені *роса, блискавка, грім, вітер*. Природні явища тісно пов'язані з чарівними перетворенням зеленої *жаби* з болота на прекрасну царівну. У казці розповідається: "А як стане *дощик* накрапати, то знай, що твоя жінка дощовою *росою* вмивається; а як *блискавка* забліскає – то твоя жінка в дороге убрання вбирається; а як *грім* загримить – то вона їде" [3, с. 199].

Маючи зовнішність людей, персоніфіковані явища природи наділені надлюдськими властивостями. Наприклад, старша сестра ховає брата від чоловіка: "А ти лягай під корито, бо як прийде *Вітер*, розвіє тебе на попіл" [3, с. 241]; середня сестра ховає брата від чоловіка *Місяця*: "Але ти лягай під корито, бо як він прийде, то розпече тебе на грань" [3, с. 241]; і наймолодша сестра ховає брата від *Сонця*: "А ти лягай під корито, щоб він тебе не спік" [3, с. 241].

8. Музичні інструменти. Чарівними в казкових сюжетах є *сопілка, скрипка, цимбали, пицалка*. Найпоширенішим образом визначаємо *сопілку*. Так, вона дається як винагорода доброму казковому героєві: "За те, що ти добрий, дарую тобі *сопілочку*. Як на ній заграєш, то сповниться все, що захочеш" [3, с. 162]. Доброму хлопцеві *дідусь-чарівник* робить подарунок: "На тобі цю *сопілочку*. Як приїдеш до тої води (а та вода на дуже високій горі), то заграєш, і все зсунеться на долину" [3, с. 175]. Цей інструмент наділений людським голосом у "Казці про дивну сопілку". Гра на сопілці має магічний вплив: "Петро так заграє, що листя на деревах і те затріпотіло, кози затанцювали. Тут прилетів триголовий *змій*, але і він мусить затанцювати" [3, с. 187]. В українських чарівних казках вибір музичних інструментів не є випадковим, він надає фольклорному тексту національно-культурного колориту.

9. Предмети повсякденного вжитку та хатнє начиння. Цю групу формують слововиди на позначення речей, різнопланових за призначенням. Із-поміж побутових предметів магічними властивостями наділені такі: *торбинка; мідний, срібний і золотий прутики; шабля, батіжок, рушник, пляшки, весло, клубок, пір'ячко, булава, попіл, люлька, тютюн, кресало, комин, подушка, щітка, згребло, рушничка, сокира, кий, сорочка*.

10. Одяг і взуття. Чарівними, в казках постають: *хусточка, капелюшок, капшук, шапка-невидимка, черевики-скороходи, чоботи, золотий черевичок*.

11. Страви та напої. Ця семантична група кількісно невелика. Її формують лексеми *хліб, молоко, напій*.

12. Прикраси. Чарівними у фольклорних текстах є *шпилечки та перстень*. Останній образ уживається в багатьох казках. Перстень фігурує в завданні *змія*: "Сьогодні вранці найменша дочка моя в морі купалась і впустила *перстень* у воду; шукала-шукала – не знайшла. Як найдеш завтра та принесеш, поки сидять обідати, так будеш живий" [3, с. 104]. Брат, віддаючи сестер заміж, залишає собі їхні *персні*, які пізніше допомагають жінкам упізнати брата й допомогти йому. Вдячна *гадюка* дарує чоловікові *перстень*: "Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене од смерті. На тобі оцей *перстень*: як тобі чого треба буде. То ти перекинь його з однієї руки на другу – до тебе зараз прибіжать слуги. Що б ти не придумав, – усе зроблять тобі" [3, с. 248].

Отже, магічні концепти, представлені в українських казках, тематично різнопланові, семантично цікаві, функціонально різноманітні. Вони охоплюють різні сфери людського життя, уносять національно-культурний колорит у мовну канву казки, збагачують стилістику фольклорного тексту.

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів, 2000. – 263 с.
3. Золота книга казок : укр. нар. казки : для ст. шк. віку. – К. : Веселка, 1990. – С. 86–321.
4. Калинова сопілка : антологія укр. нар. творч. : для ст. дит. віку. – К. : Веселка, 1989. – С. 66–213.
5. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 303 с.
6. Необхідний словник-довідник літературознавчих термінів для ЗНО. – Харків, 2010. – С. 46–47.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Юлія Бублик

НАШІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Мета. Ознайомити учнів з їхніми правами та обов'язками, навчити правильно ними користуватися.

Обладнання. "Декларація прав дитини", плакати з умовними позначеннями прав дітей.

Хід заходу

Ведучий 1. Доброго дня, друзі. Ми зібрались сьогодні для того, щоб поговорити про права дітей, тобто про ваші права. Але спочатку давайте прослухаємо вірш В.Симоненка.

Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

– Скажіть, будь-ласка, про що цей вірш?

– Як ви гадаєте, коли і як наші пращури дійшли до розуміння того, що права людини слід захищати? (Учні висловлюють власні думки щодо запитання. Ведучий доповнює й узагальнює відповіді.)

Ведучий 2. З давніх-давен у людей була потреба відстоювати свої права. Спочатку це робили силою. Слабка людина не мала жодних прав, якщо в неї не було сильного покровителя, що бажав би допомогти їй у вирішенні спорів. Існувала така держава – Спарта, котра уславилася своїми непереможними воїнами: сильними, здоровими, витривалими. І в цій державі кожного новонародженого хлопчика оглядали і вирішували: якщо сильний, здоровий – нехай живе. А якщо народився слабким, хворим – скинути його зі скелі. Хоча, якщо тренувати слабку дитину, то вона може стати великим вченим чи талановитим художником. Тож хворих слід лікувати, а слабким – допомагати.

Тривалий час діяв неписаний закон "Хто сильний, того й правда". Але коли виникли перші держави, правителі яких прагнули встановити загальний справедливий порядок і норми життя для всіх громадян, у людське суспільство прийшов новий "Закон права". Тепер держава ставала на захист сильного і слабого. Головним критерієм права стала справедливість, а не сила.

Ведучий 1. Відтоді минуло чимало століть. Держави створювалися, розросталися, процвітали або гинули. Чому? Як свідчить історія, правителі й уряд не завжди піклувалися про свій народ. Так, оголошуючи сусідній країні війну чи приймаючи яке-небудь політичне рішення, правитель прагнув задовольнити лише свої інтереси й зовсім не замислювався над долею простих людей. Отже, людству потрібно було знайти такого захисника, який міг би примусити державу поступитися своїми інтересами заради інтересів своїх громадян і постійно піклуватися про них.

Ведучий 2. Місію такого захисника взяла на себе міжнародна організація ООН. Що ви знаєте про цю організацію?

Ведучий 1. 1945 року, після закінчення Другої світової війни – найжахливішої і найжорстокішої війни за всю історію людства, – народи багатьох країн вирішили, що задля збереження миру їм слід

об'єднатися. Навіщо? Для того, щоб будь-які конфлікти та суперечки між країнами в подальшому вирішувались не воєнним шляхом, а мирним, за столом переговорів. Саме з цією метою 1945 року була створена Організація Об'єднаних Націй (ООН). До речі, одним із її засновників була Україна.

Ведучий 2. А 1948 року держави, що увійшли до ООН, підписали Загальну декларацію прав людини (див. додаток) – документ, у якому вони пообіцяли одна одній і своїм народам забезпечити громадянські права й свободи, рівність усіх перед законом, особисту недоторканність, свободу совісті, можливість дотримуватись своєї релігії й багато іншого.

Ведучий 1. Загальна декларація прав людини – важливий і корисний документ. Але в ньому говориться про людей загалом – і жодного слова про дітей. Але ж діти потребують особливої уваги й захисту з боку держави.

Ведучий 2. Саме тому 20 листопада 1989 року ООН прийняла окремий документ під назвою "Конвенція про права дитини". Конвенція – це міжнародна угода. У ній держави беруть на себе зобов'язання дотримуватись прав кожної дитини. І наша держава також підписалася під цим документом, а значить, пообіцяла світові піклуватися про своїх маленьких громадян.

Ведучий 1. Давайте послушаємо, про які права дітей йдеться в Конвенції, на що кожен із вас має незаперечне право?

(Доповідь "Основні права дитини".)

Деякі з ваших прав ми зараз намагатимемося визначити.

(Презентація малюнків з теми.)

Ведучий 2. Але нам хотілося б дізнатися, чи добре ви знаєте свої права і чи вмієте їх правильно реалізовувати?

Ведучий 1. Давайте проведемо

"Казкову правову вікторину" і на прикладі героїв відомих вам казок спробуємо роз'яснити статті Конвенції про права дитини.

Ведучі проводять вікторину.

"Казкова правова вікторина"

Ведучі по черзі описують негативні ситуації, у які потрапив той чи інший казковий герой. Учні мають визначити, яке право, визначене Конвенцією про права дитини, було порушено стосовно цього героя.

Ситуація 1. Казка Ш.Перро "Попелюшка"

Мачуха з ранку до вечора примушує Попелюшку працювати. Бідній дівчинці заборонено брати участь в іграх та забавах сестер.

" – Матінко, сестри, можна й мені хоч одним оком глянути на бал?"

– Ха-ха-ха! Що тобі, нечупарі, робити в королівському палаці?"

Запитання: яке право порушено стосовно Попелюшки?

(Ст. 31. Право дитини на відпочинок і розваги, право брати участь у розважальних заходах, що відповідають їхньому віку.)

Ситуація 2. Казка Г.Андерсона "Гидке каченя"

Зображується пташиний двір.

Гидке каченя: "Доброго дня, дорогі родичі!"

Індик: "Які ми тобі родичі?"

Качка: "Ти поглянь на себе – ти бридкий і гидкий"

Півень: "Ні на кого з нас, красенів, не схожий"

Всі разом: "Геть звідси".

Запитання: які права порушено стосовно каченяти?

(Ст. 2. Всі діти є рівними у своїх правах, незалежно від походження, кольору шкіри, національності, статі, мови.)

Ситуація 3. Казка Р.Кіплінга "Мауглі"

Мауглі майже з народження жив у тваринному середовищі. Чи можна вважати, що він має рівні права зі звичайною дитиною?

(Ст. 1. Так, Конвенція визначає, що дитиною вважається кожна людська істота, що не досягла вісімнадцяти років.)

Ситуація 4. Казка Р.Кіплінга "Мауглі"

Мауглі не вміє говорити людською мовою – лише видавати незрозумілі, з точки зору людей, звірячі звуки.

Запитання: чи мають право люди, що знайшли Мауглі в лісі, замкнути його в клітці та поводитися з ним, як із твариною? Які права хлопчика порушено?

(Ст. 23. В жодному разі. Мауглі може бути визнаний неповноцінною дитиною, і в цьому випадку, згідно з Конвенцією, йому мають забезпечити гідні умови зростання і виховання. Крім того, Конвенцією суворо заборонено будь-яке жорстоке поводження з дитиною, що принижує її гідність та шкодить фізичному й психічному здоров'ю.)

Ситуація 5. Казка К.Чуковського "Айболить".

Згадайте, кого лікував доктор Айболить. (У лисиці боліла лапка, у ведмідя – око, бо оса вкусила; у мишенятка – горло, бо їло сніг.)

Запитання: яке право мають діти?

(Ст. 24. Кожна дитина має право на лікування.)

Ситуація 6. Казка А.Ліндґрен "Малюк та Карлсон, що живе на даху"

"– Нічого, нічого, – сказала фрекен Бок, у мене і діти, і собаки швидко стають шовковими!"

Запитання: яке право дитини порушується в цій казці?

(Ст. 19. Жодна дитина не повинна бути скривджена і зневажена.)

Ситуація 7. Казка О.Толстого "Золотий ключик, або Пригоди Буратіно".

Тато Карло: "Ось, Буратіно, тобі олівець, зошит і "Букварик". Іди до школи і гарненько навчайся".

Запитання: яке з найважливіших прав дитини демонструє цей сюжет?

(Ст. 28. Право кожної дитини на освіту. У Конвенції записано: держава повинна стежити, щоб усі діти обов'язково відвідували школу, а не прогулювали уроки.)

Ситуація 8. Казка О.Пушкіна "Казка про царя Салтана"

Мабуть, усі пам'ятають той момент, коли цариця народила хлопчика, а обманутий її сестрами цар Салтан звелів кинути його разом із матір'ю в океан.

"І царицю у ту ж ніч в бочку з сином посадили, засмолили, покотили і пустили в океан, так звелів-бо цар Салтан".

Запитання: яке право дитини порушується в цій казці?

(Ст. 37, 39. Жодна дитина не повинна бути скривджена, піддана тортурам, жорстокому поводженню, покаранню чи незаконному арешту.)

Ситуація 9. Російська народна казка "Царівна-жаба"

"Навіщо ти, Іване-Царевичу, спалив мою жаб'ячу шкіру? Шукай тепер мене в Тридев'ятому царстві Коцця Безсмертного".

(Ст. 12, 14, 15, 16. Дитина, як і будь-яка інша людина, має право на особисте життя, на свою таємницю.)

Ситуація 10. Казка Ш.Перро "Попелюшка"

"Гей, Попелюшко, ти чому сидиш? Троянди не полила, підлогу не замела? Швидше приготуй чай, мої пташенятка скоро прокинуться. Та не барися: перекопай грядки, перебери 2 мішки квасолі, почисти великий казан".

Запитання: яке право дитини порушується в цій казці?

(Ст. 32, 36. Дітей не можна залучати до примусової праці.)

Ведучий 1. "Я маю право!", "Чому ви порушуєте мої права?" – ці слова, на жаль, часто використовує людина в ситуаціях, коли сама помиляється. Зазвичай, заява про особисті права є виправданням пасивності, лінощів, прагненням отримати щось, нічого не даючи натомість.

І зараз, друзі, перед вами буде розіграна невеличка ситуація, у якій дитина заявляє про свої права. Ваше завдання – визначити, чому той чи інший герой помиляється. Що б ви на місці дорослого відповіли йому? А можливо, усе ж таки є рація у його вимогах?

Учитель (звертається до учня). Скажи, будь ласка, чому ти не готовий до уроку?

Учень. Я вирішив зовсім не відвідувати ваші уроки математики. Вони мені нецікаві, до того ж я збираюся після школи вступати до гуманітарного вишу.

Учитель. Але шкільну програму з математики ти маєш вивчати.

Учень. У такому разі я вимагаю, щоб мене навчав інший учитель. Ви – занадто суворі.

Учитель. Ти поводишся зневажливо й дуже грубо. Я змушена викликати твоїх батьків.

Учень. Це не грубість, а моя думка. Я маю право вільно висловлювати свої погляди з будь-яких питань, що стосуються мене.

Ведучий 2. Звичайно, ми добре розуміємо, як неприємно, коли твоїх батьків викликають до школи. І, звичайно, ми вільні у висловлюванні власних думок. Проте закон у цьому разі на боці вчителя. Подумайте, чого не можна припускати, заявляючи про свої права?

(Дійсно, Конвенція визнає за дитиною право вільно висловлювати власні думки, але це право обмежується в деяких випадках. Зокрема, якщо висловлювання власної думки завдає шкоди репутації та гідності іншої особи.)

Ведучий 1. Отже, давайте торкнемось іще одного питання.

Ведучий 2. У кожного з нас є права, і ми повинні добре знати їх, щоб захистити себе, якщо хтось хоче нас образити.

Ведучий 1. Але слід знати не лише свої права, але й обов'язки. Прагнучи відстояти свою свободу, не утискайте свободу інших.

Обов'язки ліцеїстів:

1. Дотримуватись загальноприйнятих у суспільстві правил поведінки: бути шанобливим, коректним, ввічливим; не використовувати ненормативну лексику, утримуватись від будь-яких форм непристойної поведінки. Дбайливо ставитися до збереження майна ліцею, підтримувати чистоту і порядок в ньому.

2. Відповідально ставитись до навчання: сумлінно виконувати розпорядження викладачів та працівників ліцею; не порушувати робочу атмосферу на уроках, не пропускати без поважних причин заняття, самовільно не відлучатися з ліцею.

3. Вести здоровий спосіб життя: не вживати алкогольних, тютюнових та наркотичних речовин; розумно організувати свій режим дня; не перебувати в місцях розваг після 21 години.

(Клас ділиться на 3 команди. Кожна отримує по 1 з обов'язків. Завдання: протягом 3 хв. команда повинна висунути версію проти та за саме цього обов'язку. Виступають по 2 чоловіки з команди. Оцінюють відповіді гості свята.)

Ведучий 2. Дійсно, у нас досить різні погляди, цінності та бажання, хтось над усе цінує справедливість, хтось – любов, хтось – гроші, хтось – красу... Так було, так є і так буде завжди.

Головне, щоб, намагаючись досягти своєї мети, ми ніколи не нав'язували її іншим людям, поважаючи їхній власний вибір і не порушуючи прав інших.

Додаток

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН проголосила ДЕКЛАРАЦІЮ ПРАВ ДИТИНИ з метою забезпечити дітям щасливе дитинство і користування, для їх власного блага і блага суспільства, правами і свободами, які тут передбачені, і закликає батьків, чоловіків і жінок, як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до таких принципів:

Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів, головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства. Якнайкраще забезпечення інтересів

дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.

Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм небалого ставлення, жорстокості і експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму, їй ні в якому разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Тетяна Бутурлим

МОДЕЛЬ ҐЕНДЕРНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В РОМАНІСТИЦІ Л.КОСТЕНКО, Ю.ПОКАЛЬЧУКА ТА ЛЮКО ДАШВАР

Мета заняття:

навчальна – проаналізувати романи трьох сучасних письменників крізь призму ґендерної методології та компаративізму;

розвивальна – розвивати навички ґендерної інтерпретації художнього тексту, уміння зіставляти, робити узагальнюючі висновки, синтезувати знання у вигляді опорних схем і таблиць, формувати креативність, самостійну думку учнів;

виховна – виховувати ґендерну культуру старшокласників.

Методи навчання. Слово вчителя, бесіда, самостійна робота.

Форми навчання. Групова робота, гра ("Фемінність – маскуліність – андрогінність", "Знайди зайве", "Ґендерне доміно", "Психологічна допомога", "Знайди пару", "Моя майбутня сім'я", "Капсула часу", "Ідеальні ґендерні взаємовідносини"), відеопрезентація, повідомлення результатів дослідження, самооцінювання, взаємооцінювання, заповнення опорних схем і таблиць, створення асоціативних малюнків.

Засоби навчання. Картки, схеми, таблиці, ПК-презентація, відеоматеріал, портрети сучасних письменників, виставка сучасної художньої української літератури, колаж цитат із творів учнів, копії художніх текстів, картки оцінювання, паперове "доміно", портрет "Андрогін", ватмани, фарби, "паперові медалі", скотч.

Тип заняття. Урок позакласного читання.

Література

1. Дашвар Л. Село не люди : роман / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2009. – 270 с.

2. Костенко Л. Записки українського самашедшого : роман / Л. Костенко. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011. – 416 с.
3. Покальчук Ю. Озерний вітер : роман / Ю. Покальчук. – Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2008. – 240 с.

Хід заняття

Слово вчителя

- Нестандартна, алогічна, хаотична, волелюбна, театральна, еkleктична, понівечена аморальними імперативами, низьковартісна, неприбуткова, дискурсивна, еротична, вульгарна, іронічна... Саме такою, на перший погляд, постає сучасна українська література. Та все ж українське мистецтво не є аутсайдером у світовому контексті: наша держава може пишатися такими перлинами літературної творчості, як Л.Костенко, О.Забужко, Ю.Андрухович, В.Герасим'юк, С.Процюк, С.Жадан, Є.Пашковський, Ю.Іздрик, І.Роздобудько, М.Матіос, Є.Кононенко, Н.Сняданко. Завдяки їм література тримає онтологічну (буттєву), гносеологічну (когнітивну), естетичну планку (*демонстрація портретів письменників*). Виникає своєрідний дискурс між зображенням дійсності в радянські часи та доби постмодерну.

- У чому ж новаторство літератури постмодернізму? (*ключові слова двоє учнів фіксують на дошці у вигляді асоціативних малюнків*)

(Варто розрізнити два споріднені, втім, аж ніяк не ідентичні поняття, – **постмодерну** як загального стану світу й людини в ньому та **постмодернізму** як естетичної практики в мистецтві).

Постмодернізм (1980-ті рр. ХХ ст. – ХХІ ст.)

- *Часткове заперечення традицій.*
- *Універсальність проблематики.*
- *Позачасовість і позапросторовість зображення.*
- *Утвердження думки про неможливість людини не лише змінити світ, а й досягнути, систематизувати його.*
- *Культ незалежної особистості.*
- *Відсутність поділу на позитивних і негативних героїв.*
- *Потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого.*
- *Буття – театр абсурду, апокаліптичний карнавал.*
- *Відчуття вичерпності історії, естетики, мистецтва.*
- *Варіювання та співіснування усіх форм буття.*
- *Еkleктизм (хімерне переплетення різних стилів, ідей, жанрів оповіді).*
- *Тяжіння до стилізації, цитування, переінакшення, ремінісценції, алюзії (натяків).*
- *Використання ігрового стилю для підкреслення протиприродності реального способу життя.*
- *Домінування змісту над формою.*
- *Сюжети – алюзії на відомі сюжети літератури попередніх епох.*
- *Жанри: роман-сповідь, роман-антиутопія, соціально-філософський, соціально-психологічний, науково-фантастичний роман, оповідання.*
- *Запозичення на сюжетно-композиційному, образному, мовному рівнях.*
- *Присутність стороннього образу оповідача.*
- *Відсутність детальних описів.*
- *Суб'єктивна позиція оповідача.*
- *Іронічність, пародійність.*
- *Цитатність, фрагментарність.*
- *Інтелектуалізм, філософізм, рефлексивність.*
- *Потребує культурного, ерудованого, добре поінформованого читача (постмодерна рецепція нагадує гру, коли гравцеві (тут – читачеві) пропонується самому скласти з розрізнених шматочків, фраз, цитат, алюзій тощо цілісну "картинку").*

– Якою ж повинна бути сучасна українська література, щоб вивести її на нові орбіти вселюдського мислення, вирішення актуальних проблем буття? Щоб отримати відповідь на це запитання, ми звернулися до викладачів та учнів нашого ліцею.

Презентація відеоінтерв'ю

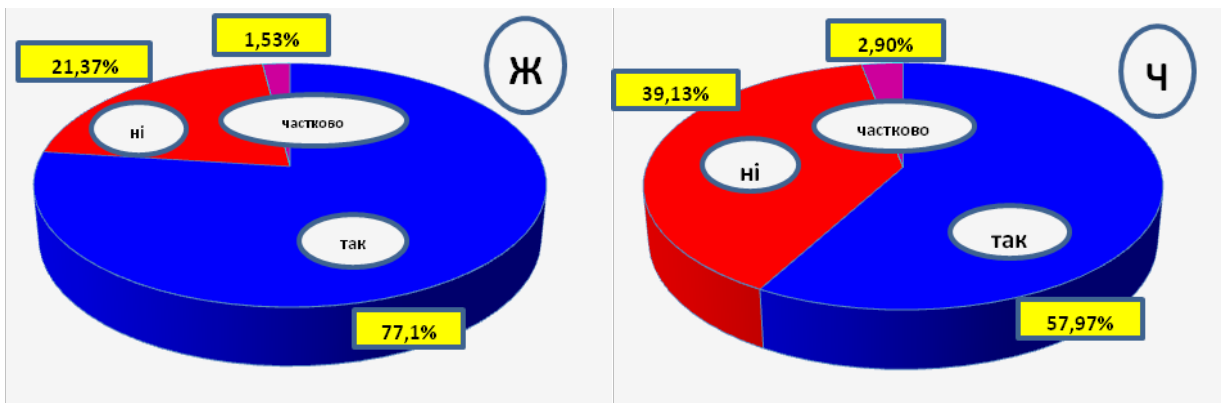

– Таким чином, на думку учнів та вчителів, сучасна українська література повинна бути реалістичною, відповідати потребам життя, але не надто жорсткою, невульгарною, доброю, повчальною, цікавою, високоякісною.

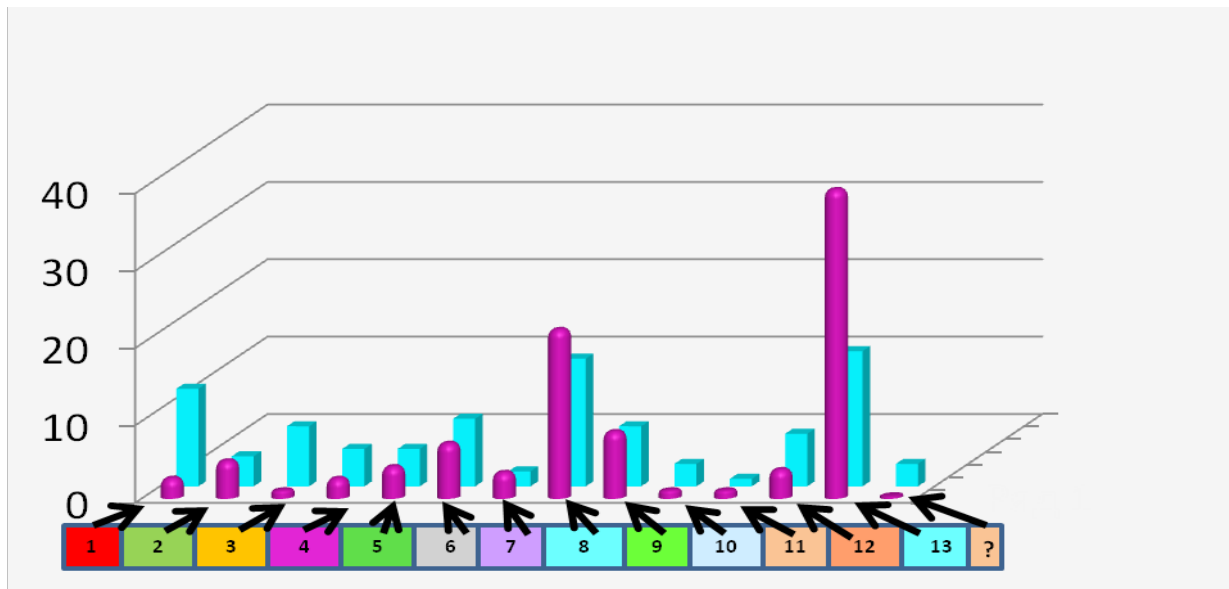
– Ці висновки простежуються і в колажі висловлювань учнів (*коментар колажу учнівських цитат*).

– Цікаво було дізнатися, наскільки високий інтерес старшокласників до сучасної української літератури, та окреслити коло читацьких інтересів (*презентація результатів психолого-педагогічного дослідження*).

БАЖАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ВИВЧАТИ СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

ДОМІНУЮЧІ ЧИТАЦЬКІ ІНТЕРЕСИ ЩОДО ҐЕНДЕРНОЇ ТЕМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) домінуюча роль чоловіка та адаптація жінки до ролі покірної домогосподарки, дружини, матері;
- 2) домінуюча роль чоловіка та протест жінки проти дискримінації її прав;
- 3) наявність у взаємовідносинах чоловіка й жінки ґендерного насильства (психологічного, фізичного);
- 4) подружня зрада одного з партнерів як норма існування шлюбу;
- 5) створення "вільних" союзів (чоловік і жінка не несуть відповідальності один за одного, ведуть вільний спосіб життя);
- 6) шлюб як спосіб подолання самотності двох людей, сумісного ведення господарства;
- 7) домінуюча позиція жінки та фемінність (жіночність) чоловіка;
- 8) **рівна участь батьків у вихованні дітей;**
- 9) **прийняття обома членами подружжя професійної реалізації як необхідного компоненту існування;**
- 10) домінування ірреального в поведінці чоловіка чи жінки;

- 11) використання одного із членів подружжя в корисливих цілях;
12) моральна деградація чоловіка чи жінки;

13) наявність у взаємовідносинах чоловіка й жінки справжнього кохання, взаєморозуміння, рівності прав і обов'язків, відчуття себе щасливими.

Бесіда

– У контексті компаративного аналізу класичних текстів, під час проведення тижнів української літератури, на уроках позакласного читання та в позаурочний час ви ознайомилися з окремими зразками постмодерної літератури. Тож пригадаймо їх (*учитель демонструє на слайді назви художніх творів, а учні мають указати їх авторів, і навпаки*).

- роман Л.Костенко "Записки українського самашедшого";
- сага в новелах М.Матіос "Майже ніколи не навпаки";
- повість Н.Сняданко "Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки";
- роман Люко Дашвар "Село не люди";
- психологічна драма Ірен Роздобудько "Гудзик";
- роман Ю.Покальчука "Озерний вітер"

– Більш повний список СУЛ можна побачити на створеній нами виставці.

– Що об'єднує всі ці твори? (*оригінальний сюжет і спосіб зображення естра- та інтрапсихічної реальності, гендерна проблематика*)

Слово вчителя

– Сьогодні спробуємо проаналізувати 3 постмодерні романи, у яких представлені різні моделі взаємовідносин представників протилежної статі, застосовуючи ґендерну методологію та компаративізм. Також нашим завданням буде сконструювати конструктивну схему ґендерної інтеракції, яка була б ефективною і для художніх персонажів романів, і для вас як хлопців/дівчат. Отже, тема заняття – **"Модель ґендерної інтеракції в романістиці Л.Костенко, Ю.Покальчука та Люко Дашвар"**.

Оцінювання ваших знань умінь та навичок буде здійснюватися з допомогою спеціальних карток:

Дата заняття	готовності до заняття Загальний стан	Прогалини в знаннях (вербальна самооцінка)	Самооцінка знань, умінь, навичок учня							карток-оцінок	Взаємооцінювання	Загальна оцінка за урок	
			Літератури	Теорія	Текст	Конспект	Аналіз	Самостійні висновки	Креативність				Пізнавальна активність

Завдання: заповніть зараз перші три колонки своєї індивідуальної картки, а протягом заняття – четверту й п'яту, наприкінці – шосту й сьому. Такий глибинний самоаналіз допоможе усвідомити рівень ваших знань, умінь, навичок на даний момент із вивченої теми, а також особливості власної ґендерної культури.

Бесіда

– Що ви вкладаєте в зміст поняття "ґендерна культура"?

– Чи можливо, на вашу думку, виховати ґендерну культуру учнів засобами української літератури?

Як саме?

– Що передбачає собою ґендерна інтерпретація художнього тексту?

– Що означають такі поняття, як: ґендер, патріархатні/матріархатні/ґендерні взаємовідносини, фемінність, маскулінність, андрогінність?

– Що спільного між романами Л.Костенко, Люко Дашвар, Ю.Покальчука? (*ґендерна проблематика: кохання, зради, ґендерні психотипи, домінування/рівності статей, ґендерні погляди, ґендерні конфлікти, розв'язання ґендерних протиріч*)

– У чому відмінність між романами Л.Костенко, Люко Дашвар, Ю.Покальчука? (*"Записки українського самашедшого" Л.Костенко демонструє матріархатну, "Село не люди" Люко Дашвар – патріархатну, "Озерний вітер" Ю.Покальчука – паритетну модель*).

Колективне складання порівняльної таблиці "ґендерна картина світу в романістиці Л.Костенко, Ю.Покальчука та Люко Дашвар"

	"Записки українського самашедшого" Л.Костенко	"Село не люди" Люко Дашвар	"Озерний вітер" Ю.Покальчука
	Ч < Ж	Ч > Ж	Ч = Ж
Особливості ґендерної картини світу	фемінність чоловіка та маскулінність жінки	маскулінність чоловіків і фемінність жінок	свідомий вибір партнера ґендерної комунікації
	відмова від виконання побутових функцій дружиною	розцінювання жінки як сексуального об'єкта, ґендерне насилля	наявність справжнього кохання
	пригнічення чоловічої гідності дружиною	невідповідність чоловічого світу стереотипу сильної особистості	бажання увіковічнити свої почуття, особистісно зрости в ньому
	неможливість чоловіка матеріально забезпечити родину	чоловіче домінування виражається в агресії, образах, пригніченні жінки, пияцтві	ґендерна рівність між чоловіком і жінкою
	професійна нереалізація подружжя	покірне прийняття жінкою патріархатних умов життя	взаєморозуміння
	ґендерна рольова інверсія	низька статева культура сільських юнаків і сексуальна гіперактивність міщан чоловічої статі	взаємодоповнення
	відсутність мотиву особистісного росту в чоловіка	працелюбність, високодуховність сільських жінок і лінь, корисливість, аморальність, емоційна холодність міських жінок	високодуховність

Утворення чотирьох мікрогруп із допомогою кольорових карток

Групова робота

Завдання: дослідити характер ґендерної інтеракції художніх персонажів трьох романів (приклади з тексту) + творче завдання (створення асоціативних малюнків, віршів): I – "Записки українського самашедшого" Л.Костенко, II – "Село не люди" Люко Дашвар, III – "Озерний вітер" Ю.Покальчука.

Паралельно інші учні (члени IV мікрогрупи) виконують інші завдання

Гра "Фемінність – маскулінність – андрогінність"

- Ідеальною, на думку ґендерологів, є андрогінна особистість (тип цілісного "Я", що ефективно проявляє чоловічий та жіночий тип поведінки відповідно до ситуації, характеру постмодерного суспільства з метою досягнення внутрішньої та зовнішньої гармонії). Але не можна співвідносити фемінність/маскулінність із позитивним чи негативним характером. В одних ситуаціях фемінність сприяє самовираженню, налагодженню стосунків із протилежною статтю, в інших – перешкоджає досягненню мети, породжує ґендерну нерівність; маскулінність може мати різні форми вираження: конструктивну (домінування без пригнічення інших) і деструктивну (агресія, егоїзм, оприявлення ґендерного насилля у своїй поведінці). Спробуємо визначити особливості ґендерного характеру персонажів роману Л.Костенко "Записки українського самашедшого".

Завдання: розподілити персонажів роману Л.Костенко "Записки українського самашедшого" за домінуванням у них фемінних/маскулінних/андрогінних якостей: *головний герой, теща, дружина батька, батько Борьки, міс Гламур, батько головного героя.*

Відповідь:

фемінні: головний герой, міс Гламур, теща;

маскулінні: дружина головного героя, батько Борьки;

андрогінні: батько головного героя.

– Обґрунтуйте свою думку.

– Які риси характеру, на вашу думку, є більш ефективними для ґендерного позиціонування у світі?

– Які якості властиві вам більшою мірою? У чому це виражається?

Гра "Знайти зайве"

– У творах часто зустрічаються типи художніх персонажів, класифікувати яких ми зможемо за різними принципами. Зараз вам потрібно визначити те спільне, що властиве всім запропонованим персонажам, окрім одного.

Завдання: знайти "зайвого" художнього персонажа роману Люко Дашвар "Село не люди", указавши принцип, за яким здійснюється такий відбір:

Дарка, Льоня, Катерина, Роман, Жанна (наявність – відсутність кохання);

– *професор, Роман, Сашко, Сергій (прагнення задовольнити сексуальні потреби – щирість почуттів);*

– *Алка, Тамарка, Катя, Людка (трансформація ґендерної позиції – орієнтація на роль дружини-кокетки маскулінного чоловіка);*

– *Жанна, Раїса, Тася (зрада чоловіка/жінки).*

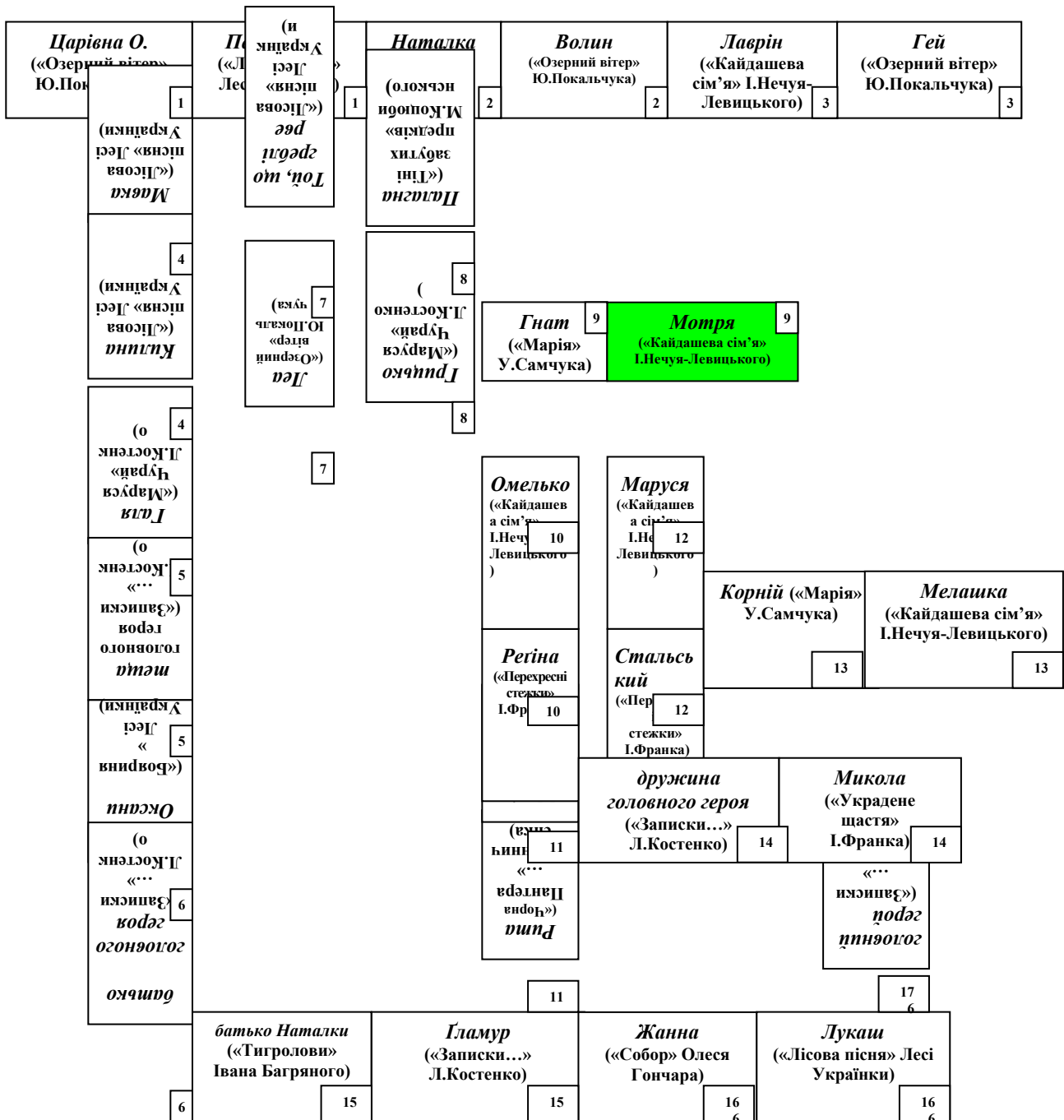
– Який із ґендерних психотипів відповідає вашому образу? У чому схожість?

Гра "ґендерне доміно"

- Інколи партнери ґендерної комунікації, поринувши у світ кохання, починають плутати реальність та ірреальність. Звідси, їхні стосунки нагадують гру, переможцем якої буде той, хто вчасно усвідомлює руйнівний характер театралізованої брехні. Зараз і ми спробуємо пограти, але не на людських емоціях, а з художніми персонажами.

Суть гри: учням роздаються картки у вигляді доміно, де замість крапок написані імена художніх персонажів. Старшокласники мають дібрати картки відповідно до схожості ґендерного психотипу персонажів. Кожен хід має супроводжуватися обґрунтуванням подібності/несхожості персонажів за ґендерним принципом. Також учні мають зіставити свій рівень ґендерної культури з ґендерним позиціонуванням образів ірреального світу.

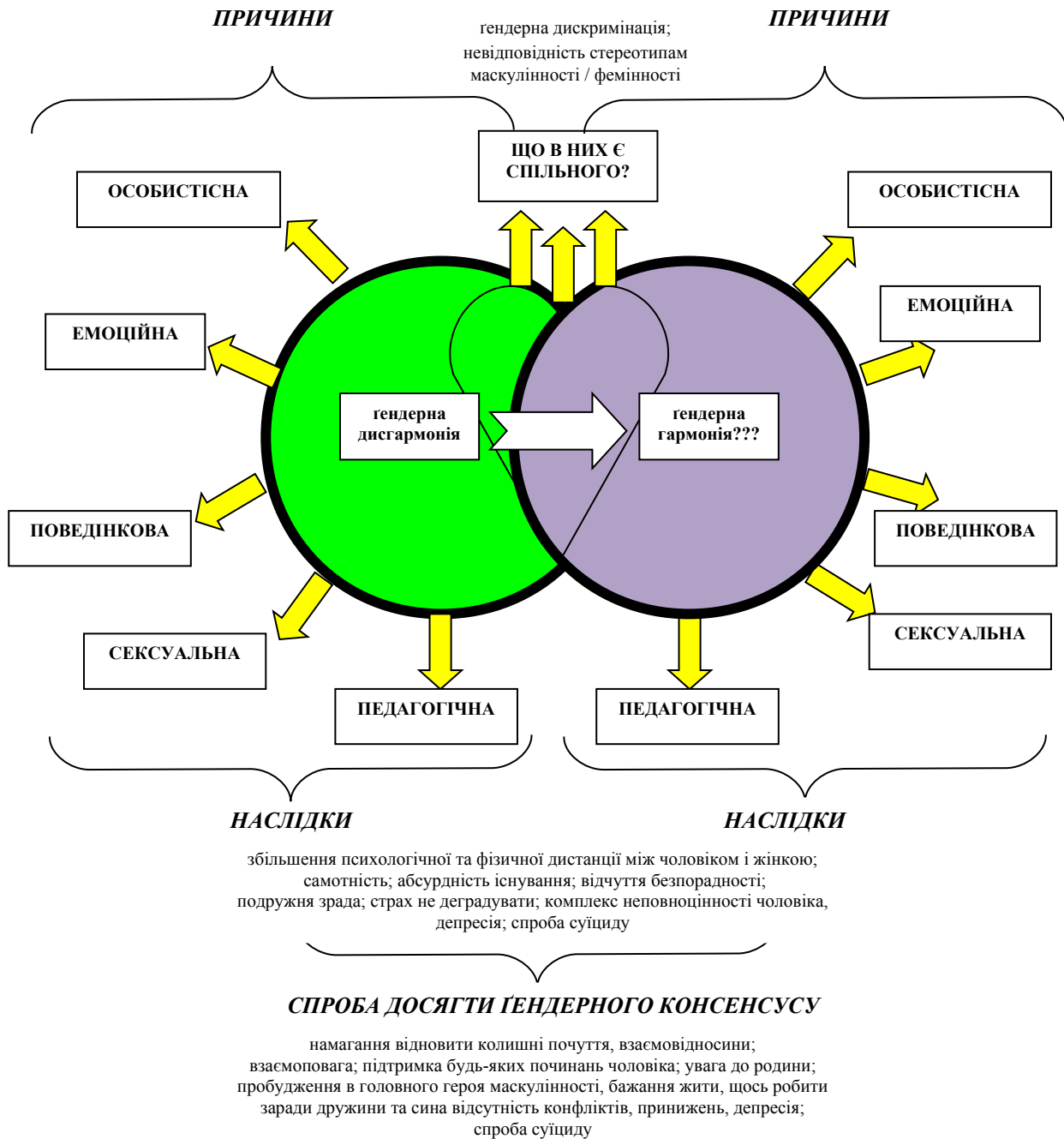

Презентація результатів групової роботи

ХАРАКТЕР ГЕНДЕРНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В РОМАНІ
ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО»

ГОЛОВНИЙ ГЕРОЙ + ЙОГО ДРУЖИНА

Сімейна дисгармонія

– *особистісна* ("...ми одне одного не впізнаємо"; "Теща дивиться на мене перелякано, вона боїться, що у нас розвалиться сім'я, і я піду наліво або зіп'юся"; "У мене один полюс українського характеру, у неї – другий. Найкраще, звичайно, було б посередині, але у нас так"; "Дві людини взаємно мають творити одна одну. Ми руйнуємо, бо руйнують нас"; "Жінка – інструмент, а я – прилад. Навіть найдосконаліший прилад поступається інструменту. Це як комп'ютер і скрипка. Як піаніно і агрегат"; "Її характер перемелює мене, як жорна. Я стаю легкий, сипкий і сам для себе неперекопливий. Мені хочеться звітись і полетіти"; "Колись у неї були такі очі. Заворожували мене. А тепер бликне як вколе. Добре, що рідко й дивиться, не хотів би зустрітись з нею поглядом. Бо що я там прочитаю? Вирок моїй любові"; "Вночі я вже боюся торкнутись до неї, вона одвертається або вдає, що спить. І я щоразу пізніше лягаю спати, щоб не зустрітись з нею в Льодовитому океані простирадел. У нас енергетична криза теж"; "Щоправда, й вона якось сказала, що при всій моїй екзистенційній мужності, – от просто так і сказала! – є в мені якась безпорадність, і це її лякає. Так ми й живемо, лякаючи одне одного"; "Помічаю – я почав швидко говорити або ступорно мовчати. Це її дратує: – Ти що, глухий, не чуєш?"; "Один психолог писав, що чоловік і жінка – це дві різні цивілізації. У випадку моєї дружини – це інша галактика"; "Вона потрібна мені, але я не потрібен їй"; "Ми всі дивимось одне повз одного"; "Робота майже та ж сама, що й раніше, тільки ще рутинніша, і платять удвічі менше. – Нічого, – каже дружина. – Аби здоров'я";

– *емоційна* ("Я обняв дружину за плечі, цілував прохолодні губи, потім теж відкоркував шампанське, і ми випили з усіма, і водночас наодинці самі з собою"; "Нам би не зайво і ніжності, і сонати. Натомість убили вечір за телевизором, і я з жахом подумав: "Боже! Нам може бути нудно удвох!" – Не тому, що нема про що говорити, а тому, що магія зникла, магія дотику, магія погляду. Зникло все"; "Мене ображає цей іронічний і поблажливий тон. Я перестаю бути сильною статтю в її очах, вона – слабкою в моїх. Я замикаюся в собі, вона виходить із себе"; "– Ти якийсь загальмований, – каже вона. – Емоційно глухий. – І це, мабуть, правда"; "Додому хоч не вертайся. Дружина, як електричний скат. Різка, роздратована. Я вже боюся до неї заговорити"; "Виє, тьохкає і завиває сигналізація на чийсь машині, майже, як голос моєї дружини. Останнім часом у неї прорізаються такі інтонації, хоч фільтри на вуха став. Інколи мені здається, що я її зненавиджу"; "Чув, що на жінку треба подивитися лівим оком, щоб побачити її емоційний стан. Подивився лівим оком – люта, як сто чортів"; "Головне – її не перебивати. Вона вибухне й заспокоїться. А в мене на душі запеклось. Але про це їй теж не можна казати, бо знову вибухне. Астрологи Сходу рекомендують якнайбільше усміхатися. Я так і роблю"; "– Нормальні люди давно вже знайшли себе у новій реальності! – кричить вона. – Борьчин батько процвітає у бізнесі. Твій друг працює у Каліфорнії. А ти? Хто ти?! Ти про сина подумав? Він що, має успадкувати твій ідіотизм? Найгірше, що все це правда. Я справді якийсь невдаха. Ні влаштуватися не вмію, ні подолати обставин. Сказано, лох. Кожен примат дивиться на мене зверхньо. Він багатий, він впевнений у собі. А я адекватно, за гороскопом, Кінь"; "Пробую заговорити – здригається від ненависті";

– *поведінкова* ("Дружина сердиться, взяла квитки на "Маленьку ніжну сонату для жінки, чоловіка і троля", а я спізнився"; "Часом думаю: може, у неї є якийсь таємне, окреме від мене життя, і мені вже не Валентина, а святого Корнелія треба празнувати, – це ж він, здається, покровитель рогатих тварин?"; "Ліг спати – дружина відсунулась. Уявив собі секретарку, а вона раптом оцирилась, як у фільмах про Дракулу. До ранку не міг заснути"; "Нащо вона бореться за рівноправність зі мною, у мене ж немає ніяких прав, самі обов'язки. Ось втрачу роботу, як будемо жити?"; "Дружина вже уникає на мене дивитись. Я її розумію, вона занастила свій вік. У неї був знайомий, закоханий в неї по вуха, тепер він консул у європейській країні, треба ж було мені підвернутись. Була б дружиною консула, а не якогось невдахи"; "Я вже давно не знаю, що таке дотик до жінки. Відчуваю, що вона очужіла, і вже й сам її сторонюсь. Нам головне – розминутися у власній квартирі, так більше шансів зберегти баланс толерантності й уникнути сімейних сцен. То хоч при тещі стримувалась, а тепер б'є в мене, як блискавка"; "Ми вже навіть спимо не разом. Я перебрався на крісло-диван, щоночі стелюся в іншій кімнаті. Вона промовчала, отже, її це влаштовує"; "Не вмію. Нічого не вмію. Дружина тягне все на собі. Впряглася в репетиторство, готує абітурієнтів. Ночами перекладає з польської. Де у неї сили беруться? Як її вистачає на все?"; "– Я ж не тому можу, що я можу, а тому, що ти не можеш! – якось вихопилося у неї"; "Пішли з ним купувати шкільну форму, курточку, ранець, дружина платила, я стояв. Вона мріє записати його на музику, раз у нього такий абсолютний слух. Але ж там платне навчання, а я безробітний");

– *сексуальна* ("Вночі ми вже навіть не заходжуємося любитись, у мене комплекс, що я ж нічого не можу змінити, ні на ЩО вплинути, то чого ж обнімати жінку, вона ж бачить, що я ніхто");

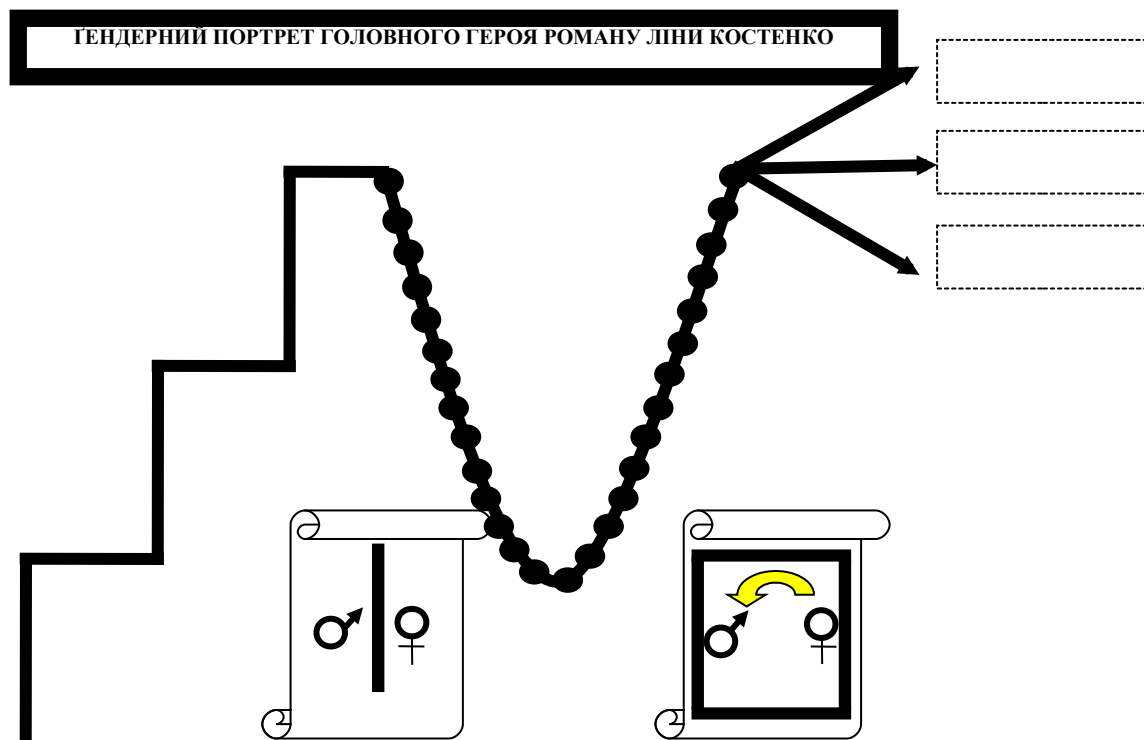
– *педагогічна* ("Колись ми хотіли мати двійко дітей. Тепер хоч би виховати одного"; "Але якщо ми навіть розлучимось, що від цього зміниться? Важче буде сина виховувати, тепер же тещі немає, як же вона сама?"; "Борька з батьками вже десь на курорті. А перед нами вічна проблема: куди влаштувати дитину на відпочинок? Та ще й моє безробіття, ледве стягуємо кінці з кінцями. Борька повернеться міцний, засмаглий, немов каштанчик. А наш кволий, бліденький"; "Хлопчик вродливий, мамина генетика, але вчитись не хоче. Колись на гречку ставили, тепер нема тої гречки, що змусила б до науки. Що його цікавить, що він любить, вловити не може. Здається, крім гульні й комп'ютерних ігор – нічого").

"Сімейна гармонія" (намагання відновити колишні почуття, взаємовідносини)

Досягти повної ґендерної гармонії між подружжям не вдалося, проте порівняно з тією ситуацією, що об'єднувала їх до спроби самогубства чоловіка, сім'я вийшла значно на новий рівень взаємовідносин: жінка почала дивитися на головного героя як на особистість, а не як зайву річ, підтримувала будь-які його починання, більше уваги почала приділяти родині; в окремих ситуаціях у головного героя пробуджується маскуліність, бажання жити, щось робити заради дружини та сина; у їх взаємовідносинах зникли конфліктність, приниження, зрада, неповага. Однак докорінно не змінилися ні він, ні вона: для повного щастя жінка мріяла про духовно й фізично сильного, поміркованого, активного чоловіка, чоловік – про врівноважену дружину, яка б віддавалася сім'ї повною мірою. Проте згодом болюче питання про ґендерну гармонію відходить на другий план у зв'язку з політичними подіями: особисте щастя стало менш важливим за долю української нації ("Тут я вперше побачив свою майбутню дружину з білою пов'язкою на голові. Вона була худенька, аж чорна, на восьмий день голодування, але мені здалася прекрасною, як сама Україна"; "Торкнув губами її лоб, відчув смужку тепла під пов'язкою, досі обдає жаром, як згадаю"; "Ми кілька днів дивилися одне на одного..."; "Ми одружилися, ми побралися, ми обрали одне одного"; " Ми з дружиною стояли

на балконі, не знаю, що на неї найшло, вона до мене пригорнулась, та так, що я забув про затемнення, мені самому в очах потемніло, я обняв її всім собою, як тоді, в найперші ночі любові, це було непритомно, як струм, як сонячний удар"; "... і настає мить, коли я не витримаю, несу її на руках до канапи, ми любимося у відсвітах світових катаклізмів, у стрілянині, зойках і вибухах..."; "Вчора ми повінчалися у маленькій автокефальній церкві. Дружина спершу здивувалася: стільки років одружені і раптом вінчатися. Але я наполіг"; "Фантазія моя розігралась, я боявся, що у мене здурніє обличчя і вона помітить"; "Дружина міцно стискає мою руку. Але вона даремно боїться, я вже не покличу тих коней, що кликав божевільний у Гоголя, щоб вони понесли його з цього світу. В цьому світі є у мене вона"; "До нас на балкон прилітає синичка. Ми їй кришимо хліб і шматочки сала, дружина спеціально купує, у нас дома ніхто не їсть, а синичка любить"; "Ходили у філармонію, слухали "Адажіо" Альбіноні, і так було приємно додому йти пішки! Я давно не бачив примружених снігом вечірніх вогнів, я давно не вів під руку красиву жінку. Мені подобався її профіль, пахуче пасмо волосся, відкинута вітром на мою щоку. Вона була схожа на варшавську Сиренку – стрімка, ніби у півпольоті, струм пройшов поміж нами, як в далекі дні перших побачень, я зупинився і цілував її просто на вулиці, перехожі думали: от шаленці, це ж треба так закохатися! – не знаючи, що в нас удома вже восьмирічний син"; "Вдома тепло, затишно. Дружина порається на кухні. Я плаваю в інтернеті. Час від часу одне до одного озвемось. Не поговорити, просто озватися"; "Дивимося новини разом. Дружина коментує, жахається, скрикує"; "Щось у нас з його вихованням пішло не так. Може, я занадто м'який, може, дружина занадто сувора? В той же час до неї він горнеться, а зі мною дистанція"; "Вночі ми тепер з дружиною спимо на балконі. Боже мій, як це гарно – кохати жінку під метеоритним дощем з-під сузір'я Персея! Це такі феєричні ночі, непорівнянні навіть із тим місячним затемненням, бо тепер під зорями я бачу її обличчя. Імпульси нашої пристрасті не в пекучих кодах еротики, не в топографії еrogenних зон, а в нерозгаданих таємницях психіки. Бо інакше можна було б мати десять коханок, різної масті, різних темпераментів, але тоді б це були варіації сексу, чоловіча колекція, сума досвідів і утіх. А мені потрібна саме ця жінка, жінка з обличчям єдино коханої").

Головний герой

Герой (прототип – програміст Василь Цвіркунов, син Л.Костенко) – заручник світових абсурдів, який прагне подолати комунікативну прірву між чоловіком і жінкою, між родиною і професією, між Україною і світом. Це фемінний тип чоловіка, який не відповідає критеріям справжнього чоловіка дружини-феміністки. Комплекс неповноцінності поглибився після одруження: жінка постійно підкреслює його неспроможність повноцінно прогледувати родину, невміння відстояти свою позицію, негативно оцінює слабкодухість ("Я завжди був нормальною людиною. Радше меланхоліком, ніж флегматиком. Раціо в мені явно переважало, поки не зустрів свою майбутню дружину"). Ще одним із факторів психологічного дискомфорту головного героя є неможливість досягти найвищої вершини "акме": здобувши науковий ступінь, не отримував задоволення від своєї професійної діяльності, навіть змінивши її профіль ("Кінчав аспірантуру, захистив дисертацію"). Звідси незадоволеність собою, абсурдність існування. Поява суїцидальних думок також зумовлена соціально-економічною, духовно-культурною кризою нації: головний герой глибоко переживає регрес України, наслідки політики XXI ст. Головний герой роману схильний до рефлексії, що, з одного боку, допомагає конструктивно поводитися в конфліктних ситуаціях, з іншого боку, поглиблює почуття провини, непотрібності своїй державі, страх у своїй неспроможності функціонувати як чоловік.

Ознаки екзистенційної кризи головного героя:

- *Фобії* (страх втратити дружину ("Я страшно боюсь її втратити"), роботу, стати алкоголіком).
- *Внутрішній дискомфорт* ("Сон у мене нормальний, руки не сіпаються, тільки відчуваю якийсь неспокій, ніби якісь фантомні болі душі").
  - *Відсутність інтересу до своєї професії, життєвих цілей, небажання кар'єрного росту* ("Але я працюю, сім'ю утримую непогано, міг би, звичайно, краще, але я не продвинутий, фантазія моя не сягає далі належного заробітку за належний труд"; "Докторську я не написав, і вже не напишу, кому вона тепер потрібна?"; "Спеціаліст з комп'ютерної техніки, так це тепер називається, а насправді – їжджу на виклики, ремонтую комп'ютери по офісах і міністерствах, міняю диски, доставляю пам'ять. Словом, обслуговую клієнтів. Одноманітна робота, рутинна. Але хоч би не втратити й таку"; "Про кар'єру ніколи не дбав. За грошима не гнався. Дачі не маю. Привілеїв і звань теж. Машина не престижна. Кандидатську й ту писав на не вельми виграшну тему: "Елементи пам'яті аморфних напівпровідників").
  - *Неусвідомлення потреби змінитися* ("... я нікуди не можу поїхати від себе").
  - *Усвідомлення невідповідності стереотипу мужності* ("... я мужчина, я не повинен зриватись, але...").
  - *Потреба в сімейній гармонії* ("... а я люблю, коли в жінки щасливі очі..."; "Я оце думаю: краще, коли тебе вдома чекає курочка. Прийдеш, зморений за день, ухорканий, сто разів принижений чорті-ким, а вона упадає біля тебе, диригує виделками й ложками, жонглює тарілками, ти для неї орел і півень, ти найвище її досягнення. Оце жіноче підданство, либонь, солодше, ніж цей мій домашній суверенітет"; "Я дуже не люблю, коли вона не сідає з нами, а надто коли миє посуд, поки ми ще не встали з-за столу. Невже не можна почекати?").
  - *Пасивність, безпорадність* ("Це послідне діло, коли мужчина нічого не може вдіяти, у нас всі мужчини нічого не можуть вдіяти, я боюся, що моя дружина стане феміністкою і пошле мене на фір"; "Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолені, але гордіх, націй мислять категоріями свободи. А такі, як оце ми, все надіються, що якимось воно буде").
  - *Потреба забуття* ("Блукаю вечірніми вулицями, забрідаю часом аж на околиці").
  - *Нездатність боротися за своє сімейне щастя* ("Я міг би бути тим іншим, я ревную її до нього, але я такий зашуганий, я мушу заробляти гроші, тепер жорстка конкуренція, не встигнеш – злетиш з конвеєра. Іноді почуваюся роботом, у якого механічне серце. Найбільше боюся приниження, цей страх мене теж принижує").
  - *Невміння виразити почуття кохання до дружини.*
  - *Стримування негативних емоцій* ("А також я – Кінь. Я тягну. У мене великий запас витривалості"; "Холеричний темперамент дружини я зрівноважую"; "Це, ясно, жіноча прерогатива – грюкати дверима. Я теж міг би грюкнути, але раз – що злякаю, два – що стеля посиплеться, три – син подивиться, та й собі грюкне"; "Я вже геть спопелів, а мовчу. Мій батько не гримав на мою матір. І я не гримну, хоч би вона й дисертацію в мене пожурила").
  - *Надмірна скромність* ("Твоя скромність – це вже патологія. Твоя порядність – анахронізм!").
  - *Уникнення конфліктів* ("Терпіти не можу сварок, уникаю конфліктів, я завжди позитивно налаштований").

▪ *Ревнощі до батькової дружини, шлюб із якою розцінює як зраду пам'яті матері* ("У нього тепер нова дружина, живуть вони добре, не знаю, що особливого він у ній знайшов. Моя мати була висока, ставна, вродлива, з буйним смоляним волоссям, яке вона приборкувала в тугий вузол або в косу. Співала у хоровій капелі, у неї було глибоке оксамитове меццо"; "А в цієї коротка стрижка, вона маленького зросту, і волосся русяве, і вся вона – а ля паж. Працює кардіологом у клініці, де батько лежав з інфарктом, потім провідувала його ще й вдома. Потім він несподівано переїхав до неї"; "Подружжя з них дивне, батько вже сивий, обличчя досить-таки пооране втому, а вона худенька і зграбна, здалеку можна подумати, що дівчинка. Мабуть, теж після якоїсь своєї катастрофи, прихилились одне до одного, як двоє поранених, і живуть ось уже сьомий рік"; "Ми мовчимо про неї. Особливо при батькові, він її дуже любив").

▪ *Відчай через невідповідність очікуванням батька* ("Мені шкода батька. У мене життя не складається, він чекав від мене більшого").

▪ *Непорозуміння з батьком* ("Між нами стоїть тінь матері і зграбний силует цієї жінки"; "Мені важко це зрозуміти. Батько дуже любив мою матір, стоїчно і віддано її доглядав. Здавалося, він не переживе її смерть. У нього був широкий інфаркт, він потрапив до реанімації. І ось там зустрілася йому ця жінка. Вона значно молодша від нього, я думав, це ненадовго, коли ж ні. Син у неї від першого шлюбу, вчиться у восьмому класі, вундеркінд, їздить на олімпіади, має вже якийсь Грант, цей довго тут не затримається, швидко кудись переманять, на юних комп'ютерних геніїв тепер попит. Годинами сидить в інтернеті. Грає в японську інтелектуальну гру Го. Як не як, ми тепер родичі, це ж, вважає, мій зведений брат, а нічого рідного, спокійний, іронічний, дивиться на мене, як із космосу, і жодних позивних").

▪ *Заздрість до щастя батька* ("Може, він тоді й переїхав до тієї жінки, щоб нам тут було просторіше, – альтруїзм батьків не має меж. Але ж ні, його не впізнати, він аж помолодшав, знову багато перекладає. Вони скрізь разом, якісь взаємно доповнені, навіть носять шлюбні обручки, – в совкові часи це було не прийнято, ми з дружиною так і не зібралися, а вони носять. По-своєму вони прегарна пара: наче який граф зійшов зі старовинного портрета і при ньому його вірний паж. Вони буквально світяться одне до одного. От тільки син у неї, Тінейджер, якийсь відчужений. У своїх навушниках, зі своїм сиді-плеєром, він сидить як гість із моєї зірки Альгерат. Стриманий, мовчазний, а як щось скаже – гумор суто програмістський, похмурий і незворушний, не розбереш, всерйоз він чи жартує. Інші в його віці танцюють на дискотеках, а він увесь там, в електронному задзеркалі. Відкрив свою веб-сторінку, створює якісь програми. Я часом думаю – може, він дитина індіго? Все схоплює на льоту, я вже не долітаю").

▪ *Намагання знайти недоліки в образі мачухи* ("Від сестри нічого не чути. Настає час, коли ближні стають далекими. Треба змиритись. Єдине, що у нього є, це оця його дружина. Вона йому коліна кутає пледом. – Ну, вона у мене така, – ніби аж виправдовується він. Я навіть трохи заздрю. Це ж не тільки вона така, це щось є в ньому, що вона така. В мені, очевидно, цього немає. Я вдався не в батька. Але ж і не в матір. Моя мати була розкута й артистична. Вона ефектно вдягалася, завжди з якимсь дискретним елементом національного декору, в ній була магія владної вроди, на неї озиралися на вулиці. Найбуденніші речі вона говорила глибоким тембральним голосом. А ця звичайна. Ця сіра пташечка. Хоча син у неї, Тінейджер, дуже неординарний. Високий, з тонкими рисами, схожий на Вана Кліберна в юності – я швидше уявив би його за клавішами рояля, ніж за клавіатурою комп'ютера. Батько був закоханий у мою матір, а ця жінка закохана в нього. Вона така, хоч прикладай до рани. Мати теж була хоч прикладай до рани, але – до вселюдської. А ця конкретно до нього, до чоловіка, якого любить").

▪ *Туга за матір'ю* ("Її ставили ухильні діагнози, тоді ж усе йшло під грифом "таємно", вона померла в муках, не доживши року до Незалежності. Є записи її пісень, часом передають по радіо, я ніяк не можу збагнути – голос живий, а вона мертва, дивлюсь на фото у вишневій рамочці, з тим її буйним волоссям, з високими бровами").

▪ *Неподолання Едипого комплексу* ("Але найбільше я любив її акапельний спів. Коли сталася Чорнобильська катастрофа, їх посилали туди з концертами. Виступали в полі, з бортових машин – солдатики сиділи на траві просто неба, зсунувши з обличчя респіратори, вона їм співала "Сміються, плачуть солов'ї". Солов'ї і сміялись, і плакали, цвіли сади. Ліквідатори йшли у пекло, приходили інші, прожовклий поролон респіраторів звисав їм з обличчя клаптями, а вона ж без респіратора, в легкій сукенці, у босоніжках. Полковник сказав: "Що ви робите? Хто вас сюди прислав?!" Вона ще навіть образилась. Людей вивозили, силоміць заганяли в автобуси, жінки голосили, то був акапельний плач народу до самого Бога. Вона ще не раз туди їздила, коли вже й не посилали, коли ті села були вже мертві. Співала у клубі вахтового містечка і в самому Чорнобилі. Потім у неї сів голос, вона тяжко захворіла, від неї залишилися тільки коси, потім уже й кіс не залишилось, сама лиш горстка кісток").

▪ *Потреба втекти від світу* ("Сісти б на велосипед і поїхати в Кенію", – подумав я"; "Я не хвилююсь. Я тільки хочу на Канари").

▪ *Говоріння із самим собою в "записках"*.

- *Самотність* ("Як там у Маланюка? "Час, Господи, на самоту й покору"; "Почуваюся зайвим. Їй не до мене"; "... ми з малим вечорами самі"; "Я приходжу додому, мимоволі згадую новелу одного норвезького автора – "Нічії очі не чекають мене"; "Часто перед телевизором сиджу один. Є такий вид самотності – сидіти перед телевизором, не вмикаючи світла"; "Душу наче хто виїв зсередини – порожньо і саднить").
- *Психологічна й фізична дистанція із родиною (сином, дружиною, батьком)* ("Вона вже дивиться повз мене").
- *Педагогічна недієздатність* ("Малому я подарував глобус. Не все ж комп'ютерні ігри. Я подарував йому невеличкий блакитно-зелений глобус, такий був у мене в дитинстві. Хай покрутить, поторкає материки й океани. Але він сказав: – Фігня. Купи пістолет"; "Мій батько ще коли сказав: – Між мною і тобою буде дистанція, між тобою і твоїм сином – прірва").
- *Постійне зіставлення побуту, вдачі, зовнішності, звичок, статусу власної сім'ї та родини Борьки.*
- *Заздрість другові з Каліфорнії, батькам Борьки* ("Заздрю своєму другові, який тепер в Каліфорнії, – у нього там повен двір троянд. А тут купиш однеденьку, урвеш від тої зарплати, а дружина тільки очима поведе: "Ну, навіщо? Краще б малому щось купив". – І вся романтика"; "Борьці батько подарував японську магнітолу, а його мамі новесеньку сріблясту "Хонду", – бізнесмени вміють балувати своїх дружин, не те що я, інтелектуал-одиначка в умовах дикого ринку"; "Мені здається, наш малий заздрить Борьці. У Борьки собака, у Борьки магнітола. У Борьки тачка крута, і папа крутий, і охоронець, як Термінатор з фантастичного триллера"; "Вона ж у нього ні за холодну воду, у неї ж і хатня робітниця, і дача, й срібляста "Хонда". На закупи з охоронцем їздить. Літо ще лиш почалося, вони вже десь на курорті. А твоя вже валер'янку кухлями п'є"; "Борьчин батько любить серфінг у північних морях. Це чоловік, який вміє бути чоловіком. Він здатен подбати про свою родину. Не те, що я. І Термінатор той з ними, вони скрізь його з собою беруть").
- *Переживання приниження його чоловічої гідності жінкою.*
- *Поява думок про зраду.*
- *Нерозуміння потреб, внутрішнього світу дружини, захоплення фемінізмом* ("Але ж ми не вінчалися, а просто розписалися в ЗАГСі, та й грошей не було на дві золоті обручки, і якимось чином не подумалось. Звідки ж я міг знати, що це для неї важливо, вона ж не сказала. А тепер же як?"; "Втім, жінка – як музика, її можна любити, навіть не дуже розуміючи"; "Мені що гендер, що тендер. Щось, мабуть, про рівність прав. Я не люблю феміністок. Жінки, налаштовані супроти чоловічої статі, це неприродно. З іншого боку, цивілізація ж таки чоловіча. Вона ж таки справді стоїть на агресії і владі, на силі, часто тупій і брутальній. Я так розумію, що цим жінкам допекли пріоритети чоловічої цивілізації. От вони й шукають вихід. Може, це навіть і не фемінізм. Просто повиростало багато дуже розумних дівчат, а чоловічий диктат пропонує все ту ж саму стелю і рамки. А їм тісно, вони почали пручатися, і на мужчин посипалася штукатурка"; "Думаю, що в Україні фемінізм не на часі. Він шкідливий і непотрібний, тому що..."; "– Не руйнуйте мужчин, бо й вони вас не збудують, – тихо кажу я"; "Не люблю я цих феміністичних матроналій. Ретируюсь у сусідню кімнату і виходжу у віртуал. Однак не сказав би, що ці войовничі феміністки такі вже й байдужі до чоловічої статі").
- *Виконання жіночих побутових функцій* ("Добре ігуанам, вони можуть їсти лише двічі на тиждень. Я теж можу, але малого треба годувати щодня. Смажу якусь картоплю, варю якісь порошкові супи. Словом, "Магії" – додай родзинку!" Якимось перетриваємо мамине емансипе"; "Дружина записалася у школу жіночого лідерства, є й така. А я по господарству. Вивчаю кулінарну книгу, дивлюся "Шоу самотнього холостяка". Якимось же треба годувати малого").
- *Інтимні питання для нього є надто особистим* ("Взагалі-то я толерантний до всіх, традиційних і не традиційних, хай собі любляться хто як хоче, але для чого зчиняти такий галас? Секс це ж діло інтимне. А інтим, як не візьми, це глибоко особисте, внутрішнє, сокровенне. Навіщо ж ходити з фалом наперевіс?").
- *Потреба у високодуховній, ліричній жінці* ("Шкода, що в жінках так швидко вмирає Ассоль"; "Поверніть мені мій захват перед жінкою. Хоч трохи магії, загадки, недосяжності, а не щоб вона мені виверталася тим своїм "тілесним низом").
- *Потреба в справжньому коханні* ("Для мене це злиття двох світів. Це обмін щасливістю. Навіть темні спокуси перверсій прекрасні, коли кохаєш жінку, коли вона магнетизує тебе"; "... кохання – хімічний коктейль у голові на пару років чи місяців").
- *Абсурдність існування* ("Відчуваю себе переіменуваним. виправити становище не знаю як. Настане такий момент у житті, коли нічого вже не можеш виправити. Ні в стосунках, ні в обставинах. Ні в самому собі"; "Життя – це теж тимчасова схема"; "Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя"; "Я, очевидно, вже не дожив. Бо життя, яким я живу, це ж не життя. Сартр колись казав: "Я те, що я роблю". Тепер критерії інші: "Я те, що я заробляю". "То хто ж я в такому разі? Комплектне ніхто"; "... сам потроху зга-саю, і вже навіть боюся близькості"; "Який сенс, коли ти вже не коханий?"; "Я відчуваю банкрутство своєї долі"; "День був без числа. Місяця теж не було").

- *Безпорадність, неможливість самореалізуватися* ("Я справді нуль, я зведений до нуля, я вже в тому нулі, як у багетовій рамочці. Це її мучить і дратує. Треба пожаліти одне одного, а нема як. Людина для людини закритий світ").
- *Беземоційність* ("– Ти як стіна, – каже дружина. – Ти черствий").
- *Потреба допомогти дружині* ("Намагаюся хоч трохи їй допомогти. З'їздив на ринок. Пропилососив квартиру. Хотів сорочки попрати, запахав у машину, але якась кольорова тканина пустила фарбу, тепер ходжу у білій сорочці з голубими хмарками").
- *Втрата духовних сил, внутрішньої рівноваги* ("Щось у мені схитнулося, ледве зберіг рівновагу. Мабуть, чаша болю переважила").
- *Намагання проявити своє "Я"* ("Дитину не можна бити, – сказав я. – Дитина є самостійний суб'єкт права"; "Часом лежу на дивані й думаю – а може, й мені почати якусь свою справу? Взяти гроші у банку в кредит... Борьчин батько ж зумів. А я, невже не зможу?").
- *Намагання жити минулим, спогадами про прекрасні миті життя* ("Я заплющую очі, щоб пригадати, якою вона була колись").
- *Прагнення віднайти компроміс із дружиною* ("Я подарував їй високу червону троянду – вичитав з інтернету, що саме таку святий Валентин підніс двом закоханим, які сварилися. І сказав їм, щоб узяли обережно, бо троянда – як кохання, може завдати болю, якщо не вмієш її узяти. Я, мабуть, не вмію. У мене вже й руки поколоті, і серце"; "Привітання з днем преподобної Горгонії моя дружина сприйняла прихильно").
- *Позитивне самонавіювання, що розходиться з дійсністю* ("У подружньому житті пристрась з часом вщухає, натомість приходить постійна невщухаюча ніжність. І я не знаю, що краще – феєрверки любовного шалу чи надійне родинне вогнище? Все-таки родинне вогнище у нас є. А всі оці негаразди – це у нас тимчасово, ось трохи полегшає, і дружина моя зміниться. Буде така, як раніше. Вона ж мене любить, ну безперечно любить").
- *Усвідомлення руйнування сім'ї* ("Моя сім'я розвалюється").
- *Туга за минулим* ("Де ж поділася та найніжніша дівчинка, яку я колись поцілував у наметі?").
- *Комплекс неповноцінності* ("До алкоголю мене не тягне, тягне до жінки, але вона геть збайдужіла. У мене вже навіть почалися якісь чоловічі фобії, – може, зі мною щось не так?"; "Так уже природа задумала, таку програму заклала в мужчину, – він має бути сильний і мужній, має бути опертям для сім'ї. А я, чи відповідаю я такій програмі?"; "Люди, які пережили критичну масу принижень (і стерпіли!), не можуть бути повноцінними громадянами. Фактично я теж неповноцінний громадянин, бо я терплю"; "Ловиш отой її погляд, бачиш оті її втомлені руки, проклинаєш себе – що ж ти за чоловік, що вона вже з тобою феміністкою стала?"; "Я ніхто. Я виборець. Я одиниця електорату. Я такий-то номер у списку. "Світ належить першим". Я стонадцятий"; "А я, хто я в очах малого, з моїми вічними проблемами, з непрестижною машиною і постійною тривогою за завтрашній день?"; "Отже, три місяці юридично я навіть не безробітний. Я псих, я невропат, у якого зірвалися нерви. Не знав, не зміг, не дотримав форми"; "Почуваюся жебраком, прохачем, запитальним знаком"; "Приниження робить нас безпорадними. Приниження робить нас ізгоями"; "Так, я знаю, у такому ринковому світі я слабка ланка. Я не відповідаю на такі виклики часу. Я вибуваю з гри"; "Пора подивитися правді у вічі – я тут не потрібен!").
- *Потреба в душевному спокої* ("Я ніколи раніше не писав щоденників, не чоловіче це діло. Але світ глобальний, душа не справляється. Розвантажую психіку").
- *Невідповідність очікуванням дружини* ("Я теж, мабуть, не відповідаю її уявленням про мужчину"; "Жіночий імператив завше один: ти винен і ти повинен").
- *Поява думок про зраду* ("Чорт забирай, може, піти наліво? Трохи адреналіну, бо я вже задубів. Дружина мене ігнорує, син не слухається, фірма згортає діяльність. А секретарка – як сон"; "Я скучив за сполохами жіночих очей. Але піти наліво я, мабуть, не зміг би. І не тому, що мав би на совісті"; "... Краще Ту-104, ніж не ту один раз").
- *Депресія* ("Вже навіть дружина помітила. – Що ти сидиш, як пам'ятник Гоголя? – кричить вона. – Голова, руки звішені, ніс, як обструганий. У тебе депресія. Піди до психоаналітика"; "Блукаю вечірніми вулицями, забрідаю часом аж на околиці").
- *Традиційне сприйняття жінки* ("Ні, я не проти жінок при владі. Розумна жінка, чого ж... Але...").
- *Суїцидальні думки та суїцидальні спроби* ("... іноді мені здається, що колись я вийду з дому через вікно, і більше мене ніхто ніде не побачить"; "Я думаю, що якби мене не було, то мені було б легше"; "Мені погано. Я дуже втомився. Перед очима якісь кола. Глянув з балкона, а він падає. Дивлюсь – дерево,

на гілляці привидівся зашморг"; "А в мене теж нервовий зрив, я хотів націю викинути у вікно. І сам з нею вистрибнути"; "Здається, мене витягли з петлі, але всі делікатно обминають цю тему").

Шляхи віднайдення себе:

- *Бажання щось робити, змінити в житті* ("Якби я знав, був би давно повісився, і вона б мене любила ще більше. Але й так теж добре. Ось трохи оклигаю, і можна буде починати нове життя. Я почну, мені аби видужати. Вже як людина побувала потойбіч... Досить. Дружина має рацію, пора знаходити себе у новій реальності").
- *Потреба створити комфортні умови існування для родини* ("Я ще маю шматок життя, у мене сім'я, син, я не хочу, щоб він повторив мою долю").
- *Спільна діяльність, спільний відпочинок із членами сім'ї* ("Більше часу віддавав сім'ї").
- *Вираження своїх почуттів, задоволення дружиною.*
- *Пробудження активності, ініціативності* ("Я особисто вже ставлю тільки на себе і на свою сім'ю").
- *Любов до життя* ("Може, уперше в житті я так полюбив життя, у щонайменших його виявах – усмішка, дотик, вечірня розмова за чаєм. І треба ж було змарнувати стільки років, навіщо ж ми дозволяли відбирати у нас життя?!").
- *Упевненість у собі* ("Я вже не боюся їй не сподобатись. Я приходжу до неї в будь-якому стані і настрої. Втомлений і розбитий, в гуморі і не в гуморі. Це може бути жага і ніжність, бажання тепла й прихильності, пристрась до непритомності і вишуканість до перверсій. Мені не треба чорних ураганів плоті, знання грецьких поз і картинок з Камасутри. Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі. Любов як функції геніталій залишмо приматам. Мені потрібен космос її очей").
- *Подолання фобій.*
- *Готовність боротися за щастя своєї країни* ("Дома буваю рідко, забіжу – і знову на Майдан").
- *Інше сприйняття своєї дружини, усвідомлення її унікальності* ("Я не святенник, у мене до неї були жінки, але такої я не бачив"; "Єдиний, хто мені повертає життя, – це вона"; "Я втрачаю від неї голову. Я називаю її доленька й зіронька. Я часто думаю: "За що мені таке щастя, щоб любити дружину як коханку, щоб шаліти від неї, щоб додому поспішати, як на побачення?!"; "Сонце моєї долі, якір моєї свободи – жінка!"; "Люблю цю жінку і хочу бути щасливим").
- *Критична самооцінка* ("Я програміст. А запрограмувати свою дитину на щось путнє не можу").
- *Зіставлення себе з іншими* (другом, сусідом, ймовірним коханцем дружини) ("А я, хто я? В сумі своїх регресій на перспективу ніхто. Науковець, який не збувся, оператор комп'ютерних технологій, звичайнісінький майстер на викликах").
- *Потреба у віднайденні рівноваги* ("Треба зайнятися автотренінгом. Стати або спокійним, до цинізму, як Лев, інвертований на пустелю, або абстрагуватися від усього, як мій друг у Каліфорнії"; "Скільки я собі казав: мовчи").

Дружина

- *Приваблива* ("Зрештою, дружина в мене розумна й красива, упадальників біля неї не бракувало...").
- *Неправильно виховує дитину* ("Дружина моя зривається і часом його лупцює, а потім плаче...").
- *Відчуває дискомфорт через брак часу займатися науковою роботою* ("Дружина моя філолог, працює в академічному інституті. У них то скорочення, то їм не платять по кілька місяців, то здають вес-тибюль в оренду під якусь барахолку, – спочатку все це її обурювало і вона вибухала, тепер замкнулася і страждає в собі. Дисертація не дописана, науковий керівник поїхав у Буркіна-Фасо").
- *Прагне реалізуватися інтелектуально, професійно* ("Може, колись допише свою дисертацію. Навіть хоч так, для себе, щоб не занидіти в побуті. Бо щось вона дуже занепадає").
- *Неврівноважена, агресивна, конфліктна, прямолінійна* ("... блисне, мов камінь "тигрове око"; "Син мені свиснув, як на Канарах, і показав очима на маму. Вона якраз пролітала на мітлі"; "Щоправда, моя Лаура не тягне на створений ним взірць. Та була лагідна й загадкова, а моя вже, як кобра, просто сичить"; "Як заведеться – голос на п'ять реєстрів, а я сприймаю тільки три. Вимикаюся автоматично"; "При всій її природній жіночності вона така вибухова, а часом навіть жорстока, я аж лякаюся"; "... вона тепер така роздратована..."; "Не клади газет на мою дисертацію!" – сердиться дружина; "тепер кричить"; "Я ненавиджу тебе! Ти людина без амбіцій"; "Вона наступає, ще не бачивши противника, вона розбиває мої контраргументи ще до того, як я їх висловив").

- *Відчуває гостру потребу в підтримці, допомозі, матеріальному комфорті* ("Дружина аж полагіднішала, що я виявив таку ініціативу – погуляти з малим").
- *Усвідомлюючи необхідність у покращенні матеріального становища сім'ї, виконує чоловічі функції* ("Приробляє перекладом, нерідко сидить до пізньої ночі").
- *Через роботу, побут втрачає інтерес до власної зовнішності* ("Тим часом вона захрєсає у побуті, занепадає, нервується і вже бачить світ у ряботинні дрібниць. На моїх очах зникає жінка, красива-прекрасива жінка"; "Моїй дружині всі кольори до лица, однак вона збайдужіла й до себе, ходить у вицвілих джинсах і непрасованій блузі..."; "Ходить у халаті, непричесана, мені боляче, що їй байдуже, що я бачу її такою. Схудла, змарніла, під очима кола, наче вона з чорно-білого кіно. На жаль, не з німого"; "Колись у неї личко було, як порцелянове, світилося в темряві. А тепер сіре і змучене, навіть на світанку"; "Вона ще більше змарніла, фатально втрачає свій неповторний жіночий чар").
- Буденне життя вбиває в ній усе прекрасне, перетворює на жорсткий механізм ("От я гляну на неї – вона прекрасна. Торкнуся до неї – вона магніт. Але втомлена жінка під вечір – це вже ступа. А коли ще й задубіла в роздратуванні, то це вже ціла меґера").
- Потребує підтримки й захисту ("Така велика нація, і нема на кого спертися?! – вибухає дружина").
- Байдуха до свого чоловіка ("Дружина навіть не помітила, що на мене вже кактуси падають"; "Дружина каже... Вона вже нічого не каже. Вона махнула на мене рукою. Не трать, куме, сили, спускайся на дно").
- Створює бар'єр між собою та чоловіком, руйнуючи власну сім'ю ("Дружина зі мною не розмовляє, і слава Богу. У неї тепер такі інтонації, особливо ж дістається українським мужчинам").
- Думає й відчуває водночас, що робить її більш адаптованою до життя ("Дивна жінка моя дружина. Мені здається, що вона завжди думає. Пише дисертацію – думає. Порається на кухні – думає. І водночас вона весь час почуває. У мужчин це роздільніше. Я якщо вже думаю, то я думаю. Гляну на неї – почуваю. А вона думає і почуває одночасно. Може, тому й така вибухова, бо в ній зразу два детонатори").
- Не приймає життя таким, яким воно є ("Вона з тих рідкісних жінок, які не вмють звикати. Ні до побуту, ні до любові, ні до ситуації у суспільстві. Ні до чого. Бунтує і все").
- Феміністка-чоловіконенависниця ("Не думаю, щоб вона закохалася. Вона тепер така жовчна й анемічна, її тільки й вистачає, що на зненависть до мужчин"; "В домі почали з'являтися якісь фурії, жінки різкі й рішучі, мені хоч тікай"; "Ваші чоловічі пріоритети давно вже треба переакцентувати", – сказала дружина"; "При всіх її неґаціях до мужчин, у неї культ мужчини сильного, мужчини-лицаря").
- Не зводить сенс життя жінки до виконання побутової роботи ("Тепер весь побут упав на дружину, теща все робила м'яко і лагідно, а дружина з роздратуванням. Через те у нас тепер все несмачне і невчасне, на кухні запахло смаленим, наче десь перехрестили чорта").
- Руйнує традиційні уявлення про жінку ("Мало того, що приходить пізно, оголосила бойкот плиті, в холодильнику порожньо, стінки понамерзали. – Голодні? Хотите їсти? – грізно питає вона. – Будь ласка, в кафе "Печера", там кращі страви української кухні").
- Вірить в інтелектуальні здібності жінки ("Їй більше подобається леді Ю.").
- Переживає неврастенію через перевтому, неможливість реалізувати свої потреби ("... я на неї глянув – бліда, змучена, під очима синці"; "У дружини тяжка неврастенія. Вона щомиті зривається, вчора перець у пральну машину вкинула. А що я під рукою, то дістається найбільше мені"; "У моєї дружини зіниці дуже розширені. Я завжди думав – які у неї красиві очі, а виявляється, що це ще й від втоми").
- Намагається своїми дискримінаційними вчинками, словами спонукати чоловіка до маскуліності ("А що мені подарувала дружина, – не знаю, ображатись чи ні. Елегантний пакетик з яскравою етикеткою: "Презервативи КОЗАЦЬКІ, особливо тонкі... Презервативи КОЗАЦЬКІ – козацька сила кохання саме для Вас").
- Байдуха до сім'ї ("Нагодуєш малого", – сказала. І пішла").
- Не задоволена фемінним характером чоловіка ("З іншого боку, вона ж, мабуть, бачить і мій занепад, це її мучить, я їй не подобаюсь").
- Принижує достоїнство чоловіка ("У дружини день народження, вона собі подарувала обручку. Тоненьку золоту шлюбну обручку. Мені в серце кольнуло – це ж повинен був зробити я"; "– Який же ти чоловік? – питає дружина. – Нічого не вмєєш влаштувати").
- Ґендерна інверсія дружини головного героя.
- Віднайдення рівноваги ("Дружина дверима не грюкає...").

- Відмова від феміністичних ілюзій ("... не пише Хартії і Тендерних програм, і прокурени гарпії з зубами у два ряди до нас вже не ходять").
- Професійна реалізація ("Покинула свій нефункціональний академічний інститут, перейшла на викладацьку роботу. Принаймні каже, бачиш перед собою молоді обличчя, а не зношені маски вчорашніх теоретиків соцреалізму. Знову пише дисертацію").
- Повага до чоловіка ("Інколи навіть радиться зі мною, хоча я й не великий знавець Гоголя і найбільше знаю "Записки сумасшедшего").
- Синтез фемінних і маскулінних якостей ("Вона сильна і владна. Її характер скрутить кого завгодно. І водночас вона дуже ніжна").
- Відображення внутрішніх змін на зовнішності ("У неї чудесний овал обличчя. У неї пасмо волосся ніби завжди відкинуте вітром. У неї очі, які бувають лише у чаклунок, і не чорні, й не карі, а з оливковим полиском. Коли вона їх примружує – говорять стихії. Для зручності вона прикидається звичайною жінкою").
- Гармонійне поєднання інтелектуальної діяльності й побутових функцій ("Займається побутом, пише дисертацію, дозволяє себе любити по-земному").
- Інше сприйняття чоловіка ("Але й чуттєвість її особлива, затамовано вибухова. Вона ніколи не каже, що кохає мене. Я це зчитую з її губ, з дотику, з магнітних бур її тіла. Її треба вміти покликати, у неї все починається з очей").
- Прояв уваги до чоловіка ("Дружина боїться моїх депресій. Вона рада, що я щось пишу, щось тут клікаю на комп'ютері. Раніше не звертала уваги, а тепер каже: – Пиши, пиши. Це сублимація. – Навіть поставила кактус біля монітора, бо він буцімто вбирає шкідливі промені"; "І все ж дружина каже: – Пиши! Принаймні для себе").
- Поява ревнощів ("Вона ревнує, не може бути, вона ревнує!").
- Турбота про чоловіка, опосередковане вираження почуттів ("Під Новий рік дружина подарувала мені мобільник з музичним сигналом, і тепер час від часу Тореадор кличе мене в бій").
- Подолання емоційної холодності до чоловіка ("Дружина подивилася на мене з повагою: – Ні, у нас таки є мужчини! – А баритони? – питаю я. – Вона кидається мені на шию, плаче щасливими сльозами, обнімає, цілує, ніби я теж там був").
- Страх не втратити чоловіка ("– Ти якийсь інтроверт, – мало не плаче дружина. – Пішов з дому, не сказав, куди. Чи просто пройтися, чи у справах, чи до коханки, чи повіситись – по тобі ж не видно. Я боюсь!").

- Відчуває брак сильного чоловіка поряд із собою ("– І чого такі гарні жінки йдуть у політику? – не втримався я. – Якби чоловіки були як жінки, то й не пішли б, – відрізала дружина").

ХАРАКТЕР ГЕНДЕРНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В РОМАНІ ЛЮКО ДАШВАР «СЕЛО НЕ ЛЮДИ»

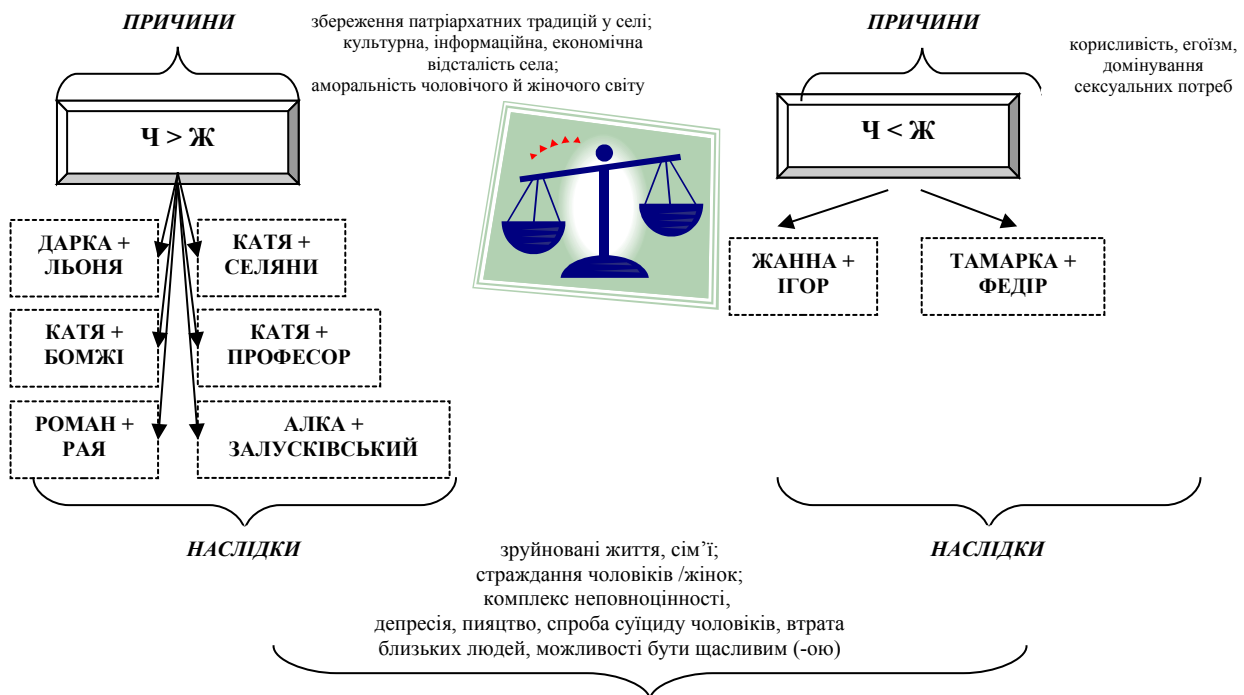
Дарка + Лянька

▪ *Дружина поважає, приймає чоловіка таким, яким він є, на відміну від Марусі ("Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького), терпляче реагує на пияцтво чоловіка ("Глянув на мамку спідлоба, дверима – грюк!"; "– Як не підеш із батьком, знову нап'ється..."; "– А он татко з дядьком Романом п'ють під комбайном"; "– Та п'ють вони десь на пару!"; "Уже й татко, п'аний в димину, ввалився до хати, впав на підлогу посеред кімнати і, перш ніж захропти, вигукнув: – Цить мені!"; "У сараї татко дудлив самогонку з пляшки"; "– А чого п'є? – Роботи нема. Хіба сама не бачиш?"; "– Лянька в запої, – сказав Федько. – І без нього труну зробимо...").*

▪ *Періодично моделює їхнє життя без спиртного ("– От якби ти, Ляньчику, вчора під кіоском друзяк своїх не надивав та не напився з ними, були б нашим свиням буряки!"; "– Якби ти, Ляньчику, не пив, ми б не тільки корову прогодували, а й самі б ситі були... Що дивишся? Може, вдарити хочеш? Лянька глянув Дарини у вічі – і раптом заплакав. Та завмерла, руки до грудей приклала: – Ой, Ляньчику! Сонечко моє ясне. Годі... Годі, прошу, бо не втримаюся. Усе буде добре, любчику. Усе буде добре... – і до чоловіка").*

▪ *Дарка виконує подвійні функції – жіночі й чоловічі функції ("Мамка твоя вже все поробила. І курям дала, і за свинями прибрала, і часник на зиму посадила, і борщу наварила, і твої штанці джинсові з вихлясиками попраля").*

▪ *Спонукає чоловіка подібно до Марії ("Марія" У. Самчука) до с/г діяльності ("От і сьогодні: надворі тільки сіріє, а мамка вже підскочила. Татка у бік: – Ляньчику, сьогодні ж наша черга до череди. Гайда, гайда!").*

▪ Жінка вважає, що чоловік має бути головою сім'ї, і свої погляди транслює дочці ("– Доню, давай татка спочатку взуємо, а потім уже..."; "– Матусю... ким мені стати, щоб так не жити?..."; "– То хай чоловік думає, ким йому стати. А дівчині думати – з ким бути. Жінці вірного чоловіка поряд треба. Щоб за ним – як за стіною").

▪ Батька й чоловіка не тільки поважають, а й бояться ("– Не лайся, мамо! Я тобі усю правду розкажу... – То кажи, поки татка вдома нема. Бо як він дізнається – кістки переламає"; "– От баби! Не зберемо грошей на вугілля з вашими витребеньками. Самі взимку по дрова до лісу ходитимете, – татко сердиться, а мамка йому в тарілку підкладає і своєї веде: – А ти, любчику, з нами підеш").

▪ Льонька-господар постає як лідер, працеголік ("– Господи! Скільки ж сили у ньому... Працює, мов раб, світу не знає, газет, мабуть, ніколи не читав, а таке каже... Аж волосся дибки! – Денис мовив"; "– От і біжи до своєї школи, поки час є, – татко Катерині каже").

▪ Чоловік у стані алкогольного сп'яніння не відповідає стереотипу сильного чоловіка, оскільки не може створити сприятливі умови для життя родини, захистити родину від агресивних нападів селян, хитрощів Тамарки (продав за безцінь землю й пропив усі гроші), поневірянь дочки ("– Безвинну дитину брехнею обплели! Розірвали їй душу чисту! Скривдили, мов те цуценя бездомне! Роздерти хочете? Мене беріть! Беріть, кляті, бо ж бачу – руки сверблять! Беріть і кайтеся одразу, бо немає за нами гріха! Ні за дитиною! Ні за мною... Ні за чоловіком моїм..."; "– Страшно... без землі. – А без хати не страшно? – Хату поставимо. Мо' пошукаємо покинуту, що ще не зовсім розвалилася. А як землі не буде, то... – То що? – Тамарка їм. – Хто я буду без землі? – Льонька").

▪ Розглядає Дарку як сексуальний об'єкт ("Таткові воно, може, й добре, а мамку шкода. Вона, бідна, за день накрутиться і проситься: "Льончику, любчику, давай спати", а він їй: "Та коли ти вже, їй-бо, наспишся, Дарино! Ану ходи до мене, бо як вріжу..."; "Одна радість – як татко п'яний. Приповзе, вирубиться, мамці – рай!").

▪ Наприкінці роману усвідомлює свою провину – і подружжя помирає як гармонійна пара ("– Дарка, яка ж ти в мене... Такий я перед тобою винуватий! Такий винуватий... Хоч убий мене! Їй-бо, заслужив. Це через мене дитина втекла. Бо п'яний був. Не зумів вас захистити. Дарина на нього глянула: – Ти в мене золотий, Льончику! Оце б сто чоловіків переді мною стали, а я б однаково тебе обрала. Льонька задихнувся і заплакав іще дужче. Так до ночі й просиділи. А чого ж? Поспішати не було куди. Самі лишилися"; "А Льонькиною рукою, либонь, диявол водив. Затулку прикрив аж занадто. Під ковдру сховався, Дарину голубить. Ув обіймах поснули. На ранок – не прокинулися").

Катя + Роман

▪ Взаємовідносини Романа й Каті характеризуються взаємним коханням, взаєморозумінням, паритетністю, готовністю пожертвувати своїми близькими заради кохання ("– Люблю тебе, Русалонько. Жити без тебе не можу. – І я без вас... І я без вас... – торохтіла. – Це ж щастя яке..."; "– Вірю, вірю, Русалонько. Я вже й сам не можу без тебе"; "– Рідненький... рідненький. Самий дорогий... Не помирайте... Хіба для того я вас із палаючої копи витягла, щоб ви померли? Благаю, живіть... Він ізсилься: – Мовчи... Русалонько... – Як же мовчати? Люблю вас більше за життя, – шепотіла, як у гарячці. – Сонце моє, кохання моє... Хто ж мене обніме? Хто поцілує?... Не помирайте... Не помирайте, дядьку Романе. Мені однаково. Хоч би й інвалідом лишилися... Буду біля вас. На крок не відійду, тільки не помирайте. Романові очі блиснули. Чи сльоза, чи горе засвітилося. – Нікому... бо... – Мовчіть, вам говорити важко. Я тут буду. Нікуди не відійду. Чуєте? Ніхто мене від вас не віджене. Сонце моє... Радосте моя... Роман вдихнув – раптово, із зусиллям: – Люблю тебе... – прохрипів і замовк").

▪ Дівчина-підліток переживає перше кохання, але боїться повноцінно виразити свої почуття ("Дні зо два відпльовувати ту любов"; "Хіба мені дитину зараз можна? Засміють..."; "Дісталася Катерина Шанівки і стала. Тремтить, щоки гарячі, а ноги так і просяться назад під копу бігти"; "... мені крім нього ніхто не милий"; "Романа понесла на собі, як мала мураха величезну хлібну крихту").

▪ Переживає внутрішній конфлікт між почуттями та існуючими в селі нормами, традиціями ("Душа твоя чиста розірвана навпіл, і не знаєш ти, що добре, а що зле. А як того не розумієш, то й бредеш навпростець, хоч шляхи самі під ноги просяться. Ти дивишся навкруги – оце діло нібито добре, а придивляєшся – у багнюці воно втопло. І далі бредеш без кінця і краю. І ось – знову багнюка. Ти руку простягла – та ні, це ж чисте озеро. А всі навкруги – сліпі! Сліпі й кричать тобі: "Багнюка! Багнюка!" А ти оглухни! Оглухни, дитино, бо якщо ні – брести тобі крізь життя навпростець до скону і щастя не мати"; "– Хай здуріла, тільки не кажи нічого. Хіба зовсім сорому не боїшся?! Та на тебе після цього жоден хлопець не подивиться.

Або навпаки... Будуть тягати по кущах, поки не здохнеш!"; "– Щодня хочеться мамку на кухню покликати, зачинитися там, щоб татко не чув, і сказати їй: "Мамцю, я дядька Романа люблю. І він мене любить").

▪ *Катя прагне стати більш дорослою* ("Як же мені ліфчика треба!..").

▪ *Відчуває себе щасливою, незважаючи на все пережите* ("– ... моя мрія вже здійснилася. Я щаслива; "– У всіх дівчат одна мрія... Кохання... Справжнє кохання. На все життя. А все інше – то не мрії... То примхи").

▪ *Незважаючи на кохання до одруженого чоловіка, постає високоморальною, щирою, готовою допомогти, працелюбною, відданою* ("– Дівчина, яка на таке здатна, повинна бути сміливішою, розкутішою, навіть агресивнішою! А Катя... Вона зовсім інша... Таке добре і славне дитя..."; "– А я все вмю робити, – Катерина їм. – І готувати, і прати... І в хаті прибрати можу гарно"; "– Она нам помогает. И с мопсом твоим гуляет. И обеды готовит. И стирает. И гладит. И даже навела порядок в твоих архивах. Очень хорошая девочка..."; "За два тижні Тася перебрала на Катерину всю домашню роботу, а професор іще й лаявся, що мопсик чогось більше ластиться до дівчини, ніж до нього").

▪ *Як і Єлька ("Собор" Олесь Гончара), глибоко переживає осуд односельців, навіязування їй ярлика "пові"* ("– Отаке кляте стерво! – вигукнула Ничипориха. – Удавало з себе янголятка!"; "Мо' вона відьма? Двох окрутила за раз. І старого, і малого"; "Стерво! Стерво! І дочка твоя – стерво! Закрутила голову і Сашкові, й Романові. Згубила хлопця! Згубила чоловіка, падлюка... Тепер, мабуть, ворожить, аби все село повиздыхало!"; "Вот дура малолетняя. И это – будущее нашей Украины! Значит, один твой роман сгорел, теперь ты приехала новые романы крутить!"; "Богдан Крупка примружив око і наказав рідною мовою: – Роздягайся... – Нащо? – Катерина витерла руки об спідницю, зиркнула на професора. – Покажеш, як ти любити вмєш... – у відповідь тим же суворим тоном"; "– Ми тебе годуємо безплатно, живеш як у бога за пазухою, ще й рота роззявляєш, село дурне! Ану скидай усе. Подивимося, яка ти вправна...").

▪ *Із матір'ю підтримує дружні й довірливі відносини* ("– Матусю, рідненька моя... Як же я тебе люблю! Ну, чого плачеш? Не треба, не треба. Усе добре буде. От побачиш..."; "– Нема чого казати, матусю. Люблю його. І він мене. От і все. – Як це?! – мамка питає. – Ти дівча мале, а він дядько старий. Кажі правду – занастив тебе? Де це сталося?; Катерина мчала до Романа швидше за птаха. На Шанівку не озиралася. Тільки серце від страху за мамку з грудей вистрибувало: як ти – як ти – як ти, мамцю...").

▪ *Прагне помститись винним у смерті коханого* ("– Він дядька Романа спалив, – Катерина каже. – Я все чисто бачила, мамо. Геть усе чисто! Залусківський чужого чоловіка підмовив копу запалити, а сьогодні вночі того чоловіка вбив, бо той грошей вимагав"; "– Девочка, девочка... Эта девочка – предательница! Она – яркий пример деградации и растления села. Эти сволочи спиваются и едут в город. Я этого не переживу! – поставив професор крапку в розмові").

▪ *Роман щиро закоханий у тринадцятирічну дівчину, ровесницю свого сина* ("– Дитино золота! Русалонько..."; "Я тебе й пальцем більше не торкнуся. Русалонько... Рости. Я почекаю. Чуєш? Чекати буду, хоч би що!"; "– Розлучуся. Поїдемо геть. Хоч і в Килимівку. Світ великий. Що скажеш?"; "– Серденько моє... Сиди. Сиди й не рухайся. Я твою ніжку поцілую. – Я без тебе не зможу. Хоч би глянути, хоч волосся торкнутися... Русалонько... Завтра вночі прийдеш? – Прийду. Дядьку Романе... Поцілуйте мене").

Рая + Роман

▪ *Роман, як і Денис ("Гудзик" Ірен Роздобудько), не скористався шансом бути щасливим із власною дружиною* ("– Оце Ромкові пощастило. Має Раю, а то – рай! І не задурно кричали. Повногруда, русява Рая не тільки Романові здавалася беззаперечною перепусткою у щастя. Рая й сама вірила: вона, Роман, хатинку побудувати, дитинку мати... Хіба не щастя? З хати й почали. Нову самі будували, у дідовій старій ночували. Раїса з ферми щодоуху мчалася: води наносити, їсти наварити, курям дати, попрати все, а потім до ночі цеглу Ромкові подавати, цемент із піском та водою у відрі місити. Зупинялися, коли падали. Ромко спав просто на підлозі, а Рая поруч мостилася. Сяде навколішки, рядно під зад, табуретку підставить, руки на неї покладе, а на руки голову опустить. Оце й увесь сон").

▪ *Дружина страждає через емоційну холодність, зраду чоловіка* ("– Якби Ромка не пив... – загадала за звичкою – і раптом аж сіла на ненависну табуретку"; "Вона серед ночі, чую, шепоче йому: "Ромчику! Я ж знаю, ти не спиш... Ну, чого тобі ще треба?! Чого відвертаєшся?!" А батько: "Вигадуєш дурне! Утомився я, Раю"; "А Райка лежить у ліжку вдягнена і виє").

▪ *Чоловік не може обдурювати дружину й приймає рішення про розлучення* ("– Та думаю... От відсіємося... – І що? – Та розлучуся... – Що?! – жінка вухам не повірила. – Ти зі мною розлучишся? – Розлучуся... Знайду покинуту хату, що ще не обвалилася, перемонтую і буду там... – От чуло моє серце! Курву знайшов, падло недобите? Кажі! – Раїса вхопилася за сокиру").

▪ *Рая керується інстинктом помсти за пригнічення її прагнення створити щасливу сім'ю* ("– А тепер кажи, для чого тобі двадцять гривень. – Убивцю найму. Хай Романа порішить. – Ой, людоньки... Що ж мені тепер робити... Зарівав, падлюка, без ножа! Вбив мене й пішов на свою копу... Ой, не можу...").

▪ *Подружжя болісно переживає смерть сина* ("Татко кинувся Раїсі просто під ноги, вхопив. І якби не це, стрибнула би, бідолашна, у рівеньку одномісну яму"; (Роман) "Оце всюди лазить по ямах та балках, Сашка шукає"; "Згоріть же ви у пеклі всі, хто мого сина занапастив, – прошепотів затято"; "– А я кожного спалю, хто мою дитину занапастив. Знайду і живцем спалю").

Алка + Залусківський

▪ *Чоловік пригнічує дружину своїми зрадами, грубістю, словесним приниженням.*

▪ *Дружина вдавала, що нічого не знає про аморальність чоловіка.*

▪ *Катя-ворожка допомогла усвідомити необхідність припинити гендерне насильство, відчутти себе жінкою, розпочати нове життя: пробудження маскулінного начала дало можливість висловити чоловіку все наболіле в душі, забрати його нечесні гроші як плату за знущання над нею, піти з дому* ("– Маруся, ти глянь! – обурився Степан. – Алка стала – чисто тобі Ванька Залусківський! "Двічі вона повторювати не буде"... Та пішла ти! Іди свого Ваньку виховуй! А нам онде Раїси вистачає. По самі вуха! Вихлюпнув – і зіщулився. На Алку – зирк! І впізнати не може. Алка горою не суне, матюччя не гне. Очі блищать, усміхається. – Чуєш, Алка! – Степан їй. – Ти як не б'єшся, то файна жіночка. Оце тільки помітив"; "– Щось я тебе там не бачила. Мо' знову Тамарку по кущах тягав... – У мене була ділова зустріч, дурна ти жінко! – гримнув Іван. – Які ж у тебе діла з Тамаркою? – Паї шанівські в неї викупив. – Іван не зумів приховати радості. – Пручалася, стерво! Та я її... Тепер у мене стільки землі... Хоч свою державу оголошуй! – Нема в тебе землі, Іван, – тихо сказала Алка. Іван зиркнув на неї з подивом: – Ти що кажеш, дурна?! І як замахнеться! Алка чоловіка за руку – хвать! Та – до підлоги. Залусківський аж покотився. – Була дурна, Ваня... А тепер геть розумною стала. Оце поки тебе не було, схованки твої із грішми познаходила. Чого ж ти, падлюко, від мене гроші ховаєш? Хіба я тобі не жінка? Хіба я менше за тебе працювала усе життя?"; "Алка Залусківська на тиждень раніше за Раїсу в Шанівку повернулася. Перші три дні горілкою грілася і все пічку лампічила у покинутому будинку край балки. – Та зможу, – сама собі. А Алці ж працювати – не звикати. Піч гарна вийшла. Дах був. Стіни – як залізо. Шибки у вікнах півкою целофановою позакривала. – Щоб я здохла, як не презимую...").

Тамарка + Федір

▪ *Тамарка – самодостатня маскулінна жінка, бізнес-леді (мала свій кіоск).*

▪ *Гіперсексуальність реалізує в стосунках із одруженим чоловіком, але перше приниження в їх стосунках розвиває в неї прагнення помсти (найслабшим місцем Залусківського були гроші)* ("– Де бігала? – прямисінько в саму душу. – Паї повикупляла... – Тамарка брехати не наважилася. – Ах ти ж сучка! – розлютився Залусківський. – У тебе вчуся, Ваню, – відповіла Тамарка. – Як хочеш, то перепродам..."; "– А скажи, Тамарочка! Оце як ти в мене вчора гроші за паї брала, то вже знала, що є люди... – Ваня! – усміхнулася Тамарка. – Я на цих людей працюю. – Що?! – Залусківський аж сів. – Що ти кажеш?! Значить, ти вчора гроші взяла за ті паї, які у мене завтра відібрати спробують? – Чого там "спробують", – хмикнула Тамарка. – Відберуть. Люди серйозні. Слава Богу, що відберуть. Хоч відкараскаюся від тебе! Устромляй тепер – хоч корові в зад! А до мене і не наближайся. Я тепер, Ваня, під таким захистом, що тобі й не снилося...").

▪ *Федір пиячить не через матеріальну скруту, відсутність роботи, як Льоня, а страждає, як і головний герой "Записок..." Л.Костенко, через гендерне пригнічення в сім'ї* ("Тамарчин чоловік Федір теж знав: тягається жінка із Залусківським. І навіть вирахував, коли саме. Перед побаченням із шанівським "олігархом" Тамарка бувала особливо терпимою до чоловікової потреби напиватися щовечора. А іноді навіть сама пляшку виставляла, аби Федько очі залив і забувся... От і тепер. Тамарка кіоск зачинила надвечір, відійшла, плюнула й повернулася. По пляшку. Трохи по хаті каструлями погриміла. – Ой, мені ще в кіоск тре'... – Із дому").

▪ *Розлука дружини зі своїм коханцем пробудила у Федора маскулінное начало* ("Федька Залусківського надвір і вивів. – Іди, Іване. Як будеш проти нас із Тамарою якісь оборудки планувати, то згадай: я твого сина виховую. Хочеш лишити Тарасика без мамки й батька?").

Жанна + Ігор

▪ *Ігор реалізує свою активність та інтелект у професійній діяльності, хобі* ("Кандидат історичних наук Ігор Богданович Крупка вважав, що йому в житті пощастило. Батько – відомий український історик, хоча півжиття і провів у Москві, на Батьківщину повернувся на початку дев'яностих старим і вшанованим, усе

бився, щоби виростити на дачі манго, і, хоч склерозив, сина не забув. Допоміг. Дозволив поритися у своїх чернетках. І у двадцять вісім Ігор Крупка захистив кандидатську. На зламі тисячоліть захистив – у двотисячному; "Для докторської професорських чернеток було замало, тож Крупка-молодший викладав у приватному інституті, підпрацьовував експертом ув антикварному салоні, звідки потроху стягав "усілякий непотріб", як пояснював хазяїнові. Отой "непотріб" і став основою колекції старожитностей Крупки-молодшого. А коли професора, крім манго на дачі, вже не цікавило ніщо, Ігор спокійно перетяг до своєї оселі раритети, накопичені батьком. І зрозумів: любов до історії може зробити його багатим. Відтоді пошуки нових екземплярів для колекції стали метою, захопленням, збоченням і суттю життя худого й довгого, як голубля, Крупки-молодшого").

▪ *Незалежний від батьків (хоча й квартиру купив за їхні кошти)* ("– Тату, в мене є квартира, і я не збираюся повертатися під ваш дах, – нагадав Ігор").

▪ *У гендерній сфері поводить пасивно, покійно, по-дитячому, розглядає жінку перш за все як картинку, сексуальний об'єкт, оскільки таку даму несоромно буде показати серед колег* ("Тіло її було настільки звабливим і майстерним, що Ігор Крупка з радістю смажив яєчню щоранку, регулярно викидав у сміття брудні шкарпетки й двічі на день чистив зуби, чого раніше від нього не могли добитися ні матуся, ні батько-професор"; "– Я тільки примірю! – відповіла Жанночка вже від дверей салону, і Крупка-молодший покійно поплентався слідком"; "– Сонечко! Зупинися! Добре, добре... Хай спить на кухні"; "– Сонечко, досить! – відповів Ігор. – Ти просто не уявляєш, що пережила ця дівчинка. Її варто пожаліти, а не глузувати"; "У вас така... подруга... Красуня! Крупка-молодший аж поплив. Спину розпростав і став іще довшим. Озирається – тільки окуляри на носі виблискують"; "Одного хотів: швидше дістатися дому, пригорнутися до Жанночки, обцілувати її смачне тіло, а краще б – хай вона...").

▪ *Усвідомлює, що за насолоду потрібно платити, намагається заощадити на всьому, хоча й переконує себе у щедроті* ("– Ігорчику, правда, я в тебе найкраща? – примхливо запитала Жанночка, і Крупка-молодший подумав, що вже стільки грошей уклав у це неземне створіння, що відпустити її тепер було б порушенням усіх законів економіки"; "Увесь вечір Жанночка крутилася перед Крупкою-молодшим у новій шубі, й Ігор, треба сказати, навіть запишався. Відчув себе арабським шейхом, щедрим до безглуздя"; "Устиг помітити: сказано дорога спідниця від Агмані теж опинилася в пакеті. "Я цього не переживу!" – завив подумки – точнісінько, як батько-професор"; "– Чуєш, Катерино... Жанночка помилково тобі одну свою спідницю покпала. Оце щойно телефонувала... Каже, якщо Катя віддасть... – Та хіба б не віддала?... Катерина вивалила одержину з пакету на ліжко. Крупка-молодший порився та знайшов спідницю від Агмані. – Візьму, якщо ти не проти... – Будь ласочка... Крупка-молодший вийшов із батьківської оселі, озирнувся. Онде і баки для сміття. Підійшов. Роздер спідницю навпіл. Укинув у бак. – Пастка... пастка... – шепотів...").

▪ *Ігор не здатен усвідомити справжнє "Я" Жанни, відстояти свою думку* ("А ноги все одно несли до Жанночки"; "Ігор Крупка мучився"; "– Сонечко... Прости мені... Я, грішним ділом, подумав був... – На мене? – Ну... Я досі не можу повірити, що мене могла щиро покохати така неземна красуня, як ти...").

▪ *Зрада Жанни деструктивно позначилося на самопочутті Ігоря – зневіра в собі, розпач, самотність, суїцидальні думки* ("За півгодини, що знадобилися для спорожнення двох перших пляшок, Крупка-молодший вирішив іще пожити. Денис намалював перед ним новий шлях, і цей шлях здався Ігорові вельми спокусливим"; "– Занепад! Нема моралі! Нема відвертості. Нема довіри... – Крупку-молодшого понесло. – Якби ти не приїхав, брате, я би точно з вікна стрибнув"; "Новий рік для Ігора Богдановича Крупки розпочався з боягузької спроби самогубства. Професорське дитя обдивилося залишки колекції, які за допомогою міліції вдалося видерти в Жанночки, і вирішило: – Я цього не переживу! По мотузку до батьків попхався").

▪ *Жанна – корисливий тип жінки: суть її "кохання" – взяти належне за прояв своїх емоцій, тілесну активність* ("Жанночка запитала у перший день знайомства: – Ти далеко мешкаєш? І вже через півгодини Крупка-молодший тремтячими руками відчиняв двері двокімнатної квартири у серці Подолу. – Овва! – оцінила Жанночка Крупчину колекцію й пішла до ванної кімнати. – Чорт! – Ігор згадав про звалище брудних шкарпеток, що давненько жили у кутку ванної. Та дарма він хвилювався: коли Жанночка вловлювала запах грошей, вона вміла не помічати таких дрібничок, як покручені чоловічі шкарпетки під ногами, Жанночка прийшла й залишилася"; "– Ти – тільки моя! Так, сонечко? Жанночка мотнула головою, і чорт розбере, що то значило").

▪ *Це жінка, яка приділяє значну увагу своїй зовнішності і, як і дружина головного героя "Записок..." Л.Костенко, абстрагується від ведення домашнього господарства* ("– Сонечко! Ти ліпиш вареники? Але ж це... – Крупка згадав усі розмови про здоров'я Жанноччиних рук і нігтів, яким суворо заборонено займатися домашнім господарством").

▪ *Досить реалістично грає роль чуйної, доброї, вірної, щирої, турботливої жінки, яка прагне до самовдосконалення* ("Жанночка раптом забажала віддячити дівчині за добре товариство та лагідну вдачу. Розкрила шафу й почала перебирати своє далеко не дешеве лахміття"; "– Я купила книгу з кулінарії. Буду

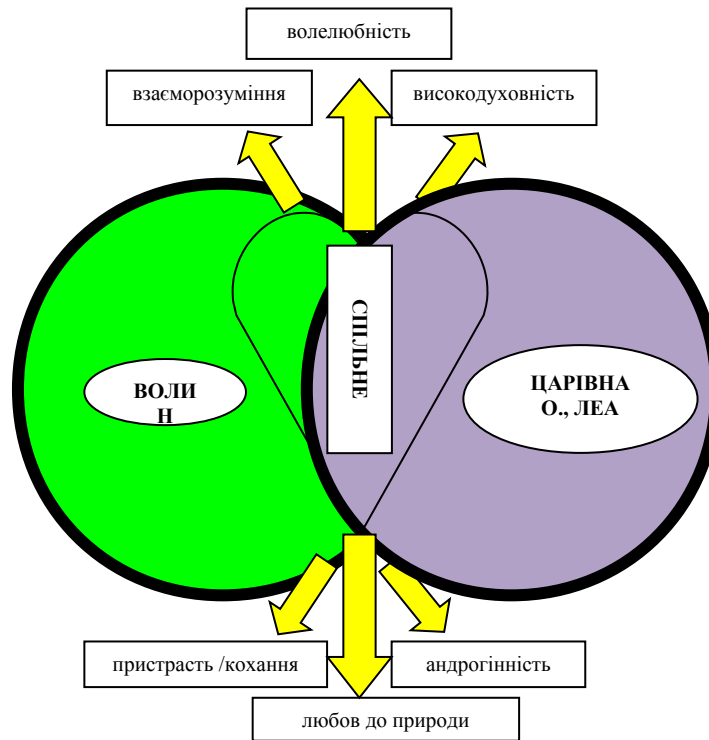

вивчати, – відкараскалася Жанночка. – Після Катиних сніданків я почуваюся неповноцінною! Треба надолужувати"; "Після того як він здихався Катерини, Жанночка жодного разу не попросила його щось купити. З усмішкою проводжала на роботу, усміхнена зустрічала і все рвалася кохатися"; "Жанночка всміхається, ручки до Крупки тягне: – Ігорчику!.. Чому такий сумний? А я за тобою скучила. У ліжечко! У ліжечко! Ніякої вечері!").

ХАРАКТЕР ҐЕНДЕРНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В РОМАНІ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА «ОЗЕРНИЙ ВІТЕР»

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ ГАРМОНІЇ

ПРИЧИНИ ҐЕНДЕРНОЇ ДИСГАРМОНІЇ

потреба пізнати таємницю реального та ірреального світу; створення "любовного трикутника"; використання чарів; нещирість у взаємовідносинах

НАСЛІДКИ

зрада;
гендерні конфлікти;
смерть

СПРОБИ ВІДНАЙТИ ҐЕНДЕРНУ ГАРМОНІЮ

попередження про небезпеку людського світу для міфологічних істот;
боротьба за виживання на межі двох світів;
віра в перемогу кохання над жорстокою реальністю

Роман Юрія Покальчука "Озерний вітер" демонструє андрогінний варіант взаємовідносин чоловіка та жінки. В підтексті твору простежується ідея – справжнє кохання ґрунтується не на чарах, зраді, невірності, нещирості, пригніченні, тілесній пристрасті, а є почуттям, перевіреним у реальній дійсності, визнається потребою бути поряд із коханою людиною, взаємодоповнювати одне одного, творити нове життя, пізнавати світ у всій його багатоманітності. За фантастичним сюжетом можна побачити два різновиди любовних почуттів – пристрасть (Волин і Царівна О.) і справжнє кохання (Волин і Леа). Проаналізувавши причини руйнування ґендерної гармонії, розуміємо, що існування у взаємовідносинах "секретів", волелюбність, прагнення пізнати невідоме, невміння почути одне одного та стримувати свої еротичні потреби до "не своїх" жінок може поступово знищити високі почуття, а створення "любовних трикутників" рідко має

щасливу розв'язку (Царівна О. страждає через зраду коханого, вагітна Леа залишається сама, Волин покидає людський світ через ревності Гея та переходить в інший вимір, ставши Озерним Вітром).

▪ *Кохання Царівни О. й Волина ґрунтується на чарах* ("... це той, хто зможе колись, як виросте, стати її коханим, пошукуваним нею упродовж вічного часу, в нескінченних вимірах позачасовості і позапросторовості, де переплітаються і схрещуються долі богів і людей, демонів і духів, звірів і птахів, природних з'яв і їхніх володарів"; "Вона була Володаркою Озера, а що Озеро було найбільшим в усій пущі, то Царівна О була володаркою усіх озер, усього Озерного краю..."; "Вона прийшла до хлопчика вперше, показала йому, і він закохався в неї, вона прийшла до нього уві сні, і він любив її. Однак чари, просто жіноча привабливість Царівни О. завжди заспокоювала його, і на острові було добре"; "Така прекрасна, така чудова ця Царівна О, а закохалась в одного лиш Волина і ніколи на мене й не зиркне!"; "Але я люблю тебе і завжди любитиму, щоби з тобою не сталося!"; "Потім з'явилась Царівна О., і кожної весни ніби вперше зачарувала його своєю красою й ніжністю, і вчила його кохання, бо навесні він прокинувся наївним і невинним, з тим, щоб пізньої осені заснути досвідченим, втомленим від палкого літа дорослим коханцем"; "Царівна О вживала найрізноманітніших своїх чар, аби Волина вабило до Озера, допомагала йому ловити рибу, дбала, аби оселі його родини не торкнулась нічия лиха воля"; "Царівна О створила Волина таким, яким він був зараз, створила його для себе, бо закохалась у дівчака і раптом заманулося їй виростити собі коханця, назавжди юного і прекрасного").

▪ *Перетворення Волина на Царевича* ("І він тепер належить до цього царства і в нього є своє призначення свої обов'язки і свої можливості").

▪ *Кохання Волина до Царівни О.* ("... і тепер для нього увесь світ – це була насамперед вона, Царівна О."; "Ваше кохання надто могутнє, і він таке перебити не може"; "... кохання – це інший, небуденний людський вимір життя"; "Він став мешканцем Озера і був щасливий у своєму коханні з Царівною О, і коли людина щаслива, то всі проблеми життя і всі, хто є довкола неї, переймають її значно менше"; "Вона така гарна, така чудова, і вона любить його, і він любить її..."; "І кохання його з Царівною О було глибоким, справжнім, сповненим усіх принад нічних шалів подружжя..."; "Ось вона йде йому назустріч, ледь усміхаючись, дивиться йому в очі, простягає руки і він йде їй назустріч, легко і просто ступає, не шаріючись, не ніяковіючи і не соромлячись, просто йде собі до неї, бо зараз тільки вона одна вабить його, тільки вона з'єднала в собі те, чого він ще не знав, не почував, не доріс, не збагнув, але, що вже на порозі, прийдешнє, неодмінне"; "Серце в грудях у нього тьохкало, щось лякало його, але непереборна сила вабила його вперед"; "Серця його й вуха його були глухі нині, бо дзвеніла одна лиш пісня – пісня кохання").

▪ *Страждання Царівни О. через свою помилку* ("Ти грішна, Царівна Озера. Ти вкрала цього юнака з дому, коли він спав, і вчинила дію проти природи. Ти повинна була його звабити, і він мав сам до тебе прийти з власного бажання"; "Я – жінка, в мені також заговорили ревності..."; "Я кохаю тебе, я боюсь за тебе, я бажаю тобі тільки добра, я хотіла охоронити тебе від Зла!").

▪ *Попередження Волина про небезпеку* ("... хтось там тримає їх із середини і водночас шепоче йому на вухо: не ходи туди, облиш хату, буде лихо, не заходь!"; "Але бережися людей! Не вір їм, не вір їхнім словам!"; "... хтось там тримає їх із середини і водночас шепоче йому на вухо: не ходи туди, облиш хату, буде лихо, не заходь!").

▪ *Страх невідомого й прагнення розкрити загадку долі, пізнати людський світ* ("Волин вже боявся своєї Долі, намагався пригадати слова Рода про його майбутнє, страхався його, вчуваючи в своєму близькому майбутті нескінченні біди і страждання"; "... раптом відчув, що щастя таке безмежно високе, стає водночас страшним для нього і вкрай небезпечним"; "Він не пам'ятав нічого про свою родину, тільки десь у потаємних глибинах нової свідомості лишалося, що він був колись смертною людиною"; "Волин ставав іншим. Лякався себе сам і водночас почував, що йде шляхом, ним самим обраним, що врешті він є самим собою"; "... Його любила жива, юна дівчинка, а до цієї мешканки підводного світу має прийти натомість щось інше..."; "А потім ти захотів бути видний іншим людям, ти захотів стати людиною"; "Я хочу знати про людей те, що знають інші лісові й озерні демони, хочу мати свій власний досвід").

▪ *Виникнення дистанції між Волином і Царівною О.* ("Враз по раз зустрічався він із Царівною О, але завжди проминали вони одне одного, мов риби в озерній глибині"; "Кохання жінки дало йому пристрасть і її втамування. Та одного разу стало цього мало, і він захотів цілісності і відданості лише йому і назавжди, природної правди"; "Сварились вони ще довго, але, як часто буває у таких випадках будь-де у всіх світах, сварка коханців завершується здебільшого порозумінням й особливо пристрасними обіймами"; "Це моє право вибирати, що і як робити! Я не раб твій, а Княжич Озера і можу бути й незалежним...").

- *Усвідомлення короткотривалості пристрасних відчуттів до Царівни О.* ("Волин жалів, страшенно жалів Царівну О, жалів себе, що отак мучиться, шкодував за колишнім спокоєм. Але то були хвилини, миті").
- *Народження нового кохання* ("А у Волина із Леєю почало народжуватися те, що люди називають коханням, а насправді назви воно жодної не має, бо його не можна окреслити, пояснити, виділити, виміряти... Симпатія, зваба, потяг одне до одного, бажання бути більше разом, говорити про що завгодно. Потім торкатися коханого, відчувати його дотик, його погляд, його..."; "Він закохався в Леу, це була жорстока і прекрасна правда"; "Вони можуть любити і ненавидіти навіть сильніше за нас. Але в них усе минає, все проходить швидко, бо життя її кінчене, вони встигають закохатися і потім розлюбити, створити дітей з однією людиною"; "Любив якось мудро, дуже по-дорослому, без дитячих ніжностей і витівок, без потреби батьківської опіки").
- *Страждання Волина через неможливість подолати прірву між міфологічним та людським світом* ("Волин нічого не казав, але був сумний...").
- *Помста природного світу за зраду (подібно до "Лісової пісні")* ("Вдивляючись у темряву Лісу, хотів поради, підказки, але Ліс не допомагав йому, як колись").
- *Перелесник – Дон Жуан* ("Він – вітер, що набуває людської подобу, але насправді сутність його – летюче повітря"; "В коханні немає вчора і завтра, є вічне зараз, час – не існує, зникає. Кохання не має мети, не має напрямку, воно ніби безглузде, і в цьому його найвищий сенс, бо воно огортає тебе, обіймає і перетворює"; "Тільки жив він Південним Вітром, у гарячому подихові якого відроджувався, летів світом, падав у дівочі серця, розбивав серце кожної жінки, на яку кидав погляд..."; "То лежав на хмарці, то стояв перед Волином, то злітав трохи вгору, то спускався трохи нижче, розмовляючи зі все ще отетерілим від несподіванок Волином").
- *Дружба Волина й Південного Вітру* ("Він вчував у Південному Вітрові якусь спільність із собою"; "... ми обоє молоді, любимо жінок, у нас більше схожого, ніж у дуже багатьох інших із нашого світу").
- *Перехід Волина з водної стихії в небесний вимір* ("Волин скинув одягу. Перелесник обійняв його однією рукою, піднісся в повітря. За мить вони вже були над Озером"; "Ти – Вітер тепер, Волине. Ти – Вітер свого Волинського краю; Ти вже образ, сон, мара для людини"; "Ти виграв своє буття, пройшов найбільші випробування, отож заслужив, аби пробачили твої гріхи"; "Ти зрадив, спізнавши людського життя, і тобі сюди вже немає дороги").
- *Ревнощі Гея, прагнення знищити суперника* ("Гей зненавидів його вмить ще більше, коли побачив, який він гарний"; "Спершу дикий страх вибухнув у душі Гея за Леу, але наступним почуттям було бажання негайно знищити суперника, помститись"; "У нього з'явився суперник, і цей суперник був щасливіший за нього").
- *Гей не вважає обов'язковою умовою створення шлюбного кохання: усвідомлюючи, що Леа любить Волина, готовий одружитися з нею* ("Жінка часто сама не знає, чого хоче і кого любить... Стерпиться, злюбить, а підуть діти, то і все вже тут закінчується"; "Я не для неї. Я їй цілком байдужий, зовсім нецікавий").
- *Кохання Леа* ("Вона кинулась, було, до нього, потім зойкнула і відступила назад, в очах її був переляк, потім знову кинулась до нього, обіймаючи").
- *Розуміння кохання Лесом* ("У людей немає часу, в них юність минає швидкоплинно, минає життя, і вони вже не встигнуть, нічого не можуть, лише чекають смерті і вмирають. Тому їхнє кохання палахкотить, але коротко").

Бесіда

- Які основні фактори, ознаки, наслідки ґендерної дисгармонії?
- У чому ж полягають ґендерні помилки художніх персонажів?
- Зараз ми спробуємо виправити ґендерні помилки на практиці.

Діалог двох мікрогруп "Психологічна допомога"

Суть. Учні в образі певних художніх персонажів розподіляються на тих, хто потребує психологічної допомоги на шляху вирішення ґендерних проблем (*головний герой, головна героїня* ("Записки..." Л.Костенко), Катя, Роман, Сашко, Сергій, Ігор ("Село не люди" Люко Дашвар), Волин, Царівна О., Леа, Гей ("Озерний вітер" Ю.Покальчука)), і тих, хто здатен надати її (з інших творів) (*Марічка та Іван* ("Тіні забутих предків" М.Коцюбинського), *Іван та Віруня* ("Собор" Олесь Гончара), *Наталка й Григорій* ("Тигролови" Івана Багряного), *Софія та Михайло* ("Три зозулі з поклоном" Гр.Тютюнника)). "Клієнти" й "психологи" стають у дві шеренги один напроти одного, одягнувши "паперову медаль". Перші мають усвідомити ґендерну проблему свого художнього персонажа, другі – допомогти її вирішити.

Бесіда

– Що в основному вами було порекомендовано "потенційним художнім клієнтам" із метою віднайдення ними ґендерної гармонії? (щирість, взаємність почуттів, контрольованість емоцій, взаєморозуміння, взаємодопомога)

– Чи змогли б ці персонажі комфортно взаємодіяти із протилежною статтю за умови дотримання ваших рекомендацій? Чому?

– Що потрібно було зробити художнім персонажам, щоб уникнути ґендерної дисгармонії?

– Якби художнім персонажам романів Л.Костенко, Люко Дашвар, Ю.Покальчука випала можливість змінити партнера ґендерної комунікації, чи змогли б вони побудувати андрогінну сім'ю?

Утворення мікрогруп

Утворюються нові 4 мікрогрупи за співпаданням слів: "патріархат", "матріархат", "паритет", "андроґінність".

Групова робота "Знайди пару"

Суть. Учням I–III мікрогруп пропонується знайти пару чоловічому/жіночому образу серед даних претендентів – "одружити". При цьому старшокласники мають врахувати, чи зможе така пара в майбутньому віднайти психологічну, фізичну, соціальну сумісність. Відповідь учнів має бути аргументованою. Старшокласники "створюють подружні пари" на папері, після чого обмінюються картками, вносять свої правки, доповнення.

Наприклад:

– головний герой ("*Записки українського самашедшого*" Л.Костенко) + Мотря ("*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*" Панаса Мирного та І.Білика);

– дружина головного героя + батько Борьки ("*Записки українського самашедшого*" Л.Костенко);

– теця головного героя ("*Записки українського самашедшого*" Л.Костенко) + Омелько ("*Кайдашева сім'я*" І.Нечуя-Левицького);

– Волин + Царівна О. ("*Озерний вітер*" Ю.Покальчука) (щирість);

– Леа ("*Озерний вітер*" Ю.Покальчука) + Лаврін ("*Кайдашева сім'я*" І.Нечуя-Левицького);

– Гей ("*Озерний вітер*" Ю.Покальчука) + Палагна ("*Тіні забутих предків*" М.Коцюбинського);

– Дарка ("*Село не люди*" Люко Дашвар) + Чіпка-хазяїн ("*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*" Панаса Мирного та І.Білика);

– Льоня ("*Село не люди*" Люко Дашвар) + Жанна ("*Село не люди*" Люко Дашвар);

– Катя + Сашко ("*Село не люди*" Люко Дашвар);

– Роман ("*Село не люди*" Люко Дашвар) + Катя ("*Записки українського самашедшого*" Л.Костенко)

(любов без зради);

– Ігор ("*Село не люди*" Люко Дашвар) + Олена Ляуфлер ("*Людина*" О.Кобилянської).

Бесіда (проводиться паралельно з членами IV мікрогрупи)

– З ким із художніх персонажів протилежної статі ви б відчували ґендерний комфорт? Чому?

– Що ви відчуваєте, про що думаєте, коли читаєте тексти про дружбу, пристрасть, корисливість у взаємовідносинах статей, кохання?

– Чи можна розглядати текст як засіб ґендерного виховання читача, формування готовності до створення андрогенної сім'ї? Обґрунтуйте свою думку.

– Над чим ви замислились, коли читали романи Л.Костенко, Люко Дашвар, Ю.Покальчука?

– Спробуйте використати отриманий ґендерний досвід із художніх творів для власного життя. Напишіть труднощі, які виникають у вас у процесі спілкування з чоловіком/жінкою, та шляхи їх вирішення. Водночас доцільно поставити собі запитання: Чи зможу я змінитися в кращий бік? Що потрібно зробити для цього? Чи зможу я уникати ґендерних конфліктів і досягти ґендерної гармонії? Яким чином я зможу підвищити свою ґендерну культуру?

Презентація результатів групової роботи**Групова робота "Моя майбутня сім'я"**

– Тепер спробуємо узагальнити ваші ґендерні погляди, мрії, створити ідеал майбутньої сім'ї.

Завдання: на основі ґендерної інтерпретації трьох романів скласти (створити схему чи намалювати асоціативний малюнок) конструктивну модель паритетних взаємовідносин із протилежною статтю, оцінивши рівень розвитку фемінності, маскулінності, андрогінності, проаналізувавши ґендерний характер своїх взаємовідносин із чоловіком/жінкою, уміння спілкуватися із протилежною статтю.

"Капсула часу" (паралельно)

– Важливою умовою побудови паритетного суспільства є передача конструктивного ґендерного досвіду іншим. Сьогодні ґендерна просвіта здійснюється шляхом проведення лекцій, бесід, тренінгів, кон-

ференцій, конкурсів наукових робіт, ґендерних досліджень тощо. У буденному житті все відбувається значно простіше: гармонійна сім'я формує потребу в створенні андрогінних взаємовідносин своїх дітей, друзів, родичів. Ви ще не створили власної сім'ї, але отримані протягом двох років і на сьогоднішньому занятті ґендерні знання, уміння й навички допоможуть вам скласти кілька сентенцій для прийдешніх поколінь.

Завдання: написати заповітного листа для своїх нащадків, помістивши його в "капсулу часу"; в описі має бути окреслена бажана модель взаємовідносин із протилежною статтю їх дітей, онуків, правнуків тощо; за приклади старшокласники можуть використати імена художніх персонажів, поведінку яких варто наслідувати чи не повторювати.

Рольова гра "Ідеальні ґендерні взаємовідносини" (паралельно)

Слово вчителя

– Отже, сьогоднішнє заняття дало нам зрозуміти, що побудова ґендерної гармонії залежить від двох учасників ґендерної комунікації. Найменші помилки обертаються міжособистісними конфліктами, руйнуванням пари як такої. *Які висновки ви зробили, зіставивши три романи?* (домінування однієї статі над іншою, ґендерна дискримінація не є ефективним, потрібно прагнути до побудови андрогенної родини). Щоб досягти омріяного сімейного щастя, потрібно серйозно й свідомо підходити до вибору супутника життя, прагнути до вдосконалення стосунків із нею/ним, а не відшукувати недоліки, не порівнювати з іншими, доцільно вирішувати ґендерні конфлікти спільними зусиллями, прагнути до особистісного й міжособистісного росту).

Презентація результатів групової та індивідуальної роботи

– Сьогоднішнє заняття допомогло вам осмислити не лише модель ґендерної інтеракції романістики трьох митців, а й усвідомити рівень власної ґендерної культури, сформувати потребу в удосконаленні характеру взаємовідносин із протилежною статтю. А зараз вам потрібно оцінити свою діяльність на занятті та ґендерне "Я".

Оцінювання (самооцінювання, взаємооцінювання, оцінювання вчителем)

Повідомлення домашнього завдання: розкрити тезу "Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі" ("Записки українського самашедшого" Л.Костенко).

Слово вчителя

– Отже, модель ґендерної інтеракції художнього твору позначається на ґендерному світогляді читача та спонукає до вдосконалення власної ґендерної культури. Дисгармонійний варіант спонукає нас уникати можливих помилок у реальному житті, гармонійний – орієнтує на повагу, взаєморозуміння, безконфліктне співіснування з чоловіком/жінкою.

Ірина Кириченко, Віталіна Скороход

КОНСПЕКТ ВІДКРИТОГО УРОКУ З ПРАВОЗНАВСТВА ДЛЯ 9 КЛАСУ "СУД ІСТОРІЇ"

Мета. Ознайомити учнів з процесом судочинства, з історичними подіями, які привели до ліквідації Запорозької Січі, виховувати повагу до історії своєї країни, почуття гордості та любові до рідного краю.

Форма проведення. Театралізована вистава.

Вік дітей. 15 років.

Обладнання. Герб і Прапор України, виставка історичної та юридичної літератури.

Учитель. Шановні діти, гості, які присутні на нашому уроці. Сьогодні ми з вами переглянемо театралізовану виставу, яку вам підготували учні 9 класу. І наочно ознайомимось з деякими процесами судочинства, а також пригадаємо, які події призвели до ліквідації Запорозької Січі.

Хід вистави

Діючі особи:

Секретар (учениця 9 класу)

Головуючий суддя (учень 9 класу)

Позивач (учень 9 класу)

Відповідач (російська цариця Катерина II)

Свідок 1 (останній український гетьман Кирило Розумовський)

Свідок 2 (філософ Дені Дідро)

Адвокат позивача (учень 9 класу)

Секретар. Прошу встати. Суд іде.

Головуючий суддя. Прошу сісти. Засідання суду історії оголошується відкритим. Слухається справа про скасування гетьманства в Україні в 1764 році російською імператрицею Катериною II.

Секретар. У справі були викликані і з'явилися у судове засідання: позивач (учень 9 класу), відповідач – російська цариця Катерина II, свідки – останній український гетьман Кирило Розумовський, французький філософ Дені Дідро, кур'єр сенату Іванов.

Прошу свідків вийти із зали судового засідання. Суд складається з суддів: головуєчий (учень 9 класу) (називає прізвище), суддя (учень 9 класу) (називає прізвище), секретар судового засідання (учениця 9 класу) (називає прізвище), адвокат відповідача (учень 9 класу) (називає прізвище).

Особи, що беруть участь у справі, мають право заявляти відводи, якщо вони вважають, що факти чи особа зацікавлені чи підтверджують упереджене ставлення до даної справи...

Особи, які беруть участь у справі, а також всі присутні повинні дотримуватися встановленого порядку і беззаперечно підкоряться розпорядженням головуєчого.

Головуючий. Сьогодні ми маємо винести рішення про події, що сталися в Україні більше як 200 років тому. Багато подій відбулося з того часу в Україні. Головна з них – проголошення незалежності України. Але шлях до незалежності був неймовірно тернистим і складним. Тож прослідкуємо його і маємо вирішити, чи правильно діяли посадові особи того часу, в чий інтерес це було зроблено, які це мало наслідки для України?

Заслухаємо пояснення позивача і відповідача.

Позивач. Вивчаючи історію України, ми з'ясували, що гетьман був уособленням держави та захисником як інтересів держави, так і інтересів простого козацтва, всього населення. До того ж він обирався на загальній козацькій раді. Тож зняти його могла тільки ця рада. Тому я звертаюся до Високого Суду з позовом про неправомірність скасування гетьманства в Україні російською імператрицею Катериною II.

Відповідач. Ми, волею Божою, російська самодержиця Катерина II, видали високий указ про скасування в Малоросії гетьманства року 1764, дня 10-го, місяця листопада. Оскільки Малоросія є частиною Великої Російської імперії, то ми, самодержиця Всеросійська, мала право видавати будь-які укази, що стосуються управління цією імперією.

Головуючий. Як речові та письмові докази суд має в своєму розпорядженні праці українських істориків: М. Грушевський "Нариси історії українського народу", "Ілюстрована історія України"; І.Крип'якевич "Історія України"; Н.Полянська-Василенко "Історія України"; О.Єфименко "Історія українського народу"; Чуприна "Історія української державності"; Моряков "Французькі просвітителі про Росію у XVIII ст. (збірка "Страницы минувшего" (М., 1991р.).

Головуючий. Заслухаємо свідків.

Секретар. Запрошується свідок Іванов (входить свідок).

Головуючий. Попереджаю Вас про кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивих свідчень. Пропоную Вам розповісти все, що Вам особисто відомо у цій справі.

Свідок. Я, Іванов Сидір, 25 років від народження. Засвідчую, що працював кур'єром у Сенаті. Доставив туди таємну інструкцію Катерини II, в якій, зокрема, зазначалося: "Малоросія, Ліфляндія і Фінляндія – це провінції, що правляться дарованими привілеями, порушити ці привілеї відразу було б незручно, але не можна ці провінції вважати за чужі і поводитися з ними, як з чужими землями, – це було б вкрай нерозумно. Ці провінції, так само, як Смоленщину, треба легкими засобами привести до того, щоб вони зрусифікувалися і перестали дивитися, як вовки в ліс".

Головуючий. Запитань немає? Спасибі. Ви можете сідати.

Секретар. Запрошується свідок К.Розумовський. (Заходить.)

Головуючий. Ви несете кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивих свідчень. Пропоную розповісти все, що Вам особисто відомо в цій справі.

Свідок. Я, Кирило Розумовський, останній гетьман України, засвідчую, що наприкінці 1763 року був викликаний до Петербурга. Коли мене прийняла Катерина II, то поставила мені вимогу, щоб я добровільно зрікся гетьманства. Це було зроблено так, що відмовитися я не міг. За це мені присвоювався чин фельдмаршала і надавалися маєтки в Україні. Але жити в Україні мені заборонялося, тому я жив в Петербурзі або за кордоном. Будучи далеко від України, я дуже сумував за своєю Батьківщиною.

Позивач. Скажіть, будь ласка, для чого ви просили уряд встановити спадкове гетьманство для роду Розумовських.

Свідок. Я особисто про це не прохав, це була ініціатива старшини, спрямована на те, щоб гетьманство існувало завжди, щоб його не можна було скасувати.

Позивач. Але хіба не ви самі попросили скасувати гетьманство? Назвіть причину такого вашого прохання.

Свідок. Так, я сам просив про це, бо боявся, що розмови про спадкове гетьманство кинуть на мене тінь, і я попаду в немилість.

Головуючий. Немає більше запитань до свідка? Дякую, сідайте.

Секретар. Запрошується свідок Дені Дідро. (Заходить.)

Головуючий. Попереджаю Вас про кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивих свідчень. Пропоную Вам розповісти все, що Вам особисто відомо у цій справі.

Свідок. Я, Дені Дідро, французький письменник і філософ XVIII ст., засвідчую, що вів листування з російською царицею Катериною II. З її листів знаю її як високоосвічену, ліберальну, гуманну монархиню, як друга свободи. На підтвердження цього повідомляю, що в одному з листів Катерина II пише про скликання комісії для виявлення недоліків та хиб сучасного ладу і побажань майбутніх реформ.

Позивач. Ви зацікавились цією інформацією?

Свідок. Так.

Позивач. Як Ви реагували на це?

Свідок. Я приїхав в Росію в 1774 році. Мав особисті зустрічі з Катериною II, допомагав у роботі цієї комісії.

Позивач. Чому ви, французькі просвітителі, так оспівували Катерину II і проголошували Росію найпрогресивнішою країною в світі?

Свідок. Тому що і я, і Монтеск'є, і Вольтер погано знали Росію, вона залишилась для нас незрозумілою і загадковою.

Позивач. А як змінилося Ваше ставлення до Катерини II після того, як Ви побували в Росії і познайомилися з нею ближче?

Свідок. Я зробив висновок, що просвітительський абсолютизм Катерини II має дуже показний характер, що вона лише на словах видавала себе за освічену монархиню, а насправді російська імператриця була деспотом.

Головуючий. Запитань більше немає? Дякую, прошу сідати.

Адвокат позивача. Високий Суд! Роки Визвольної війни засвідчили прагнення українців жити в самостійній державі. За це вони мужньо йшли на смерть, за це вони повставали проти польської шляхти. Козацтво на чолі з Богданом Хмельницьким показало свою любов до свободи і незалежності, засвідчило віковичне прагнення українців до таких необхідних умов людського щастя. Тож, щоб здобути собі союзника в цій боротьбі, Україна змушена була підписати в 1654 р. угоду зі своїм північним сусідом. Але це була угода рівного з рівним, він жодним чином не порушував суверенних прав України, про що свідчать "Березневі статті" Богдана Хмельницького. Та вже з часів Хмельницького ми бачимо, що московські володарі бачили Україну чужою державою і намагалися всіляко обмежити її суверенні права. І чим більше років спливало з часу Переяславської угоди, тим більше зростало бажання підкорити Україну, зрусифікувати її, зробити покірною. Російські самодержці навіть звичай такий завели: кожен новий гетьман мусив подавати прохальні статті до царя. Зі свідчень ми побачили, що Катерина II мала таємну програму знищення й русифікації України. Ми бачили, що під тиском сили і хабаря Кирило Розумовський змушений був відмовитися від посади гетьмана. І в 1764 році російській імператриці вдалося остаточно завершити наступ на автономію та державність України.

Головуючий. Суд виходить для винесення рішення.

Головуючий. Заслухавши й обговоривши справу про скасування в 1764 році гетьманства в Україні, суд постановив.

Секретар. Всім встати для заслуховування рішення суду.

Головуючий. З 1654 року Україна звільнилася від влади Речі Посполитої і перейшла під "руку" російського царя. При цьому вона зберігала певну політичну самостійність і мала широке самоуправління в складі Росії. Російський царат упродовж багатьох років вів цілеспрямований наступ на самостійницьку гетьманську владу. Результатом такої політики стало остаточно скасування в 1764 році інституту гетьманства в Україні.

Виносячи рішення, суд керувався працями видатних українських істориків: Грушевського, Крип'якевича, Полянської-Василенко та іншими. З їх праць випливає, що якби гетьманство скасувала не Катерина II, то це зробив би хтось інший з російських царів. Цьому сприяла ціла низка причин об'єктивного характеру.

Суд історії п о с т а н о в и в, що дії російської імператриці Катерини II привели до остаточної ліквідації української автономії, до знищення Запорізької Січі.

Суд визнає Катерину II в и н н о ю. Вона гідна нашого осуду. На вічні часи їй присвоюється звання "Тої другої, що доконала Україну-неньку".

Рішення остаточне й апеляції не підлягає.
Засідання суду історії закінчено. Дякую всім за увагу.

Учитель. Шановні наші "актори", дуже дякуємо вам за гарно підготовлену театралізовану виставу. Завдяки вашій акторській грі ми сьогодні усі ніби побували у XVIII столітті. Всі ми розуміємо, що навіть автономне існування Запорізької Січі в соціально-економічному плані ставало небажаним явищем для Росії. Незважаючи на пряме втручання царського уряду в життя козаків, Січ залишалася вогнищем національно-визвольної боротьби українського народу. Хто знає, як би повернувся хід історії, якби Січ не була знищена. Ми не повинні з вами забувати, що ми козацького роду, маємо поважати історію своєї країни.

Людмила Коткова

11 КЛАС, УКРАЇНСЬКА МОВА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Сучасний учень, вихований телебаченням, комп'ютерними іграми та мобільним телефоном, потребує темпераментної візуальної інформації, зорової стимуляції. Тож освіта повинна відповідати запитам нового покоління школярів, і саме використання інтерактивних дошок виводить процес навчання на якісно новий рівень.

Звичайно, постає питання: чи при вивченні всіх тем інтерактивна дошка є ефективною? Так, будь-які нововведення лякають, але якщо доцільно використовувати інновації, то це тільки на користь навчальному процесу. Учитель має можливість не лише продемонструвати широкий діапазон засобів візуалізації (карти, таблиці, схеми, діаграми, фотографії тощо), а й запускати відео, інтерактивні анімації, виділяти важливі моменти кольоровими позначками, переносити об'єкт в інше місце екрана або встановлювати нові зв'язки між об'єктами.

На уроках української мови використання інтерактивної дошки забезпечить економію часу на уроці: більше не доведеться чекати, коли учень напише завдання на дошці. Учитель може виводити на екран заздалегідь підготовлені матеріали (наприклад, приклади речень з пропущеними розділовими знаками), що виключає бездумне списування з дошки, а час уроку буде використано тільки на вирішення поставлених завдань. Учні можуть створювати швидкі виправлення під час відповіді своїх однокласників.

Ще одна перевага інтерактивної дошки: заощаджується час за рахунок того, що не треба витирати дошку, і можна завжди відновити будь-які записи, які були виконані протягом уроку.

З'являється додаткова можливість поекспериментувати на уроці, змінюючи підкреслення та розглядаючи різні випадки, що ведуть до кращого розуміння теми.

Слід зазначити, що на перших етапах роботи з інтерактивною дошкою, безсумнівно, учителю доведеться витратити більше часу на попередню підготовку, однак поступово накопичується методична база, а це значно полегшує таку підготовку в подальшому.

Мета. Систематизувати й узагальнити знання учнів про складне речення; активізувати словесну творчість учнів засобами інтеграції різних видів діяльності; удосконалити навички роботи з інтерактивною дошкою; стимулювати вміння учнів самостійно працювати над завданнями; розвивати зв'язне мовлення учнів, їхні мислення, фантазію; формувати навички аналізу; уміння ставити запитання за темою; виховувати за допомогою слова почуття прекрасного, уміння бачити красу рідного краю; культуру мовлення.

Очікувані результати

Учні повинні знати:

- визначення складного речення;
- особливості будови ССР, СПР, БСР;
- відмінності між різними видами речень;
- правила розстановки розділових знаків.

Учні повинні уміти:

- визначати типи складних речень;
- визначати засіб зв'язку в складних реченнях;
- будувати схеми складних речень;
- створювати висловлювання за темою на основі опорної схеми;
- ставити запитання з даної теми;

- правильно розставляти розділові знаки;
- аналізувати складні речення.

Тип уроку. Урок узагальнення та систематизації вивченого.

Форми організації пізнавальної діяльності. Фронтальна, самостійна.

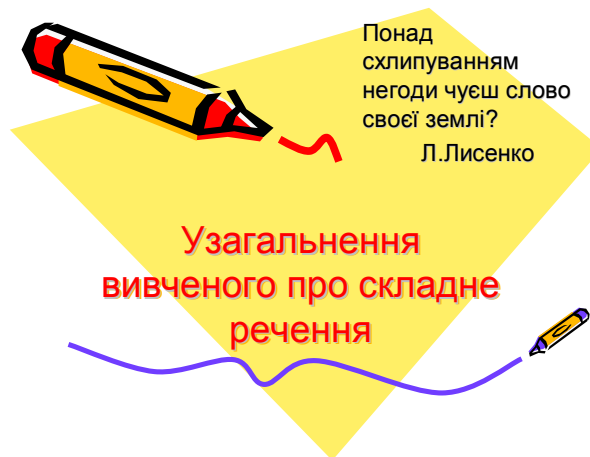
Методи. "Гронування", мовний аналіз, "мікрофон", репродуктивна й евристична бесіди, метод тренувальних вправ.

Обладнання. Комп'ютерна техніка, інтерактивна дошка, електронні таблиці, схеми, тестовий роздатковий матеріал, картки самооцінювання.

Хід уроку

1. Організація класу. Мотиваційний етап

Оголошення теми, мети та епіграфа уроку.

2. Актуалізація опорних знань учнів

1) "Українська мова для мене – це море, у якого немає дна і берегів і яке настільки багатоманітне і невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена", – це слова Валерія Шевчука. Сьогодні ми спробуємо втілити в життя багатство рідної мови та розгадати її таємницю.

На уроці ми повторимо вивчений матеріал про складне речення, згадаємо, що таке сполучникове і безсполучникове речення, які види сполучникових речень існують.

Прогнозування

Учні визначають, що повинні знати й уміти на уроці.

Учитель підсумовує все сказане.

• Учні повинні знати:

поняття _____
види _____
порядок _____
правила _____

• Учні повинні вміти:

розпізнавати _____
визначати види _____
правильно _____
робити _____

Учні методом "уявного мікрофона" ставлять один одному запитання, які знадобляться для вивчення теми "Узагальнення вивченого про складне речення".

Орієнтовні запитання:

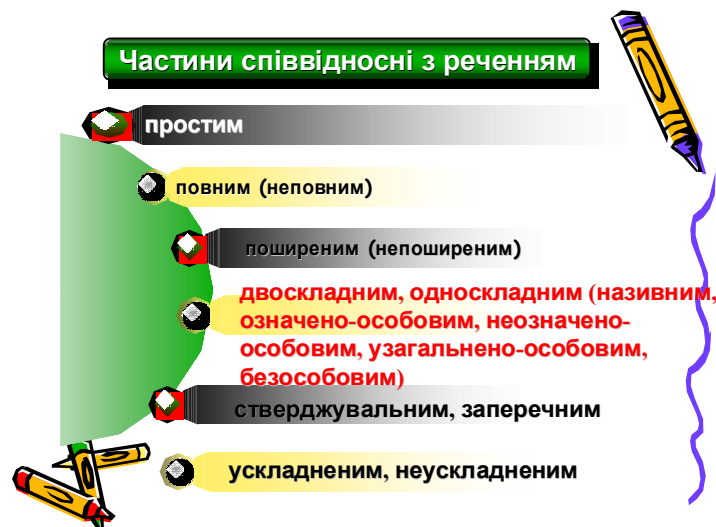
1. Назвіть види складних речень.
2. Коли між частинами складносурядного речення не ставиться кома?
3. Яке речення називається складнопідрядним? Наведіть приклади.
4. За допомогою яких сполучників і сполучних слів з'єднуються підрядні речення з головними?
5. Чим відрізняються сполучні слова від сполучників?
6. Яке місце щодо головного може займати підрядне речення?
7. Які основні особливості інтонації складнопідрядних речень?
8. Які є типи обставинних складнопідрядних речень?
9. Яке складне речення називається безсполучниковим?
10. Які смислові зв'язки властиві безсполучниковим складним реченням?
11. Яку роль відіграє інтонація у безсполучникових складних реченнях?

2) Демонструється слайд (використовується метод "гронування").

"Гронування"

- Запишіть посередині словосполучення "складне речення".
- Навколо словосполучення запишіть ті поняття й терміни, що пов'язані з поняттям "складне речення".
- Установіть зв'язки між поняттями.

3) Робота біля дошки (завдання виконується на інтерактивній дошці)
Знайти складне речення (підкреслити граматичні основи):
А Верби, схилившись над тихим Дінцем, розчісують коси зелені.

- Б** На заході ще жевріло небо, а в степу вже заходила ніч.
В Липневий день мандрує пішки, казки нашіптує малечі.
Г Пішла дорога то маленькими сосновими лісками, то болотами, то полями.
 4) Диктант із кодуванням

Диктант із кодуванням

- 0 - просте речення
 1 - складносурядне
 2 - складнопідрядне
 3 - безсполучникове
 4 - складне з різними видами зв'язку

1. А сонце пече, розлива навколо якусь млявість.
  2. Проймало трохи холодком, але всі були задоволені тією прохолодою.
  3. Вільно й широко розляглися зелені поля, не тіснили їх похмурі ліси.
  4. Сонце гріло, грало в калюжах, що займали трохи не півдвора.
  5. Зорі напружено кліпали, ждучи, що буде.
  6. З поля прибіг вітер і зашелестів чимось коло ніг.
  7. Чутно було, як зітхало щось у степу.
  8. Зорі сумно дивилися з темного неба і крізь листя здавалися заплаканими.
  9. Цікавий вітер боязко шелестів у віттях, а метелики літали й бились об скло, яке яскраво відблискувалось.
  10. Сонце велично, розкішно плило собі, а земля ніжно дихала й кадила йому фіміамом туманів.
  11. Ми опинилися на вулиці, що впиралась у панський будинок з тополями й терасою.
  12. Ударили звечора дощі, ходять уже посивілі хмари, хмуряться кущі глоду.
- Відповідь: 01 32 20 20 41 23

5) Виконати завдання, спроектоване на дошці.

Яка схема відповідає реченню?

Падають із неба мільярди тонн води, принесених циклоном із надокіанських просторів, звідти, де він зародився.

Three boxes with question marks above them, each containing a sentence scheme:

- Box 1 (Green): Г О, Ь О.
- Box 2 (Purple): Г Ь О.
- Box 3 (Green): Г Ь Ь О.

Підкреслити усі члени речення, усно проаналізувати речення.

6) На дошці спроектовані речення.

Розставити пропущені розділові знаки, побудувати схеми речень, усно проаналізувати речення.

1. Текучим потоком світла переблискує на самому дні русла і тінь від кожного камінця мерехтить у воді.
2. Край земель де рівнява полів кінчається збігають униз порослі тернинням яруги та гнилиця а далі на південь мріє залита сонцем заплава.
3. Це була не та вода тала що росте по міліметру коли зелена травиця іскриться з-під неї так ідилічно і човни по ній плывуть тихо мов у сні і кожен найменший звук торкнувшись гладіні такої води ковзає по ній і відлунує на кілометри і грушка дика спокійно собі цвіте серед вод у весняній великодній святковості квітне серед повеневої тиші серед світлої розливесни...

7) Синтаксична вікторина

Синтаксична вікторина

- 1) Яке стійке словосполучення в українській мові відповідає російському «на протязении года»?
- 2) У шкільному творі учень написав: «Вивчаючи історію, серце сповнюється болем за долю рідної землі». Чому так не можна висловити думку і як треба було б написати?
- 3) Чи правильно утворено наказовий спосіб дієслів *ході́мте, пошли, прочитаємо, робімо*? Відредагуйте.
- 4) До якого виду речень за метою висловлення можна віднести речення з присудком у формі наказового способу дієслів?

8) Про яке речення йде мова?

Речення розповідне, неокличне, складне, складнопідрядне з кількома підрядними (двома), з однорідною підрядністю.

1. Ми розуміли, що весна, що не співають несила.
  2. Ніхто й не знає, що срібне джерельце і є та криниця, з якої орли воду п'ють.
  3. Добре знати зимою, що знов навесні ти побачиш обличчя трав, які повмирили під саваном білих снігів.
  4. Над завороженим степом стояла така тиша, що було чути, як знизу дихає колос.
- Чотири учні біля дошки будують схеми речень.

9) Підготовка до ЗНО (завдання демонструються і виконуються на інтерактивній дошці)

Граматичну помилку допущено в реченні

- А** Коли світило яскраве сонце, я вийшов з дому.
Б Яскраве сонце засліпило мене, коли я виходив з дому.
В Виходячи з дому, я мружився від яскравого сонця.
Г Коли я виходив з дому, мене засліпило яскраве сонце.
Д Виходячи з дому, мене засліпило яскраве сонце.

Головне речення

- 1 Це не те місце...
- 2 Іван відчув...
- 3 ... дівчина не здавалася.

Підрядне речення

- А** з'ясувальне
- Б** означальне
- В** обставинне умови
- Г** обставинне допустове
- Д** обставинне часу

Складним з різними типами синтаксичного зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим) є речення

А Дивно: і чайок зовсім не чути у ці хвилини, мабуть, вони притихли, теж зачаровані несподіваними для них звуками.

Б Не зневірся, не впади у відчай: вир не вкрутить, хвиля не знесе.

В Вже вечір тіні склав у стоси, за обрій котиться курай, і дальні пахнуть сінокоси, і дальній пахне рідний край.

Г Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, змалюй дуби, могутні і крислаті, котрі од вітру гнуться до землі.

Д Іду, дивлюсь: мій край, моя земля, сміються в небі золотому річки, і села, і поля.

10) Виконання словникової роботи, яка є підготовчим етапом до написання творчої роботи

Словникова робота

Ніким не..зірвані квіти, що..миті, пр..світлий, духм..яний, мар..во, брин..чати, л..вада, з..по..між, хто..зна..ким, ст..блина, напів..забуті, ш..л..стить, яскраво..зелений.

Наголошуймо правильно!!

босоніж
горілиць
вільха
весняний весняний
ясний ясний

11) Як ви розумієте епіграф до уроку?

Кажуть, природа не має поганої погоди. А рідна земля завжди найкраща. До вашої уваги подаються початки речень, які необхідно продовжити, щоб утворився текст.

Уживайте слова, які були використані в попередньому завданні. Назвіть види складних речень, використаних у творчому диктанті.

Творчий диктант

- Ось і березень ...
- Ні, це була інша ...
- Не стало снігів ...
- Увесь у полоні ...
- І щоранку несе в собі ...
- Світиться світ ...

Варіант відповіді: *Ось і березень прилетів на райдужних крилах туману, приніс пухнасте тепло сонця. Ні, це було інше тепло, зовсім не таке, як взимку чи в інші пори року. Це дихання весни: жагуче, палке та трішки мрійливе. Не стало снігів, блискучого кришталю, що розкішно опускається на землю, сріблястих шедеврів на вікнах. Увесь світ у полоні красуні-весни, блідо-рожевої королеви мрій. І щоранку світло несе в собі свіжість, радість і надію. Світиться світ посмішками, що дарують люди весняній природі, горілиць радіючи теплу (Стрілко Наталія).*

3. Підсумки уроку. Рефлексія "Незакінчене речення"

- На уроці я навчився...
- зрозумів...
- усвідомив...
- Мені сподобалося ...
- не сподобалося ...
- було важко ...
- було легко ...
- було цікаво ...

Українська мова - Складне речення

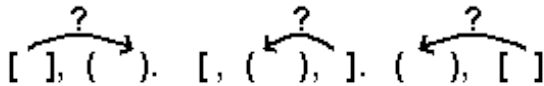
4. Оголошення оцінок, мотивація. Учні виставляють свої оцінки в картки самооцінювання.

КАРТКА самооцінки роботи на уроці _____

№	Як я працював (ла) на уроці	Оцінка
1.	Знання теоретичного матеріалу	
2.	Застосування його на практиці	
3.	Уміння аналізувати, порівнювати	
4.	Творче завдання	
5.	Активність на уроці	
Загальна оцінка		

5. Оголошення домашнього завдання*Зробити повний синтаксичний розбір речення.*

Здавалося, земля тут прагне нестримно виявити всю свою щедрість, силу родючості, порадувати людей усім найкращим, що тільки може їм дати.

*Скласти речення до поданих схем:***Любов Левіна**

НАШ ЗЕМЛЯК МИХАЙЛО БУЛГАКОВ (З ДОСВІДУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ ІЗ ЖИТТЯМ ТА ТВОРЧІСТЮ ПИСЬМЕННИКА)

Виповнилося 120 років з дня народження Михайла Булгакова – письменника зі світовим ім'ям, твори якого сьогодні прагне екранізувати кожний режисер, який сам претендує на світову славу. В багатьох школах були проведені заходи до цієї дати, але це не означає, що тему "Михайло Булгаков" можна закрити, адже вивчення творчості цього письменника передбачене програмою предмета "Світова література" в одинадцятому класі. Саме тому ми і пропонуємо увазі всіх зацікавлених у тому, як пожвавити шкільний урок або вишівську лекцію, сценарій вечора "Михайло Булгаков. До 120-річчя від дня народження", проведеного у нашій школі в травні 2011 року. Фрагменти цього заходу можуть бути використані в процесі вивчення творчості письменника, як використовуються вони у нашій школі, де протягом багатьох років впроваджуються у навчальний процес елементи театральної педагогіки. Сподіваємось, що підготовлений нами матеріал зацікавить аудиторію, тому що створений сценарій був творчою групою, яка складалася з учителя та двох учнів дев'ятих класів – Тараса Садового та Ореста Миська.

Перед учнями було поставлене завдання: висвітлити київський період життя письменника, тему Києва в його творчості та актуальність проблем, що ставив письменник у своїх творах, сьогодні. Вони виконали це завдання, співставивши трактування фактів життя письменника у різних джерелах та проаналізувавши зміст роману "Біла гвардія". Вони ж стали і ведучими цього заходу. До сценарію увійшли інсценізації двох уривків – з повісті "Собаче серце" та роману "Біла гвардія", створених в інший час для інших заходів, та методичні матеріали, що систематично використовуються на уроках. Учні висловили побажання цитувати Булгакова мовою оригіналу, а розповідний матеріал використовувати як коментар до створеної ними презентації.

Вчитель же поставив перед собою завдання створити так званий "контекст часу", який дав би змогу зрозуміти, чому у творах М.А.Булгакова з'явилися ті чи інші образи, епізоди чи описи. Твори сучасників письменника О.Е.Мандельштама та О.С.Кочеткова, застосовані в композиції, на нашу думку, дозволили відтворити сам дух часу сталінських репресій, коли кожен день свого життя людина могла сприймати як, цілком вірогідно, останній, тому що ніхто не був впевнений у своєму, навіть найближчому, майбутньому. Свідченням того, що дібраний матеріал дійсно зацікавив глядачів, стали запитання учнів дев'ятих класів про творчість та долю вищезгаданих поетів.

Отже, пропонуємо сценарій заходу:

МИХАЙЛО БУЛГАКОВ До 120-річчя від дня народження

Епіграф

За гремучую доблесть грядущих веков,
За высокое племя людей, —
Я лишился и чаши на пире отцов,
И веселья, и чести своей.

Мне на плечи кидается век-волкодав,
Но не волк я по крови своей:
Запихай меня лучше, как шапку, в рукав,
Жаркой шубы сибирских степей...
Чтоб не видеть ни труса, ни хлипкой грязи,
Ни кровавых костей в колесе;
Чтоб сияли всю ночь голубые песцы
Мне в своей первобытной красе.

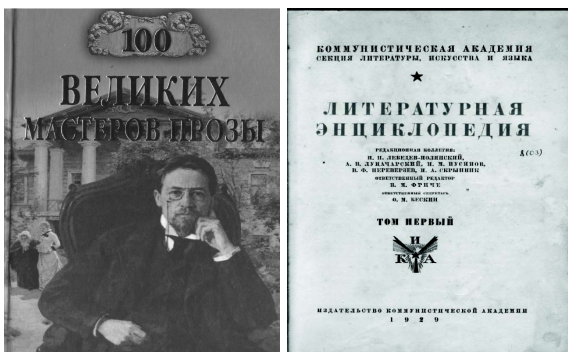
Уведи меня в ночь, где течёт Енисей
И сосна до звезды достаёт,
Потому что не волк я по сути своей
И меня только равный убьёт.

Осип Мандельштам, 17–18 марта 1931, конец 1935

Два протилежні погляди на М.Булгакова та його творчість

"Весь творчий шлях Булгакова – шлях класово ворожої радянської дійсності людини. Булгаков – типовий виразник тенденцій "внутрішньої еміграції". Таку характеристику ще за життя великого Майстра дає йому перший том "Литературной энциклопедии" (вид. "Коммунистическая академия", 1929), тобто офіційна радянська критика. Це сувора правда про митця, представника рафінованої російсько-української інтелігенції, фактично знищеної в процесі революційних та постреволуційних подій у Радянському Союзі першої третини ХХ ст.

А от соціологічне інтерактивне опитування українських громадян 2008 року свідчить: Михайло Панасович належить до сотні Великих Українців усіх часів.

Чим пояснити таке всенародне визнання російськомовного письменника в нашій країні?

Одразу визначимося: не тільки тим фактом, що цей письменник в Києві народився і прожив більшу, навіть, ризикнемо зазначити, кращу частину свого життя. Швидше, тим, що до самої смерті він залишався киянином, палко закоханим у рідне багатостраждальне місто, тужливу та болісну любов до якого проніс через усе життя.

"На духовне та розумове формування майбутнього письменника вплив здійснила саме сімейна атмосфера, так само як і та невловима моральна стихія, що збереглася в стародавньому Києві, "матері міст руських" (зб. "Сто великих мастеров прозы" (М., 2006)).

Звучить романс "Белой акации гроздьба душистые..."

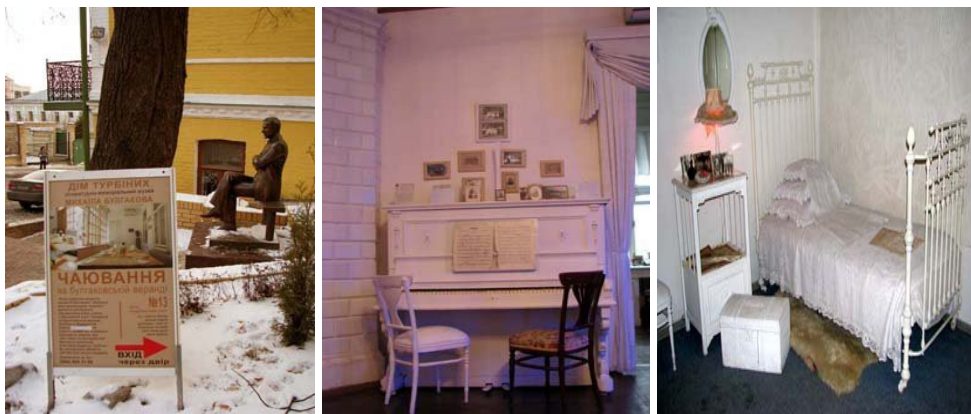
Ми запрошуємо вас до екскурсії булгаківським Києвом.

Андріївський узвіз, будинок №13 – тут 15 травня (за старим стилем) у великій та дружній родині народився майбутній письменник. І от як описує Михайло Панасович рідну оселю в романі "Біла гвардія" (у творі він змінює назву вулиці на Олексіївський узвіз): "Багато років до смерті (матері) в будинку №13 по Олексіївському узвозі кахляна пічка в їдальні гріла і викохувала Оленку маленьку, Олексія старшого і зовсім крихітного Ніколку. Як часто читався біля палаючої жаром кахляної площі "Саардамський Тесля", годинник грав гавот, і завжди наприкінці грудня пахло хвоєю, і різнокольоровий парафін горів на зелених гілках. У відповідь бронзовому, з гавотом, у спальні матері, а нині Оленчиній, бив у їдальні чорний вежевим боєм. Купляв його батько давно, коли жінки носили кумедні, пузирчасті рукава. Такі рукава зникли, час промайнув, мов жаринка, помер батько-професор, усі виросли, а годинник залишився колишнім і бив вежевим боєм. До нього всі так звикли, що, якби він зник якимсь дивом зі стіни, сумно було б, ніби вмер рідний голос і нічим порожнього місця не закриєш. Але годинник, на щастя, безсмертний, безсмертний і "Саардамський Тесля", і голландський кахель, як мудра скеля, в найтяжчий час живильний і жаркий.

Ось ці кахлі, і меблі старого оксамиту, і ліжка з блискучими шишечками, витерті килими, пістряві й малинові, з соколом на руці (царя) Олексія Михайловича, з Людовиком XVI, що ніжився на березі шовкового озера в райському саду, килими турецькі з чудернацькими завитушками, що марилися маленькому Ніколці в жару scarлатини, бронзова лампа під абажуром, найкращі у світі шафи з книжками, що пахли таємничим старовинним шоколадом, із Наташею Ростовою, "Капітанською дочкою", золочені горнятка, срібло, портрети, портъери, – усі сім припорошених та повних кімнат, що зростили молодих Турбіних, усе це мати в найважчий час залишила дітям і, вже задихаючись і слабшаючи, чіпляючись за руку Олени плакучої, мовила:

– Дружно... живіть".

Друга православна гімназія, яку закінчив майбутній письменник.

"Стівісімдесятивіконним, чотириповерховим величезним покоєм оточувала плац рідна Турбіну гімназія. Вісім років провів Турбін у ній, протягом восьми років у весняні перерви він бігав по цьому плацу, а взимку, коли класи були сповнені задушного порошу і лежав на плацу холодний гордовитий сніг зимового навчального року, бачив плац з вікна. Вісім років ростив і навчав цегляний pokій Турбіна і молодших – Караса та Мишлаєвського..."

Цікаво, якою мірою навчання у гімназії 120 років тому відрізнялося від сьогоденного? Меншою, ніж могло би здатися. В усякому разі, головний герой роману "Біла гвардія" Олексій Турбін згадує "вічно загадкові очі вчителів, і страшні, що досі ще сняться, басейни, з яких вічно виливається і ніяк не може вилитися вода, і складні роздуми про те, чим Ленський відрізняється від Онегіна, і який потворний Сократ, і коли заснований орден єзуїтів, і висадився Помпей, і ще хтось висадився і висадився і висаджувався протягом двох тисяч років..."

І кожному знайомий і близький світлий сум письменника:

"О, вісім років навчання! Скільки в них було незугарного та смішного для хлопчачої душі, але скільки було радісного. Сірий день, сірий день, сірий день, ут консекутивум, Гай Юлій Цезар, одиниця з космографії і вічна ненависть до астрономії від дня цієї одиниці. Але зате й весна, весна і гуркіт у залах, гімназистки в зелених фартушках на бульварі, каштани і травень, і, головне, вічний маяк попереду – університет, значить, життя вільне, – чи розумієте ви, що значить університет? Захід сонця на Дніпрі, воля, гроші, сила, слава".

Київський університет. За часів Булгакова він носив ім'я святого Володимира, нині носить ім'я Тараса Шевченка. Тут Булгаков навчався на медичному факультеті. "За вісьмома роками гімназії, вже поза всяких басейнів, трупи анатомічного театру, білі палати, скляне мовчання операційних, а потім три роки поневірянь у сідлі, чужі рани, приниження і страждання, – о, клятий басейн війни... І ось висадився там-таки, на цьому плацу, у тому ж саду. І біг по плацу досить хворий та знервований, стискав браунінг у кишені, біг дідько знає куди і навіщо. Вірогідно, захищати те саме життя – майбутнє, задля якого мучився над басейнами і тими клятими пішоходами, з яких один іде від станції "А", а інший назустріч йому від станції "Б".

Слово "Київ" в романі не звучить. Булгаков називає його Містом – з великої літери. Однак у романі своїми іменами названі тодішні приміські населені пункти, більша частина яких нині вже увійшла до міської смуги: Шулявка, Пуща-Водиця, Слобідка, Куренівка, Святошино, Караваєві Дачі, Пост-Волинський, Бровари.

Вулиці: Хрещатик, Прорізна, Володимирська, Мало-Провальна, Житомирська, Литовська, Костельна, Рильський провулок, Софійська та Контрактова площі, старовинні вулички Подолу Лубочівська та Ловська, Вольський узвіз – цими улюбленими куточками рідного міста водив дев'ятнадцятирічний Булгаков молоду дружину, щойно привезену з далекого Поволжя. Нам вже не дізнатись, які саме слова майбутній письменник казав їй на березі Дніпра, але цілком вірогідно, що саме їх пізніше відтворив він у романі "Біла гвардія":

"Как многоярусные соты, дымился, и шумел, и жил Город. Прекрасный в морозе и тумане на горах, над Днепром. Целыми днями винтами шел из бесчисленных труб дым к небу. Улицы курились дымкой, и скрипел сбитый гигантский снег. И в пять, и в шесть, и в семь этажей громоздились дома. Днем их окна были черны, а ночью горели рядами в темно-синей выси. Цепочками, сколько хватало глаз, как драгоценные камни, сияли электрические шары, высоко подвешенные на закорючках серых длинных столбов.

Сады стояли безмолвные и спокойные, отягченные белым, нетронутым снегом. И было садов в Городе так много, как ни в одном городе мира. Они раскинулись повсюду огромными пятнами, с аллеями, каштанами, оврагами, кленами и липами.

Сады красовались на прекрасных горах, нависших над Днепром, и уступами поднимаясь, расширяясь, порою пестря миллионами солнечных пятен, порою в нежных сумерках, царствовал вечный Царский сад. Старые сгнившие черные балки парапета не преграждали пути прямо к обрывам на страшной высоте. Отвесные стены, заметенные вьюгою, падали на нижние далекие террасы, а те расходились все дальше и шире, переходили в береговые рощи над шоссе, вьющимся по берегу великой реки, и темная скованная лента уходила туда, в дымку, куда даже с городских высот не хватает человеческих глаз, где седые пороги, Запорожская Сечь, и Херсонес, и дальнейшее море.

Зимом, как ни в одном городе мира, упавал покой на улицах и переулках и верхнего Города, на горах, и Города нижнего, раскинувшегося в излучине замерзшего Днепра... Свет с четырех часов дня начинал загораться в окнах домов, в круглых электрических шарах, в газовых фонарях, в фонарях домовых, с огненными номерами, и в стеклянных сплошных окнах электрических станций... Играл светом и переливался, светился и танцевал и мерцал город по ночам до самого утра, а утром угасал, одевался дымом и туманом.

Но лучше всего сверкал электрический белый крест в руках громаднейшего Владимира на Владимирской горке, и был он виден далеко, и часто летом, в черной мгле, в путаных заводях и изгибах старика-реки, из ивняка, лодки видели его и находили по его свету водяной путь на Город, к его пристаням. Зимой крест сиял в черной гуще небес и холодно и спокойно царил над темными пологими далями московского берега, от которого были перекинута два громадных моста. Один цепной, тяжкий, Николаевский, ведущий в слободку на том берегу, другой высоченный, стреловидный, по которому прибегали поезда оттуда, где очень, очень далеко сидела, раскинув свою пеструю шапку, таинственная Москва".

Сам Булгаков потрапив до Москви у 1921 році, а в найстрашніші для Києва часи – 1918–1919 роки – він знаходився саме у Києві. На його очах Місто пережило 14 політичних переворотів, і кожна влада не-сла народу кров, сльози, смерть. У далекій Москві згадає письменник революційні роки Києва: "Велик был год и страшен год по Рождестве Христовом 1918, но 1919 был его страшней". І оцінить революційні події гіркими та скорботними словами: "А зачем оно было? Никто не скажет. Заплатит кто-нибудь за кровь?"

Нет. Никто.

Просто растает снег, взойдет зеленая украинская трава, заплетет землю... выйдут пышные всходы... задрожит зной над полями, и крови не останется и следов. Дешева кровь на червонных полях, и никто выкупать ее не будет.

Никто".

(Звучить пісня "Степом, степом...")

Михайло Булгаков – письменник, твори якого сьогодні не тільки не втратили своєї актуальності, але й здаються написаними в наш час і про нас. Наприклад, повість "Собаке сердце", уривок з якої ми пропонуємо вашій увазі.

Действующие лица: профессор Преображенский Филипп Филиппович и доктор Борменталь Иван Арнольдович.

Ф. Ф. Опять!.. Ну, теперь, стало быть, пошло, пропал Калабуховский дом.

Б. Вы слишком мрачно смотрите на вещи, Филипп Филиппович, они теперь резко изменились.

Ф.Ф. Голубчик, вы меня знаете? Не правда ли? Я – человек фактов, человек наблюдения. Я не говорю уже о паровом отоплении. Не говорю. Пусть: раз социальная революция – не нужно топить. Но я спрашиваю: почему, когда началась вся эта история, все стали ходить в грязных калошах и валенках по мраморной лестнице? Почему калоши нужно до сих пор еще запирают под замок? И еще приставляют к ним солдата, чтобы их кто-либо не стащил? Почему убрали ковер с парадной лестницы? Разве Карл Маркс запрещает держать на лестнице ковры? Разве где-нибудь у Карла Маркса сказано, что 2-ой подъезд Калабуховского дома на Пречистенке следует забить досками и ходить кругом, через черный двор? Кому это нужно? Почему пролетарий не может оставить свои калоши внизу, а пачкает мрамор?

Б. Да ведь у него, Филипп Филиппович, и вовсе нет калош.

Ф.Ф. Ничего похожего! На нем есть теперь калоши, и эти калоши... мои! Это как раз те самые калоши, которые исчезли весной 1917 года. Спрашивается, кто их попер? Я? Не может быть. Буржуй Саблин? (указывает пальцем в потолок.) Смешно даже предположить. Сахарозаводчик Полозов? (указывает в сторону) Ни в коем случае! Это сделали вот эти вот самые певуны! Да-с! Но хоть бы они их снимали на лестнице! На какого черта убрали цветы с площадок? Почему электричество, которое, дай Бог памяти, тухло в течение 20-ти лет два раза, в теперешнее время аккуратно гаснет раз в месяц?

Б. Разруха, Филипп Филиппович.

Ф.Ф. Нет, нет. Вы первый, дорогой Иван Арнольдович, воздержитесь от употребления самого этого слова. Это – мираж, дым, фикция. Что такое эта ваша разруха? Старуха с клюкой? Ведьма, которая выбила все стекла, потушила все лампы? Да ее вовсе и не существует. Что мы подразумеваем под этим словом? Это вот что: если я, вместо того чтобы оперировать каждый вечер, начну у себя в квартире петь хором, у меня наступит разруха. Если я, входя в уборную, начну, извините за выражение, мочиться мимо унитаза и то же самое начнут делать Зина и Дарья Петровна, в уборной начнется разруха. Следовательно, разруха не в клозетах, а в головах. Значит, когда эти баритоны кричат "бей разруху!" – я смеюсь. Клянусь вам, мне смешно! Это значит, что каждый из них должен лупить себя по затылку! И вот когда он вылупит из себя всякие галлюцинации и займется чисткой сараев – прямым своим делом – разруха исчезнет сама собой. Двум богам служить нельзя! Невозможно в одно и то же время подметать трамвайные пути и устраивать судьбы каких-то испанских оборванцев! Это никому не удастся, доктор, и тем более – людям, которые вообще, отстав в развитии от европейцев лет на 200, до сих пор еще не совсем уверенно застегивают свои собственные штаны!

Б. Вы вошли в азарт, Филипп Филиппович. Взгляните, как смотрит на вас пёс. Если бы он умел разговаривать, то, наверное, посоветовал бы вам зарабатывать деньги на митингах.

Ф.Ф. Городовой! Поставить городского рядом с каждым человеком и заставить его умерить вокальные порывы наших граждан. Вы говорите – разруха. Я вам скажу, доктор, что ничто не изменится к лучшему в нашем доме, да и во всяком другом доме, до тех пор, пока не усмирят этих певцов! Лишь только они прекратят свои концерты, положение само по себе изменится к лучшему.

Б. Контрреволюционные вещи вы говорите, Филипп Филиппович, не дай Бог вас кто-нибудь услышит.

Ф.Ф. Ничего опасного. Никакой этой самой контрреволюции в моих словах нет. В них здравый смысл и жизненная опытность.

Профессор вытаскивает из-за воротника салфетку, кладет ее на стол и поднимается со стула. То же самое повторяет за ним доктор.

Б. Мерси. Я сегодня вечером не нужен вам, Филипп Филиппович?

Ф.Ф. Нет, благодарю вас, голубчик. Ничего сегодня делать не будем. Во-первых, кролик издох, а во-вторых, сегодня в Большом – "Аида".

Б. (с уважением). Как это вы успеваете, Филипп Филиппович?

Ф.Ф. Успевают всюду тот, кто никуда не торопится. Конечно, если бы я стал прыгать по заседаниям и распевать целый день, как соловей, вместо того, чтобы заниматься прямым своим делом, я бы никуда не поспел (*слышна механическая мелодия "Ах, мой милый Августин" – это карманные часы*). Начало девятого... Ко второму акту поеду... Я сторонник разделения труда. В Большом пусть поют, а я буду оперировать. Вот и хорошо. И никаких разрух...

Чи засвоїли ми сьогодні уроки професора Преображенського? Чи нині мало навколо нас Швондерів, Пеструхіних, Жаровкіних? А може, варто зазирнути і в себе: прислухатись, чи з нашого власного нутра раптом не гавкне Шариков?

Недарма стали афоризмами слова Булгакова про те, що людей псує квартирне питання; що відьмами жінки стають від горя та страждань; що цеглина ні з того ні з сього ніколи і нікому на голову не падає; хто скаже щось на захист заздрощів? осетрина другої свіжості; з низького не так небезпечно падати; невже серед москвичів є шахраї? важкий народ ці жінки; рукописи не горять; і ми хочемо жити й літати; питання крові – найскладніші питання у світі; навіщо тобі краватка, якщо на тобі немає штанів? Кожен прикрашає себе, чим може; факт – найпертіша у світі річ; тигрів не можна їсти; у відкритий предмет може втрапити кожний.

А чого варта тільки одна ця порада: "Ніколи і нічого не просить! Ніколи і нічого, особливо у тих, хто сильніший від вас. Самі запропонують і самі все дадуть!"

Це роман "Майстер і Маргарита" – гімн кохання і милосердю. Він не з минулого і не з теперішнього. Він навіть не з майбутнього. Він поза часом.

(Звучить пісня "Патриаршие пруды...")

Воланд. Ваш роман прочитали, и сказали только одно, что он, к сожалению, не окончен. Так вот, мне хотелось бы показать вам вашего героя. Около двух тысяч лет сидит он на этой площадке и спит, но когда приходит полная луна, как видите, его терзает бессонница. Она мучает не только его, но и его верного сторожа, собаку. Если верно, что трусость – самый тяжкий порок, то, пожалуй, собака в нем не виновата. Единственно, чего боится храбрый пес, это грозы. Ну что ж, тот, кто любит, должен разделять участь того, кого он любит.

Маргарита. Отпустите его!

Воланд. Не надо кричать в горах. (Обращается к Мастеру.) Ну что же, теперь ваш роман вы можете кончить одной фразой!

Мастер (кричит, приложив руки рупором ко рту). Свободен! Свободен!.. Смотри, Маргарита: проклятые скалистые стены упали... Вот загорается необъятный город с садом, разросшимся за тысячи лун... Ах, как хороша, как необыкновенно хороша протянувшаяся к нему лунная дорога! Смотри, как кинулся бежать по ней остроухий пёс!.. А вот и человек в белом плаще с кровавым подбоем. Он что-то кричит. Я не разберу, смеётся он или плачет. Но вот он наконец сдвинулся с места, он бежит за своим верным стражем по лунной дороге! (Обращается к Воланду.) Мне туда, за ним?

Воланд. Нет, зачем же гнаться по следам того, что уже окончено?

Мастер. Так, значит, туда? (Показывает через плечо назад.)

Воланд. Тоже нет. Что делать вам в подвальчике? Зачем? О, трижды романтический мастер, неужто вы не хотите днем гулять со своей подругой под вишнями, которые начинают зацветать, а вечером слушать музыку Шуберта? Неужели ж вам не будет приятно писать при свечах гусиным пером? Неужели вы не хотите, подобно Фаусту, сидеть над ретортой в надежде, что вам удастся вылепить нового гомункула? Туда, туда.

(Показывает рукой вперед.) Там ждет уже вас дом и старый слуга, свечи уже горят, а скоро они потухнут, потому что вы немедленно встретите рассвет. По этой дороге, мастер, по этой. Прощайте! Мне пора. (Уходит.)

Мастер и Маргарита (вместе вслед). Прощайте!

Мастер (озираясь). Ни скал, ни площадки, ни лунной дороги, ни Ершалаима. Пропали и черные кони... Смотри, Маргарита, вот и обещанный рассвет. Он начинается тут же, непосредственно после луны. Пойдем, моя верная подруга, в блеске первых утренних лучей через каменистый мшистый мостик.

Маргарита. Слушай беззвучие, слушай и наслаждайся тем, чего тебе не давали в жизни, – тишиной. Смотри, вон впереди твой вечный дом, который тебе дали в награду. Я уже вижу венецианское окно и вьющийся виноград, он поднимается к самой крыше. Вот твой дом, вот твой вечный дом. Я знаю, что вечером к тебе придут те, кого ты любишь, кем ты интересуешься и кто тебя не встревожит. Они будут тебе играть, они будут петь тебе, ты увидишь, какой свет в комнате, когда горят свечи. Ты будешь засыпать, надевши свой засаленный и вечный колпак, ты будешь засыпать с улыбкой на губах. Сон укрепит тебя, ты станешь рассуждать мудро. А прогнать меня ты уже не сумеешь. Беречь твой сон буду я.

Роман "Майстер і Маргарита" може вважатися візитною карткою свого часу і своєї країни. Його вплив відчувається на творах багатьох сучасників Булгакова. Зокрема, чи не найбільш відверто перегукується з ним широко відомий вірш Олександра Кочеткова "Балада про прокурений вагон", написаний у 1932 році.

На сцену виходять юнак у чорному вбранні – "Він" та дівчина у білому – "Вона".

Он. Как больно, милая, как странно,
Сроднясь в земле, сплетясь ветвями, –
Как больно, милая, как странно
Раздваиваться под пилой.
Не зарастет на сердце рана,
Прольется чистыми слезами,
Не зарастет на сердце рана –
Прольется пламенной смолой.

Она. Пока.

Сам Булгаков не побачив надрукованими ні "Собачого серця", ні "Білої гвардії", ні "Майстра й Маргарити". Ці твори розповсюджувалися у "самвидаті". Машинописна копія роману "Майстер і Маргарита" коштувала стільки ж, скільки кавовий сервіз "Мадонна".

На одному з публічних диспутів сам Михайло Булгаков колись сказав: "Після Толстого неможливо жити і працювати в літературі так, ніби не було ніякого Толстого". Перефразуючи ці слова Великого Майстра, ми сьогодні можемо сказати, що і після Булгакова не можна сприймати літературу без нього, адже крізь роки його твори самовіддано несуть нам вічні загальнолюдські цінності і стверджують, що тінь Воланда безсила перед тим, хто служить людям і прагне ідеалів добра і правди.

Тетяна Федорченко

ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ)

Тема. Пісенна творчість українських письменників.

Мета: *навчальна* – ознайомити учнів із пісенною творчістю видатних українських поетів;

розвивальна – розвивати художній смак, відчуття краси музичного слова;

виховна – виховувати любов до української пісні.

Обладнання. Вишивані рушники, колиска, національне вбрання для учениці, запис пісні "Два кольори", запис пісні "Червона рута".

Тип уроку. Нестандартний.

Література

1. Білогруд Г. І на тім рушничкові... (Пісенна творчість А.Малишка). 11 клас / Г. Білогруд // Все для вчителя. – 2000. – № 3. – С. 32–34.
2. Лубківський Р. Сповідь. Молитва. Присяга / Р. Лубківський // Павличко Д. В. Ялівець : поезії / упоряд. і передм. Р. М. Лубківського. – К. : Веселка, 2004.
3. Кривка Н. В. Українська література. 11 клас. Плани-конспекти уроків / Н. В. Кривка. – Харків : Ранок, 2002.

Хід уроку

Класна кімната прибрана вишиваними рушниками. В кутку висить колиска з лялькою-немовлям.

Учитель. Нелегка доля в українській пісні. В усі часи вона була частиною людського життя. Мандрувала з чумацькими валками, із заробітчанами, лунала в полі спекотного дня і тихого літнього вечора.

Були часи, коли нашу пісню любила навіть Москва. Часом мову і пісню нашу гнали з життя. Композитору М.Лисенку не дозволяли ставити слова під своїми нотами. Та голосно лунала й німа його пісня.

Забороняли співати рідною мовою. Коли українці бажали проспівати рідну пісню, губернатори вимагали співати французькою або російською. Царський уряд забороняв співати кобзарям, бо розумів силу того співу. Боролися з кобзарями і в ХХ ст. Так нищили душу нашого народу.

А згадайте пісні Марусі Чурай... Пісні, які складала ця дівчина, не тільки врятували їй життя, а й увіковічили її ім'я. Пісня була джерелом натхнення для багатьох поетів і письменників: Т.Г.Шевченка, І.П.Котляревського, М.Гоголя, М.Рильського, Лесі Українки. Багато з них зробили і свій внесок у пісенну скарбницю. Про поетів-піснярів другої половини ХХ століття ми поговоримо з вами сьогодні.

Учень. 1958 рік. Режисер М.Мишурін знімає фільм "Літа молодії". Є в нього епізод, де герої фільму – юнак і дівчина – ідуть на даху вагона в Київ вступати в театральний інститут. Хлопець розгортає рушник, в який мати загорнула йому в дорогу нехитрий сніданок, і пригощає свою супутницю. В Україні є такий звичай: в далеку дорогу мати дає синові вишиваний рушник – на щастя, на долю. Режисеру спало на думку музично оформити цей епізод. О.Мишурін запропонував: "А що як ми дамо юнаку пісню про рушник?"

Учениця. Платону Майбороді сподобалася ця пропозиція. Він подзвонив Андрію Малишко (своєму другові й побратиму) в санаторій, де той відпочивав, і дав йому розмір вірша.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
В тихім шелесті трав ти мене сповивала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

Наступного дня вранці поет по телефону диктував вірш, залишивши перший куплет таким, яким його написав Майборода. Він змінив тільки другий рядок.

Учень. І ось Андрій Малишко в селі Лютих під Києвом. Раптом на подвір'ї з'являється делегація творців кінокартини "Літа молодії" на чолі з Майбородою. Приїхали просити, щоб Малишко щось трохи змінив у пісні – так потрібно композиторові. Прибули гуртом, бо знали негіддатуливу натуру поета. Але Малишко гостро відповів: "Я не пишу текстів і не підстроююсь до будь-якої музики". Так і розійшлись. Але вже увечері поет передавав текст по телефону, а вночі композитор теж по телефону наспівував мелодію пісні.

(Учні співають "Пісню про рушник".)

Учениця. Під час демонстрування фільму пісня блискавично облетіла країну, зачарувала своєю мелодією і змістом слухачів – своєю безмежною любов'ю до матері, що злилася з вишиваним рушником і материнською ласкавою усмішкою. На цьому рушникові поет бачив багрянець і чорноту доріг у чорну ніч війни. Він бачив у цьому рушникові те, що не спроможні збагнути недалекоглядні критики, але відчув і збагнув народ, і саме так, як думав поет.

Учень. Його мені подарувала мати,
Щоб я не смів ту землю забувати,
Де їв хліб-сіль і знав солоний піт,
І радощі малі у отчім домі,
І перші смутки, серцю невідомі
Із багрянцем зорі біля воріт.

Учениця. "Чоловік... що стає піснями" – так назвав колись Андрія Малишка, свого старшого побратима, Павличко, маючи на увазі його пісенну творчість і насамперед "Пісню про рушник". Чудове визначення! Стосується воно, безперечно, і самого Павличка.

Учень. У 60–80-ті рр. минулого століття відчувався масовий послідовний наступ на українську культуру, загалом – на українство. Тоді українська пісня і створила лінію оборони на всьому просторі – від ліричного до естрадного...

Павличко відізвався на суспільну потребу своєрідним пісенним спротивом режимові. Окрилені мелодіями Олександра Білаша, його пісні завоювали любов і популярність, і сьогодні можна почути їх скрізь, де живуть українці і де тільки б'ється українське серце.

Учениця. Протестні інтонації ще виразніше зазвучали в "Двох кольорах" – цій пісні-спомині, пісні-новелі. На поверхні – звичайні побутові деталі, "типові" біографічні подробиці. Але знаковими були самі

кольори – червоний і чорний. Саме вони виводили зміст на громадянський, політичний обшир, але не політизували твір понадміру, бо образ матері, як і в Малишківій "Пісні про рушник", відкривав у серцях найдорожче тепло – тепло родинності.

Учень. З часом пісня почала вбирати в своє ніжне єство елементи біографії нашого народу, починаючи від Чорнобильського інферно до заробітчанських поневірянь наших людей, розкиданих по чужині. "Два кольори" можна почути в Польщі, в Іспанії і навіть в Японії, де переклад її публікується поруч із "Вечором" Тараса Шевченка ("Садок вишневий коло хати").

(Звучить запис пісні "Два кольори".)

Учениця. Декілька років тому був покладений на музику вірш Василя Симоненка "Лебеді материнства". Композитора А.Пашкевича полонили в цьому вірші мелодійна основа та мотив материнської любові. Поет тут широко використав фольклорні образи: "тихі зорі", "материнська добра ласка", "верби і тополі".

Учень. Головний мотив твору – вічна материнська тривога за долю сина. Ненька мріє про щастя для своєї дитини. Поки син маленький, вона може захистити його. Та "приспані тривоги", "чуже поле" чекають його десь на життєвому шляху, і протистояти їм може тільки людина, для якої рідна мати, Батьківщина, Україна – не просто слова. Зрадити їх – це непростимий гріх.

Образи лебедів у народі завжди асоціювалися з вірністю. Симоненко звертається до них, пов'язуючи їх із материнством, із Батьківщиною, яких не можна втрачати, обираючи щось інше.

(Учениця в образі матері над колискою співає пісню "Лебеді материнства".)

(Стиха звучить пісня "Червона рута".)

Учениця. Хто сьогодні не знає цієї пісні? Людям різного віку близька її мелодія, так само як ім'я автора – Володимира Івасюка. Життя композитора – мов натягнута струна, мажорна мелодія якої змушувала митця робити її ще тугішою.

Учень. "Івасюківський вибух" – яскравий, могутній, підхоплений його друзями – Софією Ротару, Назарієм Яремчуком, Василем Зінкевичем, так зворушив задрімані душі, що українці, які, здавалось, уже назавжди перекували свої голоси на чужу мову, заспівали рідною. Пісні Івасюка захоплювали нові й нові позиції на естраді, нагадували нам, чиїх батьків ми діти, долали національну байдужість. І це в той час, коли офіційна влада зустрічала в штики будь-який свіжий струмись у нашій культурі.

Учениця. Володя Івасюк зник 24 квітня 1979 року, а 18 травня знайшли його тіло.

Роки тамують біль втрати, але пам'ять береже світле ім'я поета і композитора-самородка, відкривача новітнього пласту української музичної культури.

Михайло Івасюк, поет, батько Володі, писав:

Благословляю, сину, ті роки,
Що розчинили тобі навстіж двері
У царство творчості, і на папері
Лягли слова і ноти на рядки.

І спів полинув хвилями ріки,
Немов відлуння звукових феєрій,
І люди віднайшли в своїм трувері
Жаданий обрій, сонце і зірки...
(Пісня "Червона рута" звучить голосно.)

Учитель. Пісня! Як багато вона важить у житті кожного з нас і всього народу. Пісня оздоровлює душу людини, допомагає зберегти нетлінними цінності: віру в людину, в незрадливу любов, у щирі дружбу, в очищаючу силу краси.

Багато українських поетів творили і продовжують творити високе мистецтво пісні. Це ті перлини духовності, які дають нам відчуття спільноти. Завдяки їм ми сьогодні відчуваємо себе людьми, віримо у високі моральні засади, мріємо і кохаємо.

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ**Світлана Лозінська****НІЖИНСЬКІ ПОВІСТІ****(Продовження. Початок у №1, 2011)**

У 1825 році в Ніжині побував Адам Міцкевич. Народився він у 1798 році на одному із живописних хуторів недалеко від міста Новогрудка на кордоні Білорусії і Литви. Тоді йшли війни, і землі, де жив Міцкевич, відійшли до Польщі. З п'яти років Адам виявив допитливість, цікавився всім, що його оточувало. Закінчивши Віленський університет, який був на той час великим культурним центром польської культури, Адам перезнайомився з вільнодумними людьми того часу. Він цікавився філософією Вольтера, Руссо, Шекспіра, Гете, Байрона. Перекладаючи їх твори на польську мову, прославив себе як сміливий чоловік. Вірші почав писати рано. Поступово його творчість почала сприйматися як противладна. Щоб не викликати бурю гніву серед передових революційно настроєних людей, Адама відправили працювати в Одесу. Там він теж знаходить однодумців. У віршах він відкрито говорить про гніт простого народу, про несправедливість, яка заповонила від краю до краю царську Росію. Міцкевичу такого не пробачили, і в 1850-х роках його направляють з політичною місією в Константинополь, де формувались польські легіони для участі в воєнних справах на боці Туреччини. Адам захворів на холеру і в 1855 році помер. Як сказав один з його друзів, доля його не пестила – частенько була кулаками.

Адам Міцкевич написав сотні віршів. Його творча спадщина дуже багата життєвим змістом, масштабна в гуманістично-філософських виявах, людяна і вивичена. Він творчою думкою перекидав місток між минулим і сучасним, переплітаючи роки і зміст їх життя в єдине ціле. Він передбачав майбутнє. Крім філософських рим, у нього склалися рими про кохання, природу, про світ наш безмірний і складний.

Зустрічі з викладачами Ніжинської гімназії вищих наук, з культурними і освіченими людьми міста збагатили знання Адама Міцкевича про українців.

Польський поет навів мені спогади про моє дитинство: про маму-польку, яка гарно читала його поезії рідною мовою, про батька, який разом з мамою співав арії з опер Семена Степановича Гулака-Артемівського. Особливо вони любили "Запорожець за Дунаєм". У молодості вони брали участь в аматорських виставах за творами цього композитора. Батько розповідав, що Семен Степанович був другом Тараса Шевченка. Народився він у 1813 році в селі Городище недалеко від Києва. Після закінчення школи вчився в Київській духовній семінарії. Ще з дитинства проявив себе як виконавець народних пісень. Талант його розвинувся, і він був прийнятий в церковний хор Київського митрополита. Згодом Гулак-Артемівський стає оперним і драматичним артистом, композитором. Його баритон звучить під куполами багатьох театрів Росії й України. У 25 років він знайомиться з Михайлом Глінкою, який допомагає Артемівському отримати освіту в Італії. Вони разом побували в Ніжині, аби підібрати кращі голоси для Придворної капели. Про це я читала в згадках про Семена Степановича.

– Я теж додаю кілька слів до біографії Гулака, – озивається Ганна. – Нещодавно на радіо почула про нього гарну передачу. Він із стародавнього козацького роду з Черкащини. Родоначальником його був Іван Гулак – генеральний обозний гетьмана Дорошенка. Дядько його Гулак-Артемівський – відомий український поет і байкар. Семен Артемівський був не тільки співаком, артистом і композитором – він ще й автор проекту Петербурзького водогону. Семен Степанович цікавився географією, історією, економікою. Я думаю, що Ніжин зацікавив його як місто освічених людей, адже тут функціонувало багато навчальних закладів.

Спочатку в Ніжині діяли школи при церквах. Там навчалися не всі діти, а лише багатих людей. Та згодом навчання торкнулося й інших дітей мешканців Ніжина. В 1696 році була відкрита грецька школа при церкві Архістратига Михаїла. Спочатку грецькі поселенці вчили дітей вдома, наймаючи домашніх вчителів, а пізніше відкрили школу. Там дозволялося вчитися й іншим дітям – вихідцям з багатих родин. А в 1762 році відкрили приватний пансіон для дітей дворян, священників, міської знаті. В кінці 1700-х років у Ніжині проживало близько 11000 чоловік. 1782 рік славний тим, що в місті почало діяти двокласне народне училище, яке з 1812 року переведено в повітове. Рівно через 2 роки в Ніжині відкрилося Олександрівське грецьке училище.

Розвиток міста потребував освічених людей. У 1820 році була святково відкрита Гімназія вищих наук, заснована на кошти князів Олександра та Іллі Безбородьків. Гімназію кілька разів перейменовували, через те в ній навчалися і викладали талановиті, свободолюбиві молоді люди, які сповідували демократичний шлях розвитку суспільства. Гімназії надали статус ліцею. А при ньому заснували класичну гімназію. Скільки ж тоді в Ніжині було молодих людей, які вчилися в різних навчальних закладах! У 1860-х роках тут

мешкало вже більше 18000 чоловік. З відкриттям різних шкіл і ліцеїв Ніжин стає в ряд культурних міст України. 1878 рік подарував Ніжину ще один навчальний заклад – жіночу гімназію імені Пелагеї Кушакевич, названої на честь померлої дружини засновника. Кінець 1800-х років виявився для Ніжина справді просвітницьким. Почало діяти ремісниче училище (нині агротехнічний інститут). З Гімназії, яку відкрили князі Безбородьки, навчальний заклад перетворився на історико-філологічний інститут. За переписом населення в Ніжині проживало більше 32000 чоловік. Як розказувала мені моя ненька, а їй її мама, половина ніжинських людей були студентами. Пізніше було створено Народний будинок, при якому діяли різні мистецькі гуртки. Технічне училище і фельдшерська школа відкрили в 1907 році. Через 5 років у місті заснували чоловічу гімназію. Я не кажу вже про школи, які тут були відкриті і діють до цього часу.

З ніжинських шкіл і гімназії вийшли освічені люди з нахилом до різних наук.

– Перегортаючи Павлинин зошит, я задумалася, скільки літератури, довідок, газет, журналів і книг перечитала твоя тітка, щоб все це звести до купи. Слава їй і хвала! Нехай живе довго, довго! А далі я надібрала записане про розвиток культури Ніжина, а ще про церкви. Синім олівцем виведено "Культурні споруди". Нижче поміточка автора: про першу ніжинську церкву невідомо нічого. Починаючи з 1600-х років у Ніжині були церкви, та про них дуже мало згадується, оскільки місто руйнувалося і відроджувалося.

Документально підтверджено, що 1600 року побудовано Введенський жіночий монастир. Через 70 років почав діяти новий Миколаївський собор, який було побудовано в стилі козацького бароко. Починаючи з 1720 до 1730-х років збудовано дві церкви. І вже до кінця XVIII століття Ніжин збагачується ще на п'ять церков. З ростом населення міста будувалися нові монастирі і церкви. В 1916 році Ніжин мав уже 20 православних храмів, 2 синагоги і 1 костюп.

Про культуру Ніжина Павлина пише так: "Згадка про місто в "Повести временных лет" свідчить про те, що воно мало в собі культурні корінці ще за життя перших мешканців. Городок Нежатин. Боротьба іноземців за його володіння. Пожежі і руйнації. А воно не щезало, знову і знову відбудовувалося, діяло, жило. Коли Ніжин знаходився в неволі інших держав, він змінювався культурно: брав від своїх гнобителів щось і для себе, віддаючи їм своє. Відкриття шкіл і училищ – великий крок уперед. Вихідці з навчальних закладів несли у світ знання, які отримали від ніжинських викладачів. До того ж Ніжин відвідували десятки людей, чий прізвища були вже відомими за межами України. Кожен приїзд того чи іншого діяча – культурна подія міста. У розвитку освіти населення велику роль відіграли церкви і монастирі. В студентському і аматорському міському театрах грала видатна Марія Заньковецька".

Нижче дописано ще кілька рядочків про те, що до відкриття народних театрів у місті багаті мешканці мали свої домашні театри. На їх невеликих сценах виступали творчі люди, які показали себе як співаки, актори, сценаристи – тільки імена їх ніхто не записував. А шкода!

Місто Ніжин почалося з малесенького населеного пункту, та через деякий час його стали величати земським містом.

Україна опинялася між сварками сусідніх держав. За неї билися, її втягували в розлади, на неї зазіхали як на ласий шматок. То в 1500-х роках частина України, куди входив Ніжин, була під владою Московської держави. 1514 року гетьман Євстафій Ружицький організував Ніжинський полк. Це свідчить про те, що на місто була звернута особлива увага. Коли прийшли 1600-ті – обставини змінилися. Внаслідок війни за Деульським миром Ніжин відійшов до Польщі. Через 5 років на місті старого городища побудовано укріплення і нове місто зі своїм гербом. Зрозуміло, що за володіння містом билися не раз. При гетьмані Богдані Хмельницькому Ніжин став полковим центром. А в наступні роки був міцно пов'язаний з гетьманами України і їх діями. У 1668 році Ніжин постраждав від російського війська князя Романдовського, які підпалили місто за те, що мешканці підтримували гетьмана Петра Дорошенка. У Дорошенка був намір об'єднати Україну в одну незалежну державу, а це дуже не сподобалось російському царю.

Петро Дорошенко походить з відомого козацького роду. Онук гетьмана Михайла Дорошенка. Він разом з Богданом Хмельницьким в 1647 році почав національно-визвольну війну українського народу. Дуже швидко став однією з довірених осіб гетьмана. Займав посаду полковника, вів переговори з Польщею, Московією, Туреччиною як дипломат. Дорошенко був не тільки хорошим військовим керівником, а ще й здібним адміністратором. У нього була велика мета – утворити і укріпити самостійну українську державу. Тому, ставши гетьманом, він здійснює ряд реформ, спрямованих на стабілізацію та поліпшення життя в Україні. Для того щоб поступово відійти від Росії, Дорошенко веде переговори з Туреччиною. Його не покидає думка про поступове звільнення від усіх сусідніх держав. Його підтримували багато розумних військових козацьких полковників, старих козаків, які працювали з Хмельницьким, і людей, прославлених у своїх політичних діях.

Петро Дорошенко був людиною освіченою, розумною, знав кілька іноземних мов, вів переговори і переписувався з королями, царями, султанами. Про нього є багато спогадів, починаючи з юних років, до часу, коли він став гетьманом. Написано багато, та скільки б не копірсалися біографи й історики в минулому цього чоловіка, розказати про нього все, про що він думав, які плани виношував у собі, – неможливо. В

наш час я вже не так багато читаю про гетьманів – мене приваблюють біографії людей іншого покоління. Та часом хочеться краєм ока переглянути історію, пов'язану з гетьманами. Моя товаришка з Ніжина Ніна ще з юнацьких років і до нашого часу веде свої власні записи про козаків, гетьманів і президентів України. Там я знайшла прізвище Дорошенка. Написано не так, як пишуть науковці, політики чи історики. Там новели переплетені з оповіданнями. Вона описує юність і дитинство Дорошенка.

– Один мій учитель теж робив такі записи про цікавих людей. Серед них були невизнані поети, самодіяльні політики, винахідники. Деяких таких "диваків" пізніше визнавали і навіть ставили в один ряд з науковцями.

В одному журналі мій погляд зупинився на вислові відомого поета, вченого і політика Олега Ольжича: "А смерть їх безсмертям зустріла". Довгенько думала над цим виразом, поки не познайомилась з біографією автора. З задоволенням дізналася, що його рід мав відношення до Ніжина. Його прапрадід, Ніжинський полковник Федір Кандиба, славився своїм умінням бути сильною військовою людиною. Нащадки Федора теж були людьми шанованими, освіченими. Будучи дворянами, мали свій герб і помістя біля Житомира. В свідченнях про цю сім'ю говориться, що батько Олега Ольжича, Олександр Кандиба, був поетом. Сина свого він учив сприймати світ так, як сприймав він і вся його родина. В три роки Олег читав, а в п'ять – написав першу п'єсу. Нелегким був час, коли такі родини висилали за межі України. Порадившись з дружиною, Олександр покидає рідні землі, їде в Прагу. Там Олег закінчує університет. По закінченні навчання цікавиться літературою, археологією, історією, фізикою. Олег грав на скрипці, піаніно, флейті. Знав дев'ять мов. Свої поетичні твори перевів на італійську і чеську мови. Знайомство з людьми, які мали відношення до політики, привело Ольжича до їх гурту. В 1944 році він загинув у таборі смерті Заксенхаузен. Йому було всього 39 років.

З 1782-го року місто стало повітовим, а в 1797-му ввійшло до Чернігівського повіту. Минуло століття, і Ніжин змінився. В ньому були відкриті і стали діяти банк, метеорологічна станція, міська лікарня, названа на честь лікаря-засновника Галицького, з'явився свій герб, пошта, музеї. 1881 року на кошти міських жителів був відкритий перший у Російській імперії пам'ятник Миколі Гоголю. Якби споруди і вулиці міста могли говорити – ми б дізналися набагато більше, ніж збережено в людській і книжковій пам'яті.

Мені не відомі біографії і половини людей, які мали хоча б маленьке відношення до Ніжина. Чим їх приваблювало це місто? Молоді люди з різних районів України прибували в Ніжин для навчання. Сільське населення знаходило тут місце роботи. Декому подобалася торгівля, бо з ростом міста, збільшувався товарообіг. У XIX столітті швидко розвивалася культура.

Навчався в Ніжинському юридичному ліцеї Франциск Казимирович Богушевич, який народився недалеко від міста Вілени в Білорусі. Виходець з дворян. Працював судовим слідчим в Україні, пізніше в Росії. Кілька років присвятив адвокатурі. Формування його поглядів відбувалися під впливом ідей російських революційних демократів. Вірші почав писати ще під час навчання в гімназії. Поезія проникнута громадянською пристрасністю, вірою в творчі сили народу. В своїх творах Богушевич звертається до колориту української природи, до людей, серед яких він прожив не один рік, а також до своїх друзів – поетів українського походження, вбачаючи в українській поезії щось рідне. Коли я читаю його вірші – бачу ніжинські вулиці, де з зелених закутків садів і парків виглядають старі будинки.

Після навчання в Ніжині історії України присвятив своє життя Микола Державін. Він говорив, що навчальний заклад Ніжина дав йому путівку в життя. В ньому він вперше відкрив для себе науку історію.

Науковим світилом, видатним організатором науки став і президент Академії наук України Олександр Богомолець. Його прізвище має глибоке коріння. В моїй пам'яті ще з дитячих років зберігається історія життя лікаря, патофізіолога, яку розповідала мамина подруга лікар Лідія Петрівна. Народився він у київській в'язниці, де відбувала покарання за свої політичні погляди його матінка. Коли хлопець підріс, його віддали вчитися в Ніжинську гімназію. Після її закінчення він продовжив навчання в Київському і Одеському університетах на медичному факультеті. Під час навчання познайомився з Мечніковим і Сеченовим, які поступово вплинули на його майбутній вибір. Деякий час Богомолець працював в Одесі. Пізніше захистив дисертацію в Петербурзі. Основне місце в науковому доробку посідає у нього вчення фізіології системи сполучення тканин. Є в науці такий препарат, як сироватка академіка Богомольця. Думаю, що його знають не тільки медичні працівники.

Далі життя його привело в Росію, де він керував різними інститутами. В 1930 році Олександра Богомольця обрали президентом Всеукраїнської Академії наук. Переїхавши до Києва, він віддає багато сил і знань Батьківщині. Богомолець не тільки працював в галузі медицини, він був активним державним і громадським діячем. За його ініціативою закладений Ботанічний сад Академії наук у Києві. Його ім'я носить Інститут фізіології України. Як же ніжинським мешканцям не пишатися таким діячем науки, як Богомолець, який має дворянське ніжинське коріння.

Гур-р-р-р! Бриньк! Хо-ха-хря! – понеслося кудись. Це потяг видав з себе звуки, які я б назвала музичними, бо вони дійсно тягнулися якоюсь чи то струною чи трубою.

– Скоро буде зупинка, – дивиться в вікно сусідка. – Передчуваю, що стояти будемо довгенько.

У коридорі почувся голос провідниці. Вона комусь розказувала, що на станції покаже йому те, що він хоче там побачити.

... Минуло кілька хвилин, і потяг, вигнувшись, тихо зупинився. Ганна, залишивши на обличчі усмішку, пішла з нею на вулицю. Гамір перекупників, які один поперед одного запрошували купити у них все смачне і свіже, привів нас до жінки, яка улесливо розказувала, які у неї смачненькі палянички з медом і маком.

– Давай купимо картопельки в сметані, – запропонувала я і потягнулася за грошима.

– Я візьму паляничку з медом. Подивись, яка гарна! Рум'яна, наче сонце жовтневе.

Кілька хвилин за межами купе ми провели з задоволенням. Ласкавий вітерець легенько обіймав нас, про щось весело нашіптував, радісно грався волоссям, бажаючи щасливої дороги.

У купе запахло кухнею. Ми з сусідкою смакували все, що купили, запиваючи чаєм. Під ритм і перестук коліс потягу щиро сміялися, поглядаючи в вікно.

– Нині осіння пора надзвичайна. Мабуть, Жовтень закохався в Днину, яка така щедра нині, – показувала на осяяні сонцем поля супутниця.

– Коли починається осінь? – перепитала я Ганну.

– Вереснем.

– Ні. Не першого вересня, а 27 серпня. І триватиме вона 66 днів. Із них: 25 днів золота осінь, 21 – пізня, 20 – то вже передзимова.

Начебто ще вчора було тепло і сонячно. Та раптом одного дня помітиш, як змінилося повітря, воно стало не таким м'яким. Ранками густішають тумани. В лісах, парках, садах стає надзвичайно гарно і пишно. Дерева вбираються в багрянець, відсвічують золотом, лілово сміються перед обідом і оранжево міняються перед заходом сонечка. Летять на землю листочки: неспішно, поволі, сумно. Осінь – наймальовничіша пора року. Нині у нас панують жовтневі візерунки. Скільки разів дивилися ми на все, що майоріло за шибками вагонного вікна. Люди кажуть, і я їх підтримую: у кожній порі року – своя вершина. В осені це – жовтень. Лебедина пісня року. Цей місяць є сусідом теплого вересня і передзимового листопада. Його величають і рум'янцем, і корінником осені. За незвичну і неповторну красу другий місяць осені називають "Окtober", так його величали колись давно, ще до реформи сонячного календаря. Тоді він займав восьме місце в числі місяців. Та коли він пересів на десяте, слов'яни назвали його жовтнем за золоте вбрання. Ці перестановки відбулися 1582 року, коли юліанський календар змінився на григоріанський. У різних районах Росії і України його називають по-різному: листобій, кисільник, весільник, зазимник тощо. Він буває дуже різним: то пройдуть дощі, то сонце пригріє так, ніби літо повернулося, то заморозки пробіжаться, залишаючи за собою лід. Дуже гарні дні жовтня, коли ранок приходить кольоровими туманами. Вдень небо стає таким барвінково-чистим, так і хочеться злетіти до нього, доторкнутися блакиті, відчуті її ніжність і радість. Під вечір захід простору стає неймовірно багатим на фарби. І яких тут не знайдеш: від темно-синіх до світло-малинових. Ще можна помилуватися останніми квітами: айстрами, ромашками, чорнобривцями, хризантемами, деревієм, пижмом... А які килими стелить осінній жовтень з падаючого листя! Немає такої людини, яка б не тішилась осінніми барвами. Я пам'ятаю, як мій батько приносив нам з лісу букети з листя. І де він їх тільки знаходив! Вдивлялася в них, а вони мені нагадували веселку, яка грає в небі.

Є така прикмета: якщо полетять у вирій журавлі, гуси – через два тижні, на Покрову, неодмінно приморозить. І... навпаки. Моя бабуся вчила мене так: вересень пахне яблуками, а жовтень – капустою. Після першого снігу до справжньої зими ще 40 днів. А нещодавно моя Ася телефонувала мені, почавши розмову так: "Жовтень плаче жовтими сльозами. Ти ж любиш таку погоду, то вона й прийшла. Приїжджай, Київ тебе чекає".

А я їй відповідаю: "Жовтень на рябій кобилі їздить, ні колеса, ні полоза не любить: ні возом, ні саньми". Такі приказки живуть серед людей. Ми ними користуємось, щоб нагадати чудову пору року, яка викликає в нас не тільки милування, а маленький сум, бо скоро щось інше завітає до нас.

Старі люди відзначали, що перехід від осені до зими відбувається 4 листопада – в день ікони Казанської Божої матері. А ще листопад називали "братчини", бо саме тоді збираються люди родинно гостювати. Цікаво, що його колись ще величали: листогній, сніговій, Perezимник – влучно, дотепно, справедливо.

– Коли ти жила в Ніжині, що тобі більше всього подобалось у місцевій природі? – питаюся Ганну, перебігаючи очима сторінки зошита.

– Молоді роки кликали мене за місто. Річка Остер, її береги, де-не-де покриті гайочками, ліси, що дивилися на мене уважно і загадково, бо я їх завжди пригортала поглядами. Манило мене до себе й поле. Делікатне, розумне, високоосвічене – воно відкривало переді мною непрочитану книгу. Мені здавалось, що мене кличуть до себе трави. Дідусь косив їх, а я лягала на покоси і... сміялася від щастя. Тепер не знаю, чого мені тоді було так щасливо. Нинішнє ставлення до природи інше. В ній я вбачаю щось доросле, трішки прочитане, більш зрозуміле. Шкода тих років, коли була молодою.

– Ася часто згадує живописні гаї й левади недалеко від Ніжина. Марія Заньковецька дуже любила зелені оази цього краю. Актриса поспішала туди з задушливих кімнат, а потім з веселим настроєм

розповідала друзям, що гай і левада можуть співати, а ліс – грати духовими інструментами. Хто може сказати, яку саме мелодію природа подарувала Марії в Ніжині.

Перша народна артистка України народилася в 1854 році в селі Заньки на Чернігівщині (звідси і псевдонім). Марія була сьомою дитиною в сім'ї. Родинне прізвище її – Адасовська. Батьки вели поміщицький спосіб життя, були людьми освіченими. Спочатку вона навчалася в приватній школі, а далі в жіночій пансіоні в Чернігові. З дитинства захоплювалася театральним мистецтвом, брала участь в аматорських концертах і виставах.

Заньковецька вперше виступила на сцені в Ніжині в 1872 році в театрі, який відкрив ніжинський дворянин Ракович. Пізніше доля закинула Марію разом з чоловіком-офіцером в молдавське місто Бендери. Тут вона вразила драматичним талантом Миколу Тобілевича, майбутнього театрального діяча Миколу Садовського. Саме тоді в Україні було створено перший професійний український театр під керівництвом Марка Кропивницького, куди ввійшли відомі артисти: Павло Саксаганський, Микола Садовський і Марія Заньковецька. На професійній сцені Марія дебютувала в 1882 році в ролі Наталки в п'єсі "Наталка Полтавка". Крім того, вона брала участь у різних виставах. Зі сцени вона боролася за жіноче щастя. Її душа завжди була відкрита для людей. Мистецтво Заньковецької високо оцінили Антон Чехов, Петро Чайковський, Лев Толстой, Ілля Рєпін. Проживаючи в Ніжині з початку 90-х років до 1926 року, актриса працювала в Народному театрі. Сотні разів виходила на сцену, щоб порадувати людей своєю грою, своїм талантом. Хочу ще сказати, що ім'я Марії Заньковецької добре відоме і у Львові. Там вона з Саксаганським заснувала Український драматичний театр, який носить її ім'я. Коли розмова заходить про Ніжин, я чомусь одразу ж згадую Заньковецьку. 25 років тому в Ніжині ще жили троє людей, які пам'ятали Марію. Дехто з журналістів звертався до них, і вони розповідали про актрису. Коли я піросла, мати мені розказувала, що Марія жила недалеко від будинку її дядька. Він теж був "артистом", виступав в самодіяльному театральному колективі, бо дуже любив цей рід занять. Ніжинці пам'ятають Заньковецьку, в центрі міста в 1992 році їй встановлено пам'ятник. Тут відбуваються щорічні Всеукраїнські театральні фестивалі жіночої творчості, присвячені їй.

– У минулому році я тричі побула в Ніжині, – розкладає на столі Ганна якісь картинки. – Місто змінилося на краще. Я тишилась красою теперішніх споруд, але мене вабило до церковних куполів. Гарно збереглися пам'ятки архітектури XVII і XIX століть. У центрі міста височить Миколаївський собор, вражають величчю Введенський монастир і Введенський собор, Всіхсвятська, Михайлівська, Покровська і Троїцька церкви, Благовіщенський монастир і церква. Зберігся будинок Грецького магістрату, пам'ятник Миколі Гоголю і чудові споруди минулих століть. Я забрала у тітки декілька карток з зображенням давнього Ніжина.

Довго ми з Ганною переглядали старі і не зовсім старі картки, де на тлі будинків, пам'ятників, майданів стояли і ходили люди, від яких, як мені здалося, випромінювалися їх думки.

– Тітка Василина розказувала, що вірші наших прадідів викликають у неї особливу цікавість – вона в них знаходить історію, яку не написав так гарно ніхто. Коли тітка присідала відпочити, вона обов'язково починала розказувати щось із історичного минулого Ніжина. Від неї я дізнавалася про різні повстання, які відбувалися на території Чернігівського повіту, та не тільки його. Людські бунти влучно відобразились в усній народній творчості, їх співали кобзарі, бандуристи, прості люди, козаки. В 1630 році під керівництвом Тараса Трясила козаки повстали проти поляків. Через рік – ще одне повстання. В ньому взяли участь Ніжинські козаки під керівництвом Івана Балиловця. Через кілька років стали бунтувати селяни. Їх очолив відомий бунтар Павлюк. Часті незадоволення поляками стали проявлятися в повстаннях 1650-х років. Ними керували козаки з Ніжина. Про Івана Безпалого і полковника Цюрупу склали не тільки вірші, їх імена прославляли в повістях і оповіданнях. Не можу обійти і повстання на Поділлі в 1800-х роках. Відголоски їх дійшли і до Лівобережної України. В 1830 році в Ніжинській в'язниці відбував покарання Устим Кармелюк, звідки він і втік. На початку 1900-х в Ніжині, як і в багатьох містах України, бунтували анархісти, соціал-демократи і всі, хто прагнув змінити владу. Політичні бунти організовували в Ніжині й студенти. Як завжди, молодь першою ставала в ряди політичних борців.

– Я запам'ятала батькову лекцію в Будинку культури. Він згадував там про гетьмана Скоропадського. Вдома я запитала його про цього чоловіка, і він сказав, що Скоропадського підтримували австро-німецькі війська. В багатьох містах більшовики виступили проти нього. Я зрозуміла, що тато не все мені розповів, та перепитувати не стала. 1918 рік був настільки різнобарвним, що самі історики плутаються, де і як склалися різні відносини між людьми, які створювали свої партії, громади, гурти. У всіх була "своя" правда.

На початку 1918 року Павла Скоропадського проголосили гетьманом України. Ті роки були дуже важкими, незрозумілими, мінливими. Прийшовши до влади, Скоропадський відразу ж взявся за роботу. За короткий час при ньому було видано більше 400 законних актів. Одразу ж звернув увагу на відкриття навчальних закладів, державних підприємств, банків. Його метою стало видання нових законів в Україні. Тільки не довго довелося Скоропадському бути лідером. Проти нього точилися опозиційні розмови, його переслідували, висміювали. В кінці року вибухнуло повстання. Довелося Скоропадському залишити Україну. Він їде до Німеччини. Його родичі роз'їхалися по всьому світу. Частина з них живе в Канаді, Америці й інших державах. Україна загубила одного із хороших своїх синів.

– А чи відомо тобі, що в Ніжині народився Марк Бернес? Відомий кіноактор, співак і дуже хороша людина до цього часу своєю позитивною творчою енергією дарує людям любов до музики, пісні, радіоцив.

У моєї матінки були друзі, які мали прямий стосунок до Бернеса – їх донька була заміжня за одним із його близьких родичів. Сва береже у своїй шафі грамофонні платівки з записаними піснями Марка!

– В архівах моїх батьків теж є платівки Бернеса. Я сама переспівувала і до цього часу співаю його ритмічні пісні.

– Мешканці Ніжина шанують його пам'ять.

– А про Миколу Подвойського ти знаєш? В зошиті його прізвище підкреслено жовтим олівцем. Перші рядки починаються так: видатний діяч революційного руху в Росії. Активний учасник підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. В революційному русі він з 1898 року. Вів підпільну роботу в Україні. Його часто арештовували. В 1906 році емігрував. Повернувшись назад, знову брав безпосередню участь у бунтах. Йому доводилося навіть битися у вуличних боях у Петрограді. До Ніжина він має прямий стосунок – вчився в Ніжинському училищі, народився в селі Кунашівка, неподалік. Коли була встановлена радянська влада в Україні, він обіймав посаду народного комісара з військово-морських справ.

– В роки радянської влади його ім'я згадувалося неодноразово. Батьки розповідали, що Подвойський був людиною освіченою, прямолінійною, мав організаторський хист.

– Два роки тому я була з донькою і онучкою в Ніжині на День Перемоги, – продовжила розмову Ганна, побачивши церковку за вікном. – Ранком довго дзвонили храмові дзвони. Ми мовчки слухали їх, а потім, також мовчки, стали збиратися, щоб піти в центр міста і на цвинтар, бо там поховані наші родичі, могили яких ми прибираємо. В цей день ми більше говоримо про воєнні роки. І хоч я людина не зовсім сентиментальна, та мушу тобі зізнатися, що коли мені розповідають про загиблого на війні, я чую далекий легесенький ніжний голос дзвіночка, який ніби говорить голосом того чоловіка, про якого йде мова.

Ти коли-небудь задумувалася, хто першим придумав дзвони у храмах? І чому саме дзвони, а не щось інше? І чому так затихають люди, коли вони дзвонять?

– Я теж люблю церковні дзвони. Та хто їх не любить? В минулому люди хрестилися, коли чули їх. Батьки і бабусі розказували, як вони сприймали дзвони раніше, я маю на увазі 1910–1920-ті роки. Тоді свята сприймалися інакше. Нині мати, почувши київські храмові дзвони, – не тільки хреститься, вона радіє, дякуючи Богові, що дожила до того часу, коли свято – то з Дзвоном Неба. Для мами Церковний Дзвін – це звуки Всесвіту.

– Коли я вперше почула від своєї тітки Наталки, що церковні дзвони лікують людей, що вони відганяють великі хвороби, що з ними пов'язане все людське життя, – не те, що не повірила, просто не зрозуміла тітку. Довгі роки шукала я відповідь на це явище, поки, не так давно, не прочитала в журналі "Світ" дуже цінну для мене статтю про силу церковного дзвону. Вчені довели, що храмові дзвони працюють як генератори енергії в ультразвуковому діапазоні, яка руйнує віруси хворобливих бактерій у великому радіусі від місця, звідки ці дзвони йдуть. Люди, які почувують себе погано, сприймають хвильові дзвони як ліки. Сила віри і чистота помислів допомагають людині лікуватися дзвонами.

– У Ніжині збереглося багато церков. Слава тим людям, які мають щирі серця і душі, шанують історію, не дають знівечитися культурним пам'яткам. Ніжинські пам'ятники Миколі Гоголю і Тарасу Шевченку не одну людину спонукали до високих дум.

– Батьки розказували мені про довоєнну історію Ніжина. Саме тоді в місті були відкриті нові фабрики, заводи, різні підприємства. В роки фашистської окупації в Ніжині діяв підпільний гурт молодих людей під керівництвом молодого сліпого юриста Якова Батюка. Їх виявили і розстріляли. А ще були масові розстріли єврейського населення. Під німецькою окупацією Ніжин був з 1941 до 1943 року. Коли мова заходить про Велику Вітчизняну війну – мені плакати хочеться. Війна принесла в ніжинські будинки тисячі листів з похоронками.

Послухай вірш, і ти зрозумієш, як можна любити свій рідний край, щоб так написати.

Чи сталось диво, а чи ні,

Та сонце посмішку не криє, –

Гуляє вітер в долині,

І жито понад шляхом зріє.

Моя розчакнута душа

П'яньким хмелем налилася.

Он час у ризі поспіша

До свято-яблучного Спаса,

А я сміюсь йому услід

І сиплю яблука у кошик.

У сивім чубі липень-дід

Бджолу дрімливу розколошив.

І почвалав у чебреці,

І сон влетів через повіки.

Дріма цілунок на щоці,

То найдорожчі літа ліки.

– Я напишу історію Ніжина, – кажу супутниці. – Може, не таку, яку пишуть історики, але я спробую передати все в формі повісті, де будуть діяти багато людей, які мали, нехай і невеликий, стосунок до цього міста. Спробую об'єднати минуле з сучасним і майбутнім.

Вийшовши на вулицю, ми помітили, що стоїмо у невеличкому місті, точніше, на невеликій станції. Ліворуч від нас бігла дорога мідного кольору, в якій всіма барвами спілого золота гралися сонячні промінці. З бокової тонесенької доріжки з'явився коник, запряжений у малесенький візочок, на якому сидів чоловік у веселому капелюсі, що нагадав мені осінній листок лопуха, який прикривав тільки маківку чоловічої голови. Коник зупинився. Чоловік рвучко стрибнув з возика, крикнув голосно: "Марійко! Іди сюди!" Від гурту людей, що йшли дорогою, відійшла молоденька жіночка, і, підстрибуючи, поспішила до чоловіка. Радість зустрічі, передалась людям, які весело дивились на пару людей, що стояли і обіймалися.

– Щасливі, – тихо сказала Ганна. – Це, мабуть, батько приїхав за донечкою. Бачиш, як кінь задоволено тупає ногою, очевидно, злагода живе у цій сім'ї. Через півгодини будуть вони в рідній оселі, і донечка стане спішно розказувати батькам, де вона була, що бачила і як їй хотілося додому.

Я мовчки дивилася, як дівчина сідає на возика, як батько укладає її валізу, як поважно, по-господарськи оглядає все навколо. Мені щемно пригадалося, як і в моєму селі мене зустрічали мої земляки, аби підвезти додому.

Ганна, озираючись на невеличкі будівлі, що горнулися до садочків, тихо торкнувшись мене рукою, показала на грядку осінніх квітів.

– Озирнись на небо! Воно нагадує мені синю скриню, яка відкрилася, щоб витрусити на землю всі осінні барви.

– А мені здається, що небо розкрило над нами синьо-блакитну плаху. Він неї їде ніжність днини, що супроводжує й нас у наш край.

– Заприміть, – шепче Ганна, – між сусідніми городами ярочок, а його береги з'єднує кладка – мальовничо-тиха і трішки романтична. Оті куці, що ростуть біля неї, – калинові. На гілках уже червоніють ягоди. Повернись думками в весну, і ти зможеш собі уявити, яка краса стоїть у пору, коли все тут цвіте! Хотілося б знати, хто в цих будиночках живе.

– Українці, – кажу спокійно. – Тільки вони можуть так прикрасити калиною ярочок і місток між своїми садибами.

Від потяга почувся поклик, що запрошував нас до вагонів.

– Те, що ми побачили на цій станції, мене задовольнило. Не так і погано живуть люди. Могли б і краще... Коли я їздила за кордон – надивилась там на життя людей, і мені іноді було боляче думати, що ми так не можемо жити, – розказує Ганна, ніби вилущує слова, що просяться з вуст.

– А мене завжди вабило село. Я думала, що в селі живеться легше: город, сад, корова, кури. Нам не вистачало грошей, щоб купити те, чого так хотілося дітям. Важкувато доводилося міській людині переживати післявоєнні роки. Люди тягнули жили на будівництві нових підприємств, стояли за верстатами і пульманами, відновлювали культуру, науку, освіту. Все йшло, все минало. На початку 60-х обличчя людей змінювалися: усмішки й жарти, пісні й вірші, веселий сміх і приємні розмови. Що не рік – то якість поліпшення життя: радіо, телевізори, автобуси, нова мода, крамниці і нові будинки, веселі ярмарки і виняткові події, в яких вчувалося щось зовсім інше – демократія підняла голову. Ти згадай: люди стали їздити відпочивати, і не тільки у вітчизняні санаторії, а й за кордон. В наш край завітали гості з Європи, Америки, всіх кінців світу. Не так багато минуло часу – і ми стали іншими, – говорить, ніби малює, минулий час Ганна.

... Під стукіт коліс, під музику осіннього дня, під сонячні промінці вересня ми їхали вперед.

– Знаєш батьківщину сала? – перепитує мене Ганна.

– Думаю, що рідненька Україна.

– Ні. Помиляєшся. Італія має всі докази, що сало вперше використовували на її території. І називалось воно лярдо. Його використовували для рабів, які працювали в каменярнях. Але й тепер лярдо-національне надбання тосканського міста Колонати. Коли про це довідались українці, вони висунули свої докази, що археологи знайшли кістки свиней, яких вирощували люди на землях нинішньої України, і було це в VI столітті до нашої ери. Та ні. Їсти вони їли свиняче м'ясо, а ось за сало ніде не згадується в документах того часу. Німці називають сало "шпик". По-твоєму, хто більше за всіх вживає нині сала? Будеш знати – британці. Нині з нього творять кулінарні чудеса. Як тобі така страва – сало з рибою? Або з шоколадом? Донька мені сказала, що Володимир Даль назвав салом медузу.

У кримську війну солдатам давали раз на тиждень шматок сала. Вчені довели, що сало містить в собі незамінні амінокислоти, яких людський організм не виробляє, а вони, – ой, як йому потрібні. 40 грамів сала виводять з організму радіонукліди. Нашій печінці дуже потрібне сало – небагато, але... їй важко без нього. Тож будемо їсти сало в малій кількості. Про сало писали: Микола Гоголь, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Котляревський та багато інших письменників і поетів. Найсмачніше сало, дійсно, українське.

– Зараз ми скуштуємо млинців із сиром. Не я пекла. Тіточка поклала мені їх в дорогу. Я дивилася, як вона замішувала тісто: борошно, сир, яйця, родзинки, чорнослив, трішечки сметани і соди, кілька крапельок якоїсь приправи. Все це перемішала і... спекла.

– Моя бабуся теж пекла і смажила різноманітні млинці, але мені найбільше подобалися з вишнями. Цікаво, що моя бабця вишні зберігала свіжими в банках без кришок. Зав'язувала їх якимось папером, який пах медом. Від неї я багато чого навчилася.

... Запахло ладаном:

Згадалась ненька.

У пам'ять тато

Зазирнув тихенько.

І думка-сповідь

Висвітила душу.

Сумую.

Пам'ятаю.

Жити мушу.

А ще ось такі рядочки:

Рушник. Ікона.

Хліб із сіллю.

Благословення мамине.

Весілля.

Схвильована рідня.

Троянди.

Орхідеї.

І наречена – синьоока фея.

Вуста усміхнені.

Попереду життя.

І вже назад немає вороття...

Це вірші ніжинської поетеси Надії Івченко.

– Уже будучи дорослою, я могла годинами сидіти в батьковій пасіці і спостерігати за роботою бджіл. Не могла відірвати погляду від їх рухів, танців, поведінки. Одного разу я подумала: це ж скільки разів потрібно бджолині вилетіти з вулика, знайти медоносну квітку, взяти там солодкий нектар, принести назад у вулик, щоб була ложка меду? Тому, коли я їм мед, стараюся ні крапельки його не викинути. Татусь розказував, що в меді є 70 речовин, необхідних для людини. А видів меду нараховують 60.

– У сусідньому селі, недалеко від Ніжина, жила добра приятелька, тітка Варвара, яка сама розводила бджоли. Рої продавала або міняла на що-небудь для свого господарства. Не кожен господар вуликів дозволяє бджолині сім'ї роїтися. Коли вони рояться – меду менше на рамках. Здається, що нехитра робота з бджілками, та ні ж – тонка і культурна, ця праця переінакшує господаря.

– Коли згадую Ніжин – мені хочеться все покинути і поїхати туди. Звідти я везу в Київ його запахи, його ритм життя, його надії, події, його любов і бажання зустрічей з ним. Доньці розказую, а вона відводить очі і тихо каже: "Ти стаєш сентиментальною..." Та то тільки слова – донька теж частенько згадує Ніжин. Я вірю, що кожне місто, село чи навіть хутір мають свої особливі аромати. Для мене Ніжин – найближче мені місто, що притягує до себе, нехай на день чи два, та і ця коротка зустріч приносить в моє життя величезну радість і... запах, який я везу звідти в моє київське помешкання. Було таке – я довго тримала в своїй квартирі гілку калини, яку взяла з куща, що високо і широко росте біля колишнього будинку тітки Варвари (там тепер живуть наші родичі). Калина, яку любила тітка, збереглася. Не знаю, який вік живе це дерево, та діти і внуки тої калини, що знали Варвару, живуть там і тепер. Гілка висіла в мене на кухні і... пахла. Повір мені – пахла вона моєю родиною. Я запах родини несучи в собі всі свої роки.

Уважно слухаючи сусідку, думками сягала в свій край, де поле в волошках і ромашках, де блакить неба накриває величезною парасолькою велике і рідне село, де ніколи не перестав жити мій жаль за всім тим, що було і більше не повториться.

Ганна через віконечко огортала поглядом високу даль неба, слухала мене, ніжно усміхалася, і в її подиві й усмішці я вбачала ту чуйну душу людини, яку в житті все цікавило: минуле, про яке вона знала з розмов і книг, сучасне, що входило щоденням, майбутнє – про яке має особисте бачення.

– У нас у Ніжині говорили, що кожен вечір родить надзвичайні повісті і казки, в яких живе Світло Зірок і Пітьма Простору. Моя тітка була майстром говорити словами, що брали за душу. Казки так і сипалися з неї. Придумувала їх на рівному місці. Наприклад: прийдуть до неї гості. Розмови гарні, слова дотепні, вислови крилаті. Тітку ніби хтось змінює у цей час. Вона переводить розмову на себе, влітає в Кудись, починає майструвати дотепне оповіданнячко, в якому живуть Духи злі і Добрі, якісь Істоти, що непокоять людину. Але знаходиться чоловік, який все це закінчує щасливо.

Тупіт і веселі голоси заповнили коридор. Якийсь молодий чоловік похапцем пробіг повз нас, вибачився, пішов далі. Молоді і жваві жіночки весело перемовлялися, одна із них здивовано висловилася: "Дивіться, які гарні будинки в цьому місті! Хотіла б я тут пожити!"

За дві хвилини ми вже стояли біля невеликої кам'яної споруди, в якій спокійно розташувалася магазинчик. Ганна купила півника з глини, щоб будув ранком. А я – глиняні мисочки.

– А вареники... Ми ще не їли вареників! Їх продають кругом, де тільки потяг робить зупинки, – прямує Ганна до жінки, що тримає попереду себе велику миску, вигукуючи: "Хто забув купити вареники?"

У купе ми переключили варенички в мисочки, дивлячись на них так, ніби мали ними приймати гостей.

– Я не часто варю вареники, та коли уже їх ліплю, вони у мене виходять малесенькі, закручені і великі. Маленькі – з сиром, закручені – з капустою, великі – з картоплею. Річ у тім, що я люблю їх з картоплею, доня – з капустою, а онучка – з сиром. Тоді у нас свято – бо вареники, це дійсно українська страва, а свято без вареників на нашій Україні – не свято, – ласкаво усміхається Ганна і, діставши виделки, пропонує: "Їжмо тут, бо на небі не дадуть".

– Ганно, озирнись у вікно. Таких дубів я давно не бачила. Величезні, розкішні, славетні. Під їх вітами, ніби під абажуром, ростуть кущики. Гарно як! Пам'ятаю, як я в юності ходила до Конишівського лісу. Брала з собою в кишеню сонце, думки наповнювала щирою надією на радісну зустріч з природою, смачно і тісно обіймала вітер, який мене доганяв, неспішно йшла через поле і долинку в бік срібно-зеленого лісового масиву. А там, широко розплющивши очі, мене чекали перші дерева, галявини, стежки і кущі. Серед високих дерев росли різнобарвні кущики, і були вони такі привітні і різноманітні, ніби хтось їх там посадив навмисне. Стежка, мов стрічка, гралася зі мною, оббігаючи дерева, галявини, ярочки, – вела до лісового ставу. Там, в осоках і очеретах, хтось ходив, сопів, хлюпався і тихо реготав. Я слухала, збирала всі звуки в музичну невидиму шкатулку. Поруч з водним простором синьо-малиново-зеленого ставочка, тішились світом лісові галявини в високих травах, які квітували весело і мальовничо, а мені здавалось, що таких гарних галявин немає в світі. Вдома мати сміялася, що від мене пахне лісом. Тоді я була такою щасливою.

– Чи то дитинство вічне живе в людині, чи, може, воно в житті найцінніше й найдорожче, бо я весь час сумую за ніжинськими краєвидами. Вся Чернігівщина дуже багата на природні заповідники. Зрозуміло, що не всі ліси і левади знаходяться під охороною держави. Та є там такі унікальні гаї, які мені до цього часу сняться. З дитячих років пильно вдивлялась у темнооку ліси, в рясні лісові галявинки, де росли гриби, суніці, полуниці, рідкісні дикі квітки. Десятки тисяч бджіл і джмелів мали там свою повсякденну роботу. Часто думаю, що ці місця потрібно зберегти, щоб не зникла жодна травинка, не зeszла жодна мураха, не зруйнувалась жодна криничка, бо того, що створила природа, нам ніколи не повторити.

Ганна піднялася, відкрила свою велику сумку, витягла звідти щось загорнуте в білий аркуш паперу.

– У цій книзі надруковані спомини людей про Лівобережну частину України. Я її купила в Москві. Очима пробігла сторінки, знайшла там дещо цікаве. Але спочатку згадаємо обласне місто Чернігів. Йому скоро виповниться 1100 років. Про це записано в старих документах, а можливо, місту набагато більше років. Його перлиною є Вал зі Свято-Преображенським собором. Навколо міста дуже гарна природа: річка Десна, видолінки і долини, заливи і болота, горбочки і лісочки – все це так привабливо розташоване на берегах Десни, що не хочеться звідти йти. В місті є багато старих споруд, які, ніби коралі, нанизані поруч одна з одною, і в кожній із них живе своя цікава історія, пов'язана з історичними особами.

За розмовами ми ледь не забули про вареники. Зачепивши один з них виделкою, Ганна продовжує:

– Розкажу тобі ще про одну ніжинську сім'ю, яка прославилася варениками, та й не тільки ними. У небагатій місцевій родині було п'ятеро дітей: три доньки і два хлопці. Старший син працював кухарем у великій їдальні. Там він поступово ввів у раціон страв домашні вареники і галушки. Це сподобалося відвідувачам. Далі все відбувалося за задумом хлопця. Здається, прізвище їх було Гнатенко. Батька звали звали Максимом Федоровичем, і жили вони недалеко від моєї тітоньки. Дві молодші доньки Максима закінчили торгівельні училища, теж почали працювати в їдальнях і стали приділяти увагу стародавнім стравам. Рецепти вони знаходили в старих людей, які ще пам'ятали, як потрібно правильно варити українські борщі, галушки, вареники, пекти млинці і паляниці з медом, з вишнями, з солодкими буряками. З роками сім'ю стали поважати, всі діти працювали в ресторанах і їдальнях, обіймаючи посади кухарів чи технологів. Нині з цієї сім'ї два онуки Максима Федоровича живуть у Києві. Один із них має там свої ресторани, де готують українські страви за стародавніми рецептами. Другий – зайнявся кулінарією – постачає в торгівельну мережу печиво, яке теж виготовляється за старими українськими рецептами.

Коли мені було років чотирнадцять, я знайшла в книгарні кулінарну книгу. Зацікавилася. Купила. Вдома стала читати рецепти і вирішила приготувати деякі страви, яких раніше не їла. Ніби все робила, як там написано, але... смаку особливого не було. Тоді я порадила з однією із доньок Максима. Жінка була набагато старшою за мене, тож поставилася до мого прохання з повагою. Вона підказала, як любити кухню, і подарувала давній рецепт паляниці зі щавлем.

А скільки змін зазнав український борщ, доки зайняв почесне місце в українській кухні! Щезли ті страви, які вносили в наш край турки, татари, монголи, шведи, поляки, литовці, валахи, а борщ залишився українським, і я його завжди розпізнаю.

А галушками, паляницями, млинцями перехитрити українського кухаря неможливо. М'ясо в горщечках з картоплею українці так готують, що й не зрозумієш, як так смачно можна все це зробити.

– Свого рідного борщу і вареників я не проміняю ні на які заморські страви! – натискуючи на слова сказала я і, взявши виделочку, наколола ще один вареник.

... За вікном вились сиво-попелясті сутінки. Вони тихо і надійно огортали далечінь, перетворюючи її на чудні примари. Я підсунулася ближче до шибки і, вдвляючись в небо, помітила три хмаринки, які ніжно крутилися і терлися одна об одну, сподіваючись чи то об'єднатися, чи причепитися боком. За хвилику мені уже здалося, що у хмарочок з'явилися крила, якими вони стали махати і кружляти над полем. З заходу, куди сідало сонце, потягнулася довга, тонка смуга рожево-малинового відтінку, та вона тут же стала мінятися, сіріти, темніти. Щось руде і пухнасте бігло від гаю, що зупинився на красчку поля поруч з залізничним полотном.

Було приємно і спокійно на душі від баченого мною, від присутності жінки, яка сиділа навпроти мене і теж дивилася крізь шибку, від того, що вечір застібувався на всі гудзики і чинно входив у свої права.

Не знаю, скільки часу минуло, як ми з Ганною тихесенько сиділи і слухали надвечір'я. Раптом різкий промінь західного сонця ввірвався до нас, заспішив обійти і обмацати всі куточки, тісенько присів на столику золотими відтінками. Ми разом з Ганною стрепенулися, озираючись довкола, засміялись, притулили руки до сонячних відбитків, ніби хотіли залишити в долонях крихіточку осіннього сонячного тепла від вічного світила.

– Дякую, – сказала Ганна, вдвляючись в західну частину неба, де в малиново-золоті хмарки входило сонечко. – До зустрічі!

– Це ти сонечку подякувала і разом попрощалася? – перепитала я сусідку.

– Так. Іноді ранками я з ним вітаюся, а вечорами – прощаюся.

– У моєї Асі квартира одним вікном виходить на схід, іншим – на захід. Вона любить ранесенько вставати і під музичні мелодії сходу сонця робити зарядку. А вечорами, коли світило йде спати, вона читає йому казки або вірші. Дуже цікава вона жінка. Враз влетить їй в голову думка кудись поїхати – все залишає і вже в дорозі. Минулого року вона їздила в Холодний Яр. Після її приїзду отримала я від неї лист, сповнений історичними розмовами. Хоч бери і посилаю його в редакцію якогось наукового журналу.

– Мені давно хочеться тебе запитати про сім'ю Розумовських. Здається, в Ніжині є їх усипальниця. Якщо не помиляюся, то там похований небіж гетьмана Кирила Розумовського ніжинський полковник Петро Розумовський.

– Коли Бог прибрав до себе душу Петра Розумовського, його дружина Пелагея дуже довго плакала. Через деякий час вона виділила гроші, і на місці старої церкви Воздвиження Чесного Хреста була побудована нова, кам'яна, де і є усипальниця Розумовських. Пізніше там поховали і Пелагею. Вона з родини українського гетьмана Сулими. Сім'я Розумовських-Сулими мігрувала в Америку. Там у них народився хлопчик Святослав Сулима. Батько його – композитор Ігор Стравінський – син українців Ганни Холодовської і співака Федора Стравінського – нащадок старовинного шляхетського роду Стравінських-Сулимів. Федір Гнатович Стравінський навчався в Ніжинському юридичному ліцеї в 1860-х роках. З дитинства був закоханий у музику, яка не покидала його, і через деякий час він закінчив Петербурзьку консерваторію. Співавати Федір почав у Київському оперному театрі. Співочу кар'єру продовжив у Петербурзі. В його будинку часто збиралися відомі діячі культури, мистецтва, науковці, письменники і поети. В його бібліотеці були зібрані твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Котляревського, історичні праці Михайла Драгоманова, Миколи Костомарова, Дмитра Яворницького. Для "Запорожців..." Іллі Рєпіна позував як "Похмурий осавул", дружив з Миколою Лисенком, Марією Заньковецькою, Марком Кропивницьким. У мого ніжинського шкільного вчителя літератури був щоденник його прадіда, який товаришував з Федором Стравінським і разом з ним виступав на аматорській сцені, беручи участь у виставах і концертах.

За шибкою купейного вікна поступово сутеніло. Швиденький вітерець, ніким і ніколи не приборканий, торкався віконечка, залишаючи на ньому свої поцілунки. Я думкою озирнулася до початку поїздки, усміхнулася. Минули години, а мені здалося, що промайнула мить.

– Яким ти сприймаєш Ніжин тепер? – розгортаю тишу, питаюся в Ганни і зручніше вмоцуюся, збираючись слухати її відповідь.

– Буваю я там не часто, але його зміни мене задовольняють. Найпам'ятніше мені місто в післявоєнні дитячі роки. Заново побудовані заводи і фабрики змінювали Ніжин. Але в XX і XXI століття ми помандруємо туди разом.

– Це ж як?

– Автомобілем моєї доньки, в якій водієм і екскурсоводом буду я.

... Рипіли двері, ходили люди, перепитували один в одного, скільки хвилин стоїть потяг в Києві. Хтось спішно прощався з новими знайомими, обіцяючи писати, дзвонити, зустрічатись.

Ганна спокійно склала свої речі, так само спокійно поправила волосся на голові, озирнулась на вікно, де вже пробігали будови Києва, густо спалахували вогні багатоповерхівок, вуличних ліхтарів, майданів.

– День видався в нас напрочуд славним. Давно я з таким натхненням нікому не розказувала про Ніжин.

СОНЯЧНІ КАЗКИ

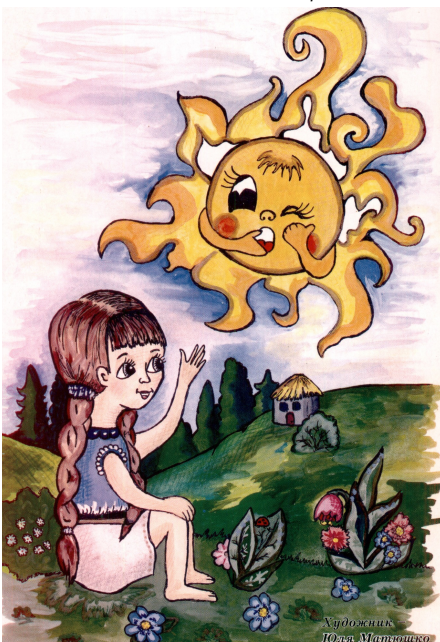
НІЖИНСЬКІ КАЗКАРІ

21 казка на дев'яноста двох сторінках видрукувана щойно в Ніжинському видавництві "ПП Лисенко М.М.". "Казкарі нашого міста" – це 12 авторів віком від дев'яти до сорока років. Наймолодші – Софія Примушко та Марійка Пучка навчаються у загальноосвітній міській школі №9. Люблять читати, мріяти й фантазувати. Беруть участь у різноманітних творчих змаганнях. Софійка зайняла призове місце в конкурсі української мови імені Петра Яцика. Михайло Ломоносов закінчив 11 клас школи №13. З його творами знайомі читачі "Ніжинського вісника" та "Деснянки вільної". Мати двох дітей Антоніна Новіцька багато років навчає дітей дошкільного віку, а Олексій Тимошенко гумористичні твори, казки, фантастику для дітей та дорослих публікує у всеукраїнських часописах. Обоє здобували вищу освіту в Ніжинському держуніверситеті імені Миколи Гоголя. Активними учасницями літературної студії цього вишу були Тетяна Винник та Ольга Роляк, які виступили кураторами проекту. Він реалізований у рамках Міжнародного літературно-мистецького фестивалю "Гоголівка – четвертий вимір".

І менших, і старших ніжинських казкарів від звичайних людей відрізняє дитяча свіжість світосприйняття. Вони чують, як говорять меблі, птахи і звірі, як співає серце струмочка; знають, чому сумують янголи, коли день народження у сонечка; чому слони бояться мишей... Їх герої вимірюють нас, людей, добрими вчинками.

Кольорова збірка казок гарно ілюстрована різними художниками. Її цікаво читати і приємно тримати в руках.

Малюнок на обкладинці Зінаїди Казанцевої.

Ольга Роляк

КОЛИ У СОНЕЧКА ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Якось мала Марійка запитала у тата:

– А коли у Сонечка день народження?

– Не знаю, – низав тато плечима. – Воно народилося дуже давно, ще як на Землі не було людей.

Але така відповідь не влаштувала дівчинку. І вона запитала у мами:

– Мамо, а коли у Сонечка день народження?

– Не знаю, – сказала мама, – але колись мені розповідав дідусь, що Сонечко утворилося, коли серед моря з'явився суходіл. А от коли це було – ніхто не знає.

Дівчинка задумалася. Вона дуже любила Сонечко, і тому хотіла дізнатися, коли воно народилося, щоб вітати його з днем

народження. "Усі мають день народження, думала дівчинка, – і в Сонечка він теж має бути. Чому ж про це ніхто не знає?"

Якось Марійка гралася в садку і почула тоненький дзвінкий голосочок:

– Марійко, ходімо завтра до Сонечка на іменини!

– Ой, Божа Корівка! – помітила дівчинка у траві червоного у чорні крапинки жучка. – Ти знаєш, коли у Сонечка день народження?!

– Звісно, знаю! Воно – кожного ранку!

– Як це? – здивувалася Марійка.

– А ось так: рано-вранці Сонечко сходить он із-за тої гори – народжується. Вмивається росою і весело крокує, несучи людям радість нового дня.

– Як добре! Дякую, Божа Корівко! – зраділа Марійка і чимдуж побігла до мами з татом, щоб розповісти про іменини Сонечка.

– З того часу Марійка почала рано прокидатися, аби не пропустити жодного дня народження Сонечка. Вона простягала до нього свої маленькі рученятка і весело промовляла:

– Любе Сонечко, вітаю тебе!

ХТО РАХУЄ ЯНГОЛІВ?

Тетянка ніяк не могла засинати о дев'ятій вечора, коли потрібно було усім маленьким дітям іти спати. Так говорила дівчинці мама, а маму вона слухалася. Та що ж робити, коли спати не хочеться? І Тетянка, як і всі діти, починала рахувати. Тільки рахувала вона не біленьких пухнастих баранців, а крилатих янголів.

– Один янгол, два янголи, три... – розпочинала Тетянка. Вона ніколи не могла їх усіх порахувати. Вони йшли нескінченним потоком і махали дівчинці то своїми крилами, то руками.

"Цікаво, – подумала Тетянка, – а куди це вони ідуть щоночі такою вереницею?" Саме тоді, коли ця думка пробігала, швиденько так, немов маленька сіра мишка, яка поспішала за сиром, один із янголів зупинився і поглянув на дівчинку.

– Ходімо із нами! – запропонував.

– З вами? – перепитала недовіжливо Тетянка. – Але якщо я піду з вами, хто ж буде вас рахувати?

– Є інші діти, – заспокоїв янгол і простягнув руку.

Дівчинка несміливо подала свою маленьку теплу долоню у таку... теплу і м'яку долоню янгола(!) і вони швидко закрокували по зоряній дорозі.

– А куди ми ідемо? – запитала невдовзі дівчинка.

– Малювати веселку.

– А де ми будемо її малювати?

– Над кожним будинком, де сплять маленькі діти.

– А для чого потрібно малювати веселки?

– Щоб дітям снилися кольорові сни.

Янгол дістав із великої сріблястої торби пензлики та фарби і почав малювати. Вони стояли над будинком Таниної подружки Віри, а янгол ретельно виводив кольорові смужки.

– А можна і мені спробувати? – запитала дівчинка.

– Так, тільки потрібно думати увесь час про щось приємне, щоб твоїй подружці снилися гарні сни.

Тетянка взяла у руки пензлики і тільки-но вмочила його у фарбу, як фарба розлилася навкруги веселим передзвоном. Це так дзвенів червоний колір. Помаранчевий тихенько посвистував, жовтий розливався теплою мелодією літа, а зелений шумів, як листя дерев на вітрі. Найбільше Тетянці сподобалося, як дзюрчав блакитний, – ніби маленька річечка, яка тільки-но народилася, і сторожко собі текла, знайомлячись зі світом. Коли дівчинка домальовувала останній колір – фіолетовий, який ішов одразу за синім, вона відчула, як хтось тихо погукав її.

– Тетяно! Це ти? Таню!

У вікні замаюрів силует Таниної подружки, яка здивовано дивилася на дівчинку із пензликом у руці і янголом із відерцями фарби. Таня хотіла гукнути до Віри, мовляв, які тобі сни сняться, але раптом усе закрутилося, замиготіло і дівчинка знову опинилася у своїй кімнаті. Янголи все продовжували йти. Таня солодко позіхнула і подумала: "Потрібно було нагадати янголу, щоб намалював над моїм будинком яскраву кольорову веселку, щоб мені..." Та думки уже встигли розсипатися, мов бісер, і полетіти далеко-далеко, що їх важко було розгледіти, не те щоб зібрати до купи. Тетянка уже солодко спала. А снилися їй лише кольорові і яскраві сни.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Астаф'єв Олександр Григорович**, доктор філологічних наук, професор Київського національного державного університету імені Тараса Шевченка.
2. **Бойко Вікторія Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Бублик Юлія Миколаївна**, вихователь Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
4. **Бутурлим Тетяна Іванівна**, вчитель української мови та літератури Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Давиденко Лариса Борисівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Дмитрук Ярина**, учениця 10 класу Львівської СШ №69 I–III ступенів з поглибленим вивченням французької мови.
7. **Жук Тетяна Володимирівна**, ліцеїстка II курсу музично-філологічного класу Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
8. **Кайдаш Алла Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Качуровський Ігор Васильович**, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка.
10. **Кириченко Ірина Михайлівна**, керівник дозвілєвого центру, провідний фахівець соціально-гуманітарного відділу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
11. **Кобзар Надія**, випускниця Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Коткова Людмила Іванівна**, учитель української мови Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя.
13. **Левіна Любов Олександрівна**, вчитель-методист Львівської спеціалізованої школи №69.
14. **Лозінська Світлана Іванівна**, українська письменниця з Молдови.
15. **Петренко Микола Іванович**, старший викладач кафедри економічної теорії і політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Райбедюк Галина Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
17. **Роляк Ольга Сергіївна**, випускниця Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, переможниця конкурсу "Гранослов 2007".
18. **Скороход Віталіна Іванівна**, директор музейного комплексу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, провідний фахівець соціально-гуманітарного відділу.

19. **Федорченко Тетяна Володимирівна**, *учитель української мови та літератури Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.*

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 1, 2012 рік

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Крапив'янського, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення №

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 10,69

Папір офсетний.
Тираж 50 прим.
